Cathelijne van Andel
Johanna van Doorn
Isabel van Lent

Leidschendam-Voorburg

1 gemeente 3 gezichten

Gebiedsbiografie Leidschendam-Voorburg

Maliebaan
Koekamp
Kruidhuis
Kanon boerderij
Bezuidenhoutsche Zuiderbosch
Oosterbeek
Oosterbeek
Amerongsche Straatweg
Straatweg
De Blokland en
Het Groote Hoefijzer
Het Kleine Hoefijzer
Duindigt
Binnen Klingen
Groot Hasebroek
Oud Wassenaar
Oud Klingendaal
Hooge Veen
Veenzijdsche Polder
Zuider Fluit
Duivenvoorde
Voorburg
Den Honert
Naby
Brugwijk
Vlaspoel Polder
Riet Link
Veur
R.C. Kerk
Leidschen Dam
Tedinger Broek Polder
Starrevaartsche Polder
Lage Damhouder Polder
Driemans Polder
Oosthoek
Oosthoek Polder
Boven Binnen Polder
Binnen Boven Polder
Bovenste Veen Polder
Veen Polder
Delft
Haagsche Vaart
Schenk brug
De Schenk woning
Oude Veen molen of Beentjes molen
Nieuwe Veen molen
Het Loo
Monster
Naaldwijk
Rijswijk
Voorburg
Dobbe
Watermolen
Keren molen
Tolhuis
Scheidpaal
Vliet
Watering
Sloot
Weg
Laan
Singel
Pagina 2

Cathelijne van Andel
Johanna van Doorn
Isabel van Lent

Leidschendam-Voorburg

1 gemeente 3 gezichten

Gebiedsbiografie Leidschendam-Voorburg

Inhoud

	Inleiding	7
	Tijdlijn van Leidschendam-Voorburg	12
1	Kernwaarden Leidschendam-Voorburg	18
2	Landschapsvorming en de vroege nederzettingen tot 985 n.Chr.	27
3	Systematische ontginningen en historische dorpskernen 985 - 1638	46
4	Het vroegmoderne (recreatie-)landschap 1638 - 1843	82
5	In de stroomversnelling van de moderne tijd 1843 - 1945	116
6	Op weg naar een moderne voorstad in de Randstad vanaf 1945	168
	Noten	224
	Bronnen	227
	Colofon	231

Voorwoord

Al ons mooie en bijzondere ruimtelijke erfgoed komt samen in dit prachtige boek. Erfgoed is een verzameling van al onze oude gewoonten, gebouwen en gebruiken. Maar feitelijk is het meer dan dat. Erfgoed gaat over hoe wij in het nu kijken naar dingen uit het verleden.

In dit boek kunt u lezen dat in de jaren zestig - nog niet eens zo lang geleden - plannen zijn gemaakt om de hele oude binnenstad van Voorburg te vernieuwen. Oude huizen en winkels zouden plaatsmaken voor moderne flatgebouwen. Nog geen tien jaar later werd besloten dat deze prachtige oude binnenstad beschermd moest worden. De nieuwe plannen werden allemaal van tafel geveegd.
En wat ben ik daar nu blij mee. Stelt u zich eens voor hoe onze gemeente eruit had gezien als we al ons erfgoed waren kwijtgeraakt.

De manier waarop mensen naar het verleden kijken verandert met de tijd mee. Het voorbeeld hierboven laat dat heel goed zien. Erfgoed vertelt in die zin ook iets over wie we zijn. Het is een verzameling van overblijfselen van ons gezamenlijke verleden, waar we nu veel waarde aan hechten. Als er erfgoed verdwijnt, raken we ook een stukje van onszelf kwijt. Het is daarom belangrijk ons erfgoed in kaart te brengen en te beschermen. Dit boek helpt daarbij.

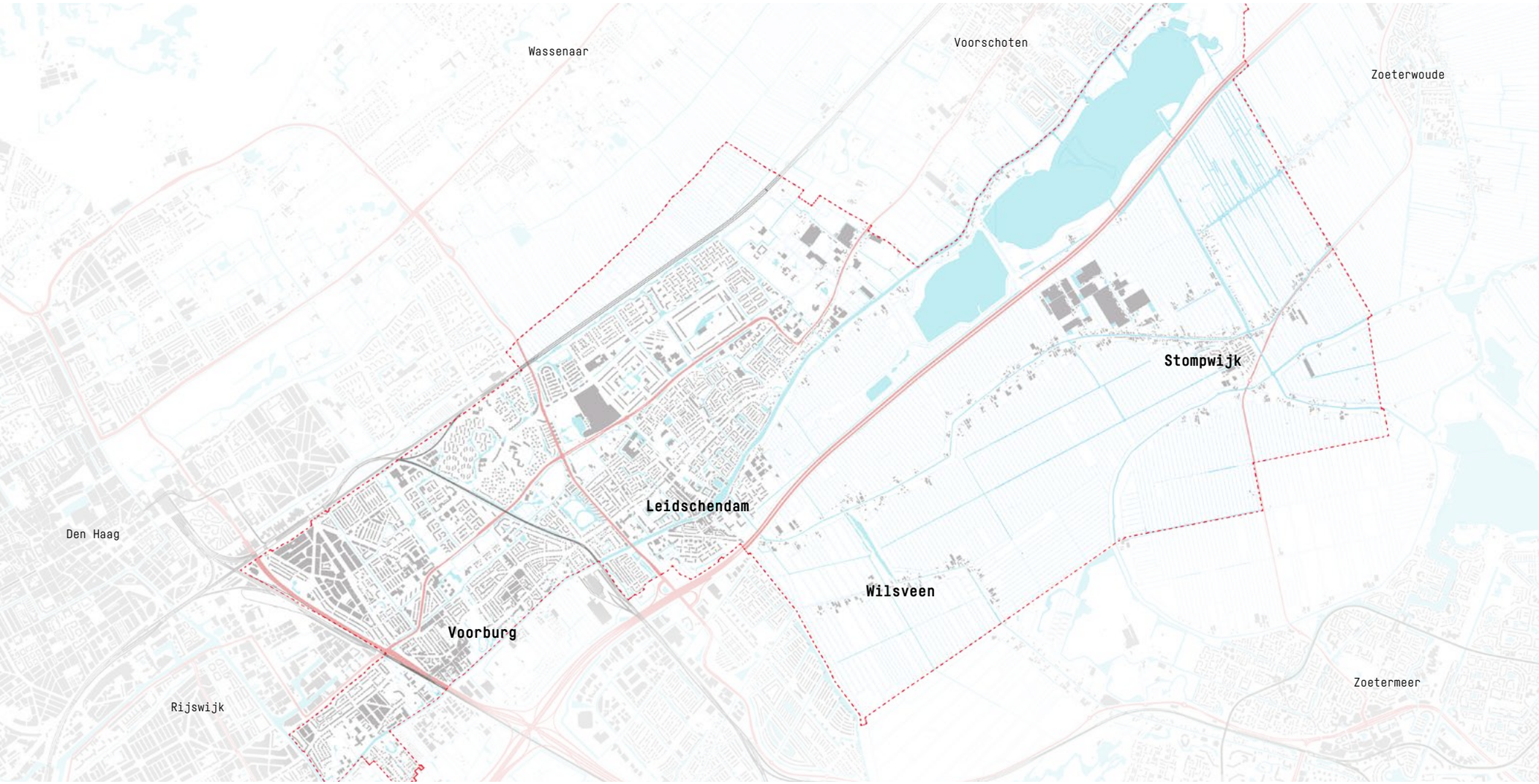
De gebiedsbiografie is niet alleen een geschiedenisboek over erfgoed. Het is ook het verhaal van onze gemeenschap. Het vertelt hoe wij, als inwoners van Leidschendam-Voorburg, kijken naar onszelf en onze omgeving. Wij zijn één gemeente, maar wel met drie verschillende en unieke historische kernen. We wonen in statige buitenplaatsen en stadsvilla's, maar ook in stoere arbeiderswoningen en boerderijen. We wandelen door sierlijke stadsparken, maar ook langs de Vliet en door de groene polders. Molens, kerken, bruggen en torens: allemaal krijgen ze een plek in dit boek. Het laat ons zien waar we vandaan komen, maar ook juist waar we naartoe willen.

Als wethouder erfgoed hoop ik van harte dat dit boek u iets vertelt over hoe bijzonder onze historische gemeente is, maar vooral over wie wij als gemeente zijn.

Ik hoop dat het boek verrast, herkenning oplevert en dat u samen met de gemeente ons erfgoed wil helpen beschermen.

Bianca Bremer,
Wethouder erfgoed, monumenten en archeologie

Wassenaar
Voorschoten
Zoeterwoude
Stompwijk
Leidschendam
Den Haag
Wilsveen
Voorburg
Zoetermeer
Rijswijk

Inleiding

Uitgestrekt tussen de steden Den Haag, Delft, Leiden en Zoetermeer ligt de gemeente Leidschendam-Voorburg. De gemeente kent drie gezichten: de dorpskernen Voorburg, Leidschendam (voorheen Veur) en het agrarische landschap van Stompwijk en Wilsveen. Voor de ruim 78.000 inwoners vormen de historische dorpskernen, de Vliet, de groene voor- en naoorlogse wijken en het uitgestrekte buitengebied een aantrekkelijke woonplek. In deze gebiedsbiografie wordt een levensverhaal verteld van een landschap samen met al zijn bewoners. Leidschendam-Voorburg heeft een sterk eigen karakter, maar kende – zoals elk leven – verschillende fases, met eigen accenten en betekenis. Na de vorming van het landschap, kort na de laatste ijstijd, hebben bewoners het gebied steeds meer naar hun hand gezet. Het land werd bedijkt, afgegraven en ontgonnen, bebouwd, ingericht en gecultiveerd, onder water gezet en weer drooggelegd. Later volgden de uitbreidingen: eerst met enkele huizen en boerderijen, later grootschaliger, met woonwijken voor duizenden mensen en indrukwekkende infrastructurele projecten.

Landschap, bewoners en tijd

Deze gebiedsbiografie laat zien hoe het gebied is gevormd en maakt naast het hoe ook het waarom ervan inzichtelijk. De huidige gemeentegrenzen van Leidschendam-Voorburg zijn het gevolg van een gemeentelijke fusie die op 1 januari 2002 werd bekrachtigd. Historisch gezien hadden de besturen van Voorburg, Leidschendam (tot 1938 Veur), Stompwijk en Wilsveen weinig met elkaar van doen. In de middeleeuwen behoorden ze tot verschillende ambachten en omstreeks 1286 werd het gebied doorsneden door een landscheiding, waarmee de hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland hun eigen waterpeil konden handhaven. Toch is de onderlinge landschappelijke samenhang tussen de nederzettingen onmiskenbaar: een langgerekte strandwal met bossen en buitenplaatsen, ten zuidoosten daarvan veenontginningen en droogmakerijen en in het midden de Vliet als een spil tussen die werelden van nut en lust.

In de vroege geschiedenis bepaalde vooral het landschap waar mensen zich vestigden en hun dagelijks leven inrichtten. De eerste nederzettingen waren op het zand, precies op de grens met de riviervlakte en het veengebied. Er kwamen bewoners van de Vlaardingencultuur, Hilversumcultuur, de Cananefaten en later de Romeinen. Archeologische vondsten onthullen steeds meer informatie over het Romeinse kanaal van Corbulo en Forum Hadriani. Later, in de tiende eeuw, waren het enkele boeren die in deze landschappelijke grenszone Voorburg en Veur stichtten. Op de strandwal werd gebouwd, in de riviervlakte werd gevist en water geput, en in het veenweidegebied vond landbouw en veeteelt plaats. Oude routes liepen parallel aan de Vliet over de strandwal richting de steden.

In de middeleeuwen kregen de bewoners steeds meer grip op het landschap en liet ook de invloed van de steden zich meer gelden. Onder leiding van de graaf, kasteelheren, ambachtsheren en hoogheemraadschappen werden belangrijke werken uitgevoerd. Zo werd de Vliet uitgegraven als trekvaart tussen Delft en Leiden en ontstond de Landscheiding als waterkering, met een dam in de Vliet. Deze dam gaf, zoals de naam al aangeeft, het dorp Leidschendam zijn bestaansrecht. Eeuwenlang bleven Leiden en Delft twisten over de inkomsten die de dam opleverde. Stompwijk en Wilsveen ontstonden pas later, toen in de veertiende eeuw honderden mensen zich naar het natte veenweidegebied begaven. Het afgraven van veen voor turf daar bleek winstgevend en in korte tijd ontstonden linten van arbeiderswoningen en boerderijen. Het was er levendig en Wilsveen kreeg zelfs een eigen katholieke kapel.

Vanaf de zeventiende eeuw ontstond een nieuwe kijk op het landschap. Naast een plaats van zware arbeid en boerenbedrijf werd dat nu ook een oord van vermaak en verwondering. De verbeterde trekvaart zorgde voor de ontdekking van het buitengebied door de stedelijke elite. Langs het water verrezen buitenplaatsen, wandeltuinen en zelfs een dierentuin met olifanten die door de Voorburgse polders stapten. De bloeiperiode van de buitenplaatsen eindigde

in de achttiende eeuw. Gemeentegrenzen werden opgeschud en Voorburg, Veur en Stompwijk werden zelfstandige gemeenten. Tijdens de Franse tijd bestond er zelfs enkele jaren een gemeente Leidschendam. Deze nieuwe bestuurlijke eenheden moesten een balans vinden tussen behoud van traditie en de eisen van een veranderende samenleving.

Halverwege de negentiende eeuw maakte de regio een snelle modernisering door met groei, ontwikkeling en sociale veranderingen. Na de introductie van trein en tram vestigden forensen zich bij de stations. Leidschendam en Voorburg ontwikkelden zich snel tot voorsteden. De tuinbouwsector professionaliseerde en langs de Vliet ontstond een levendige bedrijvigheid van handel en industrie. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog besloten Veur en Stompwijk opnieuw samen te gaan als gemeente Leidschendam. Ambitieuze uitbreidingsplannen lagen klaar, maar de zware oorlogsjaren brachten de ontwikkeling tijdelijk tot stilstand. Na 1945 brak een optimistische periode van wederopbouw aan, gevolgd door welvarende decennia na 1965 waarin nieuwe maatschappelijke idealen vorm kregen. Leidschendam en Voorburg groeiden naar elkaar toe en vormden samen een aaneengesloten stedelijk gebied met een rijke variatie aan woonmilieus, parken en voorzieningen. Rond de eeuwwisseling verschoof de aandacht naar verdere aansluiting bij de Randstad. De vrees voor annexatie door de nabije stad leidde uiteindelijk tot de bestuurlijke fusie in 2002: de vorming van de gemeente Leidschendam-Voorburg. Sindsdien vormt het gebied één gemeente met drie herkenbare gezichten: Voorburg, Leidschendam en Stompwijk/Wilsveen.

Themakaarten en erfeniskaarten

Deze geschiedenis is geen afgesloten hoofdstuk, maar een doorlopend verhaal dat nog steeds doorwerkt in het heden. Wie vandaag om zich heen kijkt, ziet sporen van duizenden jaren menselijk ingrijpen in het natuurlijke landschap. In elk hoofdstuk van dit boek zijn themakaarten en illustraties opgenomen: momentopnamen die een specifieke situatie of ontwikkeling verduidelijken. Zo ontstaat niet alleen een verhaal in tekst, maar ook in beeld. De kaarten zijn gebaseerd op het landschap zoals het er destijds uitzag.

Nog beter herkenbaar zijn de erfeniskaarten die elk hoofdstuk afsluiten. Hierop wordt globaal aangegeven welke sporen uit de periode van het hoofdstuk vandaag de dag terug te vinden zijn in de gemeente. Ze herbergt vele bijzondere gebouwen, structuren en plekken die een belangrijke rol hebben gespeeld in het leven van de inwoners en dat nog altijd doen. Zo telt de gemeente talloze (rijks)monumenten en drie door de landelijke overheid beschermde dorpsgezichten, namelijk de dorpskernen Voorburg, Leidschendam en de Landgoederenzone. Ook zijn er de locaties te vinden van de voormalige stad Forum Hadriani, de haven en het kanaal van Corbulo dat voert naar de Neder-Germaanse Limes, alle beschermd als UNESCO Werelderfgoed. Daarnaast zijn er tientallen andere historische bijzonderheden aan te wijzen die niet beschermd zijn, maar evengoed op soms verrassende wijze iets vertellen over het verleden.

Een blik op de toekomst

Deze gebiedsbiografie zal een feest van herkenning zijn voor de oplettende lezer die het gebied goed kent. Voor anderen zal het een eerste kennismaking zijn. Het boek is bedoeld voor inwoners, bezoekers, beleidsmakers, ontwerpers en iedereen die meer wil weten over dit bijzondere gebied. Het is geschreven in opdracht van de gemeente en gebaseerd op een groot onderzoek van de afgelopen twee jaar, in nauwe samenwerking met inwoners, historische verenigingen en erfgoedorganisaties. De belangrijkste bewaard gebleven verhalen, objecten en waarden zijn hier zorgvuldig samengebracht en gedocumenteerd.
Deze publicatie dient als naslagwerk en bedoelt niet een bepaalde beleidslijn uiteen te zetten. Toch vormt een beter begrip van de gemeente een noodzakelijk fundament voor een toekomstvisie. Het biedt waardevolle aanknopingspunten voor ruimtelijke keuzes en voor beleidsvorming; historisch besef ligt aan de grondslag van iedere verantwoorde gebiedsontwikkeling. Daarom zijn de vijf kernwaarden waarmee het boek opent voorzien van aanbevelingen voor de toekomst.

Veelzijdigheid aan bronmateriaal

De wens om de geschiedenis van de gemeente in kaart te brengen is niet nieuw. Lokale historici hebben reeds diverse publicaties uitgebracht, waaronder enkele klassiekers: *De Kroniek van Voorburg* (1988), *Over, door en om de Leytsche Dam* (1988), de *Canon van Leidschendam-Voorburg* (2009), maar ook het recentere *De Vliet langs Leidschendam en Voorburg* (2018). Deze gebiedsbiografie bouwt dankbaar voort op de bestaande literatuur en voegt hier iets nieuws aan toe. Het onderzoek heeft een ruimtelijke focus en beschrijft de interactie van mens en natuur door de eeuwen heen. Het laat zien hoe de geschiedenis een stempel op het landschap heeft gedrukt. Daarnaast is er ook aandacht voor de immateriële en zogeheten zachte kanten: personen, gebeurtenissen, gebruiken en ideeën die bepalend zijn geweest voor zowel het landschap als de mensen die er leefden. Voor een diepere verkenning van de sociale geschiedenis kunt u terecht in aanvullende literatuur.

Archiefmateriaal vormt het fundament waarop het onderzoek is opgebouwd. Historiche documenten zijn als het ware de bewijsstukken van het verleden. Dichter bij het verleden kun je eigenlijk niet komen. Vanwege de verschuivende gemeentegrenzen en nauwe historische banden met de omringende steden liggen de archiefstukken verspreid over een handjevol archiefinstellingen. Tot 2014 had de gemeente een eigen archief in het raadhuis, maar tegenwoordig wordt het beheerd door het Haags Gemeentearchief. Daarnaast bewaren het Nationaal Archief, Erfgoed Leiden en Omstreken en het Stadsarchief Delft waardevolle stukken over bijvoorbeeld de verbetering van de trekvaart of streekplannen voor de provincie uit de naoorlogse periode. Echte archiefparels over de landschappelijke ontwikkeling van de polders en droogmakerijen worden bewaard in de collecties van de Hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland.

Klankbordgroep

Bijzonder is de grote betrokkenheid van inwoners in Leidschendam-Voorburg bij de geschiedenis van hun gemeente. Verschillende verenigingen, stichtingen en organisaties richten zich op documentatie, behoud en versterking van het cultureel erfgoed. Op basis van representativiteit en lokale expertise werd een klankbordgroep samengesteld die tijdens het onderzoek meelas, waar nodig corrigeerde en aanvulde en die voor inhoudelijke vragen werd geraadpleegd. De klankbordgroep was samengesteld uit afgevaardigden van de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg, de Historische Vereniging Voorburg, Huygens Museum, de Stichting Mooi Voorburg, de Stichting Oud Stompwijk en de Vereniging Erfgoed Leidschendam. Ook twee ambtenaren van de afdelingen stedenbouw en groen van de gemeente maakten deel uit van de klankbordgroep.

Inwoners over hun erfgoed

Erfgoed leeft in de verbinding met mensen. Vanuit die gedachte schreef Bureau Communique in opdracht van de gemeente een erfgoedinventarisatie onder de titel Koektrommels vol kaarten. Het Verdrag van Faro (2011) stelt nadrukkelijk dat erfgoed in dienst staat van mensen. Naast de ruimtelijke geschiedenis zijn herinneringen, identiteit en tradities ook een vorm van erfgoed. Om in kaart te brengen wat inwoners ervaren als erfgoed werd het gesprek aangegaan met tientallen van hen in de drie dorpskernen. Op markten en in scholen, in verzorgingstehuizen en tijdens bewonersavonden werden meer dan 250 kaartjes ingevuld met daarop bijzondere gebouwen, plekken, gebeurtenissen en tradities. De zo verzamelde verhalen vormen een waardevolle aanvulling op deze gebiedsbiografie. Ze geven zicht op wat onder inwoners leeft en dragen thema's aan die in bestaande erfgoedliteratuur soms onbenoemd blijven. Een voorbeeld hiervan is Opa's Veldje, een groene speelweide in Voorburg-West die tijdens de Tweede Wereldoorlog en daarna werd onderhouden door opa's uit de buurt. Een selectie van persoonlijke herinneringen die werden opgetekend tijdens de erfgoedinventarisatie, heeft een plek gekregen in de komende hoofdstukken.

Dankwoord

Wij danken onze opdrachtgevers van het team Erfgoed, Monumenten en Archeologie van de Gemeente Leidschendam-Voorburg, Antoine Roeloffs, Linda van de Geijn en Luc Streuper voor hun expertise, enthousiasme en betrokkenheid. Ook wethouder Bianca Bremer danken wij voor haar gedreven inzet voor het koesteren, behouden en versterken van cultureel erfgoed in de gemeente. Daarnaast gaat onze dank uit naar alle leden van de klankbordgroep. Tot slot bedanken wij Monique Deege en Carola Nooijen voor hun luisterend oor en voor de vastlegging van de bijzondere verhalen van inwoners. Natuurlijk danken wij ook alle inwoners die hun dierbare herinneringen met ons wilden delen.

Cathelijne van Andel, architectuurhistoricus
Johanna van Doorn, architect-onderzoeker
Isabel van Lent, cultuurhistorisch onderzoeker

Voorburg, de Leidsche Dam en Wilsveen in de zestiende eeuw. Detail uit een anonieme manuscriptkaart uit 1522. Stadsarchief Delft.

Tijdlijn van Leidschendam-Voorburg

Landschapsvorming en vroege nederzettingen

Vanaf 3800 v.Chr.
De eerste vaste bewoners: Vlaardingencultuur, Hilversumcultuur en de Cananefaten

1e-3e eeuw
De Romeinen: het kanaal van Corbulo en Forum Hadriani

7e eeuw
Het ontstaan van Voorburg en Veur

Systematische ontginningen en historische dorpskernen

985
Het begin van de grote ontginningen

13de eeuw
Kastelen *Huis de Werve*, *De Loo* en *de Binckhorst*

circa 1300
Aanleg van trekvaart de Vliet

circa 1300
Aanleg van de Landscheiding tussen Hoogheemraad-schappen Rijnland en Delfland

circa 1323
Aanleg van de Leidsche Dam

14e eeuw
Het ontstaan van Stompwijk en Wilsveen

1527
Begin van de Tachtigjarige Oorlog

1616
De Zoetermeersche Meerpolder als eerste droogmakerij

1638
Aanleg van de verbeterde trekvaart en de groei van Leidschendam

Het vroegmoderne (recreatie-)landschap

1630-1850
Bouw en aanleg van buitenplaatsen op zand en veen

1648
De lang verwachte sluis in de Leidsche Dam

17e en 18e eeuw
Bouwmannen, warmoeziers en tuinders op de strandwal. Droogmakerijen in het veengebied

1817
Na de Franse Tijd zelfstandige gemeentes Veur en Stompwijk

1828
Zelfstandige Gemeente Voorburg

0 — 985 — 1638

Peutingerkaart, 3e of 4e eeuw

Kaart van de Vliet, circa 1556

Buitenplaats *Hofwijck*

Zoetermeersche Meerpolder

Warmoeziers

Opgegraven bronzen windhond

Dirk II, graaf van Holland

Huis de Werve circa 1663 - 1670

Sluis Leidschendam

Tijdlijn van Leidschendam-Voorburg

In de stroomversnelling van de moderne tijd

1843 Spoorlijn Voorschoten-Den Haag

19e eeuw Treinen en trams. Begin van het forensisme

1886 De nieuwe sluis in Leidschendam

19e eeuw Hoogtepunt van het industrie-landschap aan de Vliet

1901 Na de Woningwet: begin de bouw van sociale huisvesting door woningbouw-verenigingen

1910 De Veurse groenteveiling

1929 Werkverschaffings-projecten na de Beurskrach, zoals de aanleg van het Juliana-Bernhardpark

1938 Zelfstandige Gemeente Leidschendam

1939-1945 Tweede Wereldoorlog

Op weg naar een moderne voorstad in de Randstad

1939-1945 Wederopbouw en sanering in de dorpskernen, nieuwe stadscentra en grote uitbreidings-wijken

1958 Aanleg van de A4, de eerste snelweg in de gemeente

Jaren '60 Einde hoogtepunt van de tuinbouw

Jaren '60-'90 Winning van aardolie in het veengebied

Post-65 Bouw van de grote uitbreidings-wijken

1971 Bouw winkelcentrum Leidsenhage

2002 Fusie tot Gemeente Leidschendam-Voorburg

2000-2020 Natuur en recreatie in het veenweidegebied

2021 Opening van *The Westfield Mall of the Netherlands*

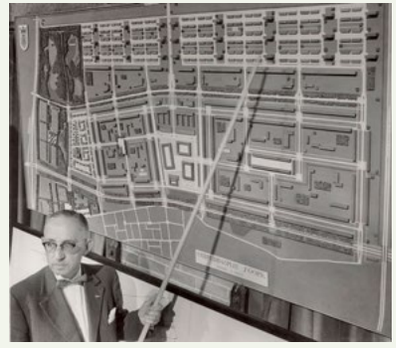
1843 — **1945** — **heden**

Station Voorburg

Parachutisten bij de Tedingerbroekpolder, 1940

Uitbreidingen, 1959

Stembiljet fusie

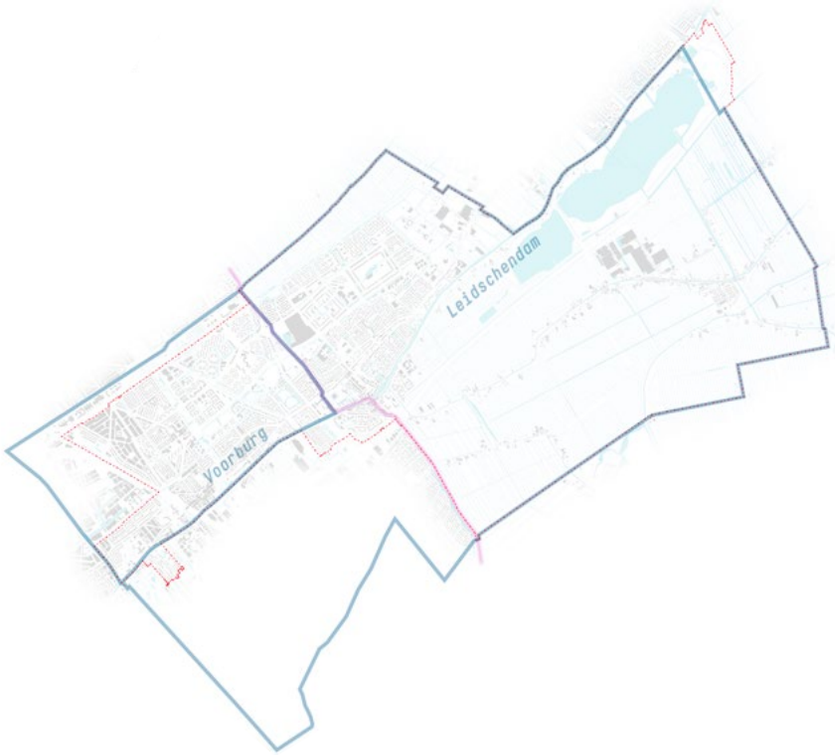
Groenteveiling

Winkelcentrum Voorburg

Gemeentelijke grenzen door de tijd

Grens 1811

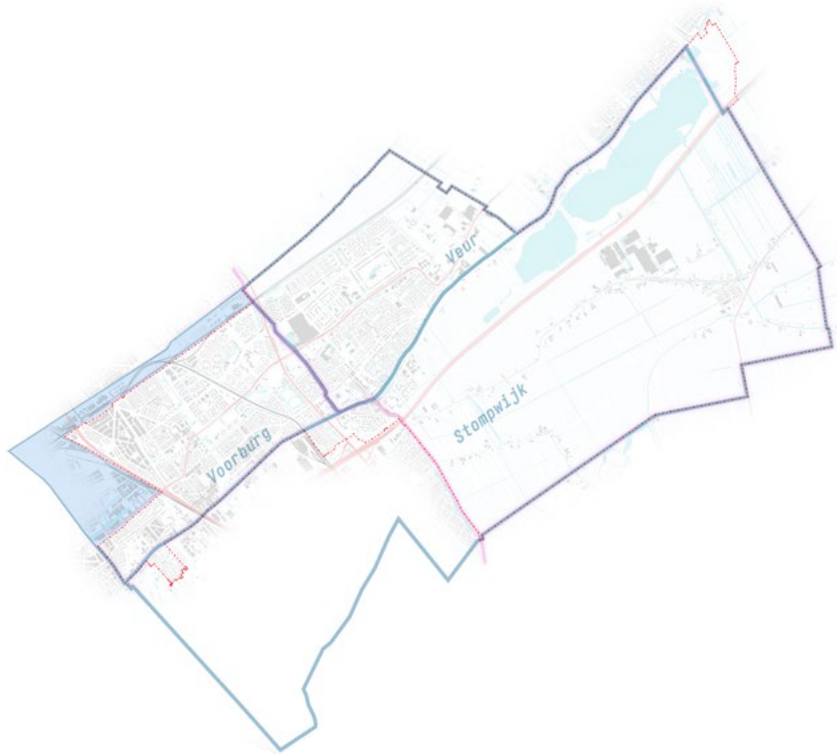
Grenzen

Huidige gemeentegrens

Grens in 1811

Landscheiding

Grenswijziging 1907

Grenzen

Huidige gemeentegrens

Grens in 1907

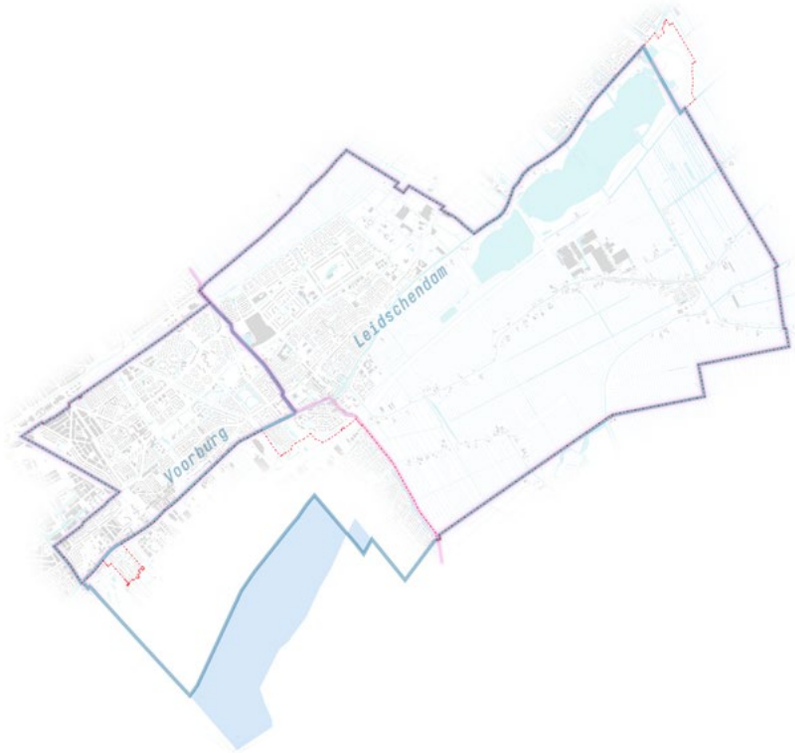
Landscheiding

Grenswijziging

Grond afgestaan

Gemeentelijke grenzen door de tijd

Grenswijziging 1938

Grenzen

Huidige gemeentegrens

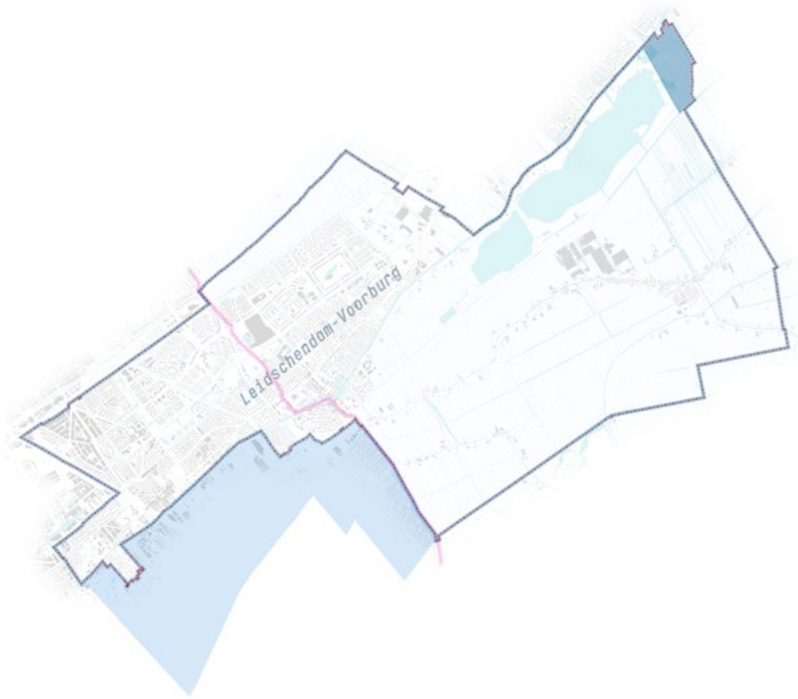
Grens in 1938

Landscheiding

Grenswijziging

Grond afgestaan

Grenswijziging 2002

Grenzen

Huidige gemeentegrens

Grens in 2002

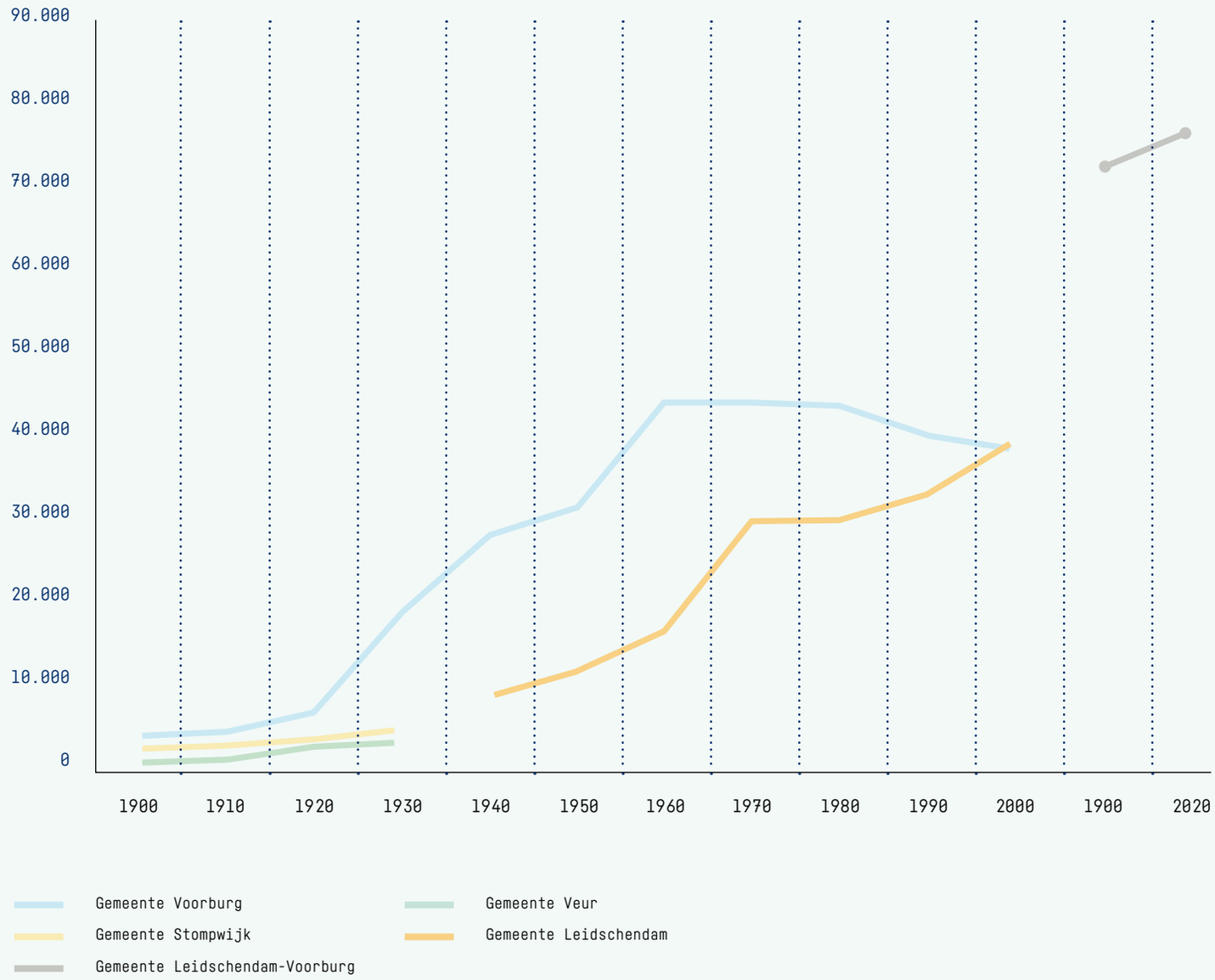
Landscheiding

Grenswijziging

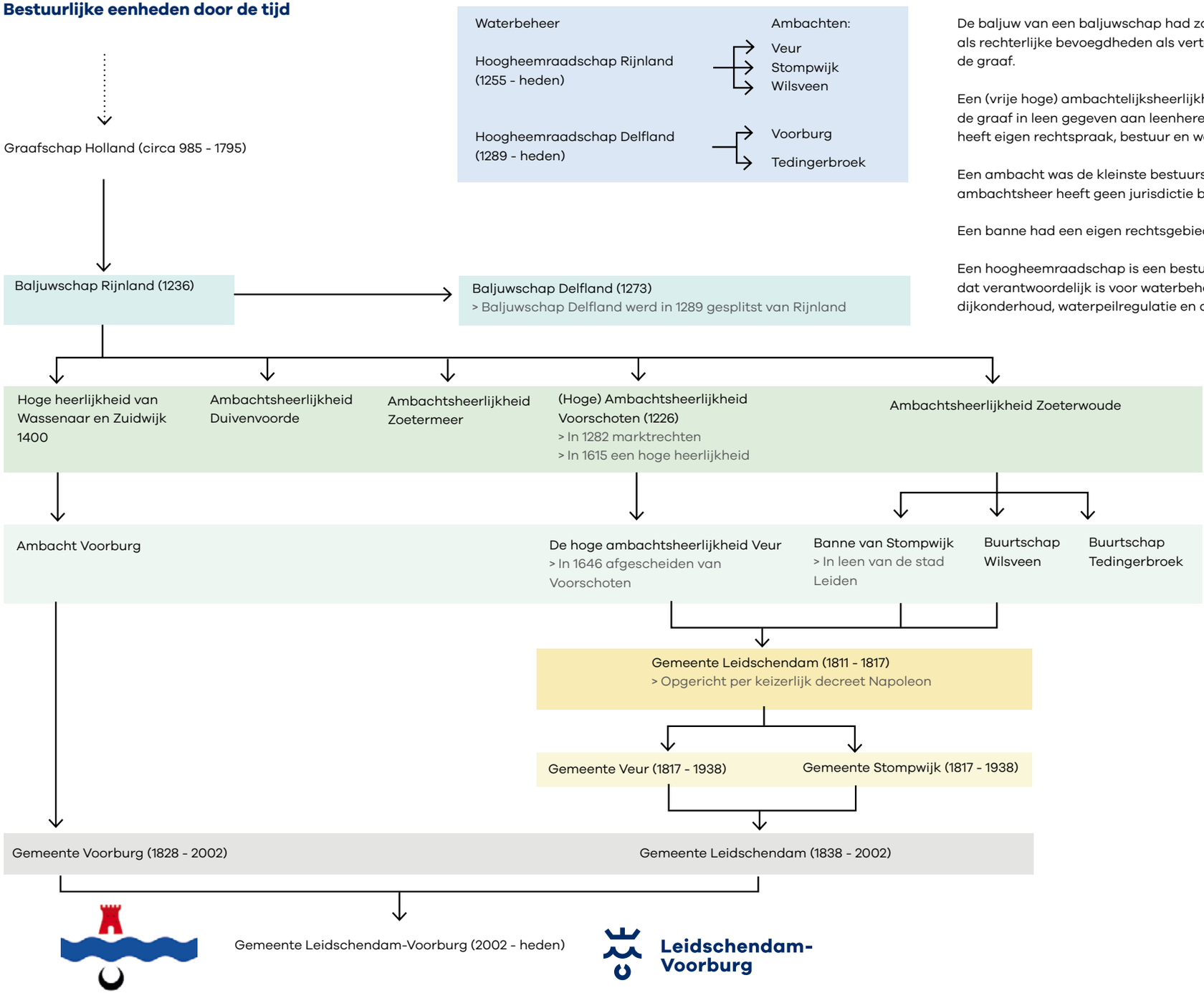
Grond afgestaan

Grond bijgekomen

Bevolkingsgroei 1900-2025

Bestuurlijke eenheden door de tijd

De baljuw van een baljuwschap had zowel bestuurlijke als rechterlijke bevoegdheden als vertegenwoordiger van de graaf.

Een (vrije hoge) ambachtelijksheerlijkheid werd door de graaf in leen gegeven aan leenheren. De heerlijkheid heeft eigen rechtspraak, bestuur en wetgeving.

Een ambacht was de kleinste bestuurseenheid. De ambachtsheer heeft geen jurisdictie bij zware misdrijven.

Een banne had een eigen rechtsgebied.

Een hoogheemraadschap is een bestuurlijk orgaan dat verantwoordelijk is voor waterbeheer, inclusief dijkonderhoud, waterpeilregulatie en afvalwaterzuivering.

1 Kernwaarden Leidschendam-Voorburg

Kernwaarden

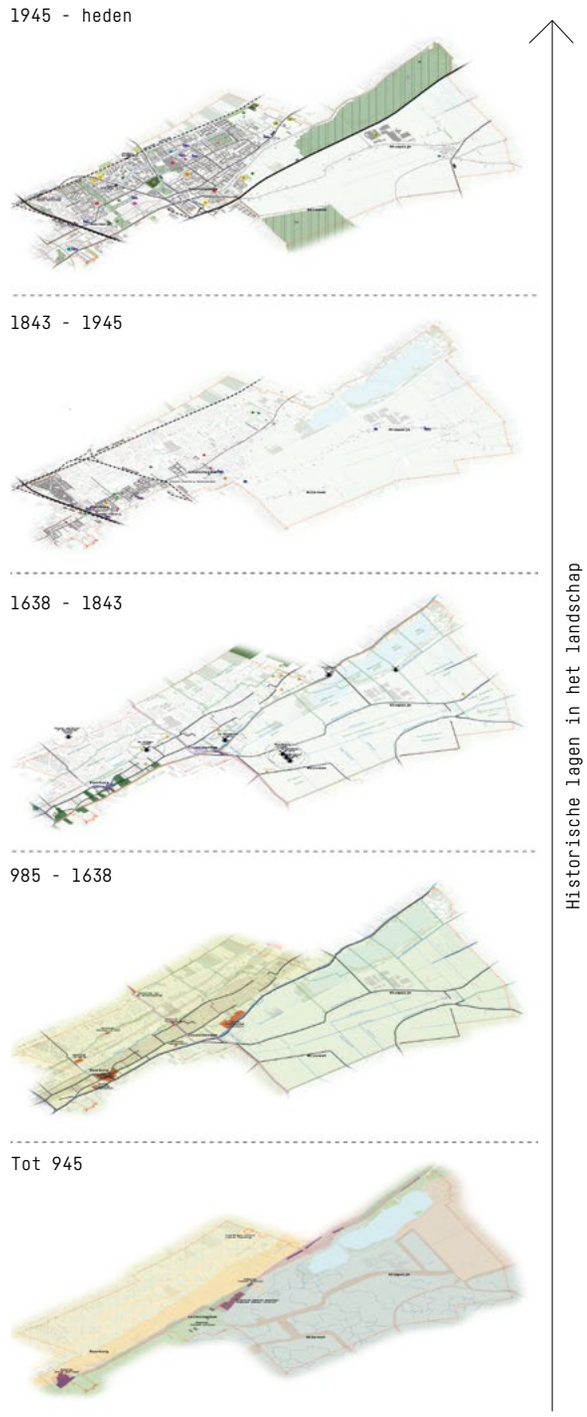
De gemeente Leidschendam-Voorburg kun je je voorstellen als een personage met een rijk en gelaagd levensverhaal. Door de eeuwen heen ontwikkelt het karakter van deze gemeente zich, gevormd door unieke eigenschappen die met de tijd meegroeien en veranderen. Vijf kernwaarden vormen de essentie van deze gebiedsbiografie. Het gaat om: de historische lagen in het landschap; het landschap met horst en weide en met kwelder en riviervlakte; de lange lijnen van historische vaarten, dijken en wegen als ruimtelijke dragers; het karakter van groene voorstad en de sterke eigen identiteit van de oude dorpskernen. De kernwaarden vormen de rode draad in de geschiedenis, geven inzicht in de ruimtelijke logica en bieden richting bij nieuwe ontwikkelingen.

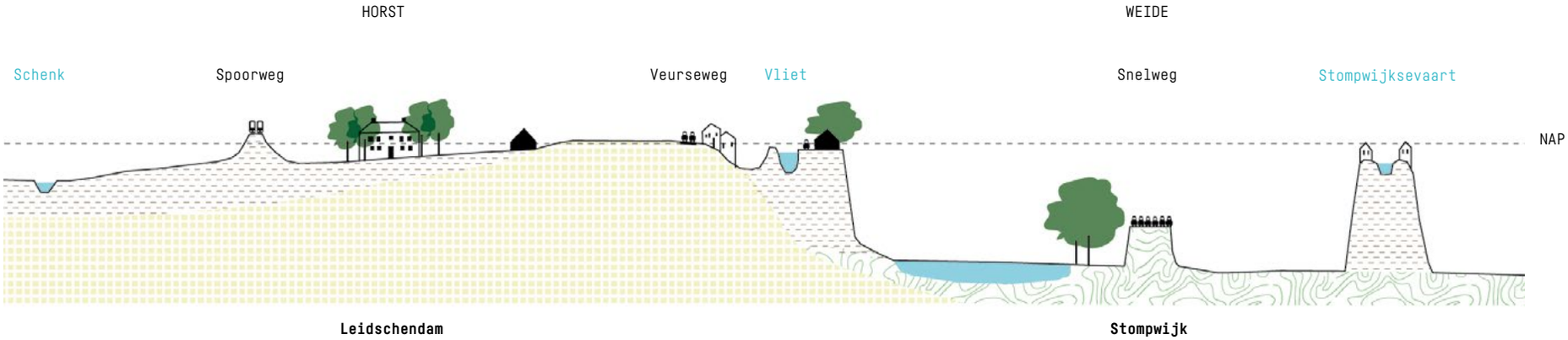
Historische lagen in het landschap

De gemeente Leidschendam-Voorburg kent een uitzonderlijke historische gelaagdheid, waarin elke periode uit de geschiedenis een rijke erfenis heeft nagelaten. Soms ligt die verborgen, zoals in het archeologische bodemarchief met resten van Forum Hadriani en het kanaal van Corbulo. Andere sporen zijn juist goed zichtbaar, zoals het gevarieerde palet van polders, infrastructuur, landgoederen en stedelijke uitbreidingen, die als lagen in de tijd op elkaar voortbouwen en elkaars verhaal versterken. De geschiedenis is soms deels uitgewist, soms hergebruikt in nieuwe ontwikkelingen. Op sommige locaties is deze historische opeenstapeling goed waar te nemen. Denk aan de Vliet, waarlangs statige landgoederen en bedrijvigheid elkaar afwisselen, en waarbij dichtbebouwde gebieden overgaan in vergezichten.

Aanbeveling

Behoud de samenhang in het eeuwenoude cultuurlandschap. De historische erfenissen in het landschap geven vorm aan de identiteit. Neem deze cultuurhistorische rijkdom als vertrekpunt in de grote opgaven waar de gemeente voor staat, zoals woningbouw, energietransitie en verstedelijking. Werk door op de samenhang tussen de historische erfenissen. Respecteer de draagkracht van een plek en streef naar ontwikkelingen die zich rekenschap geven van het verleden.

Tussen horst en weide

Leidschendam-Voorburg ligt op de grens van twee landschappen. Ten westen van de Vliet ligt de **horst**, een gebied dat van oudsher bestaat uit hoger gelegen strandwallen en de strandvlakten ertussen. Op deze zandgrond vestigden zich de eerste bewoners, stichtten de Romeinen Forum Hadriani en verrezen de eerste boerderijen en kastelen. Het land werd intensief bewerkt, maar er was ook ruimte voor vermaak op buitenplaatsen en voor vrijetijdsbesteding aan het water. Ten oosten van de Vliet strekt het **weidegebied** zich uit. Met vruchtbare landbouwgrond als doel vond hier een eeuwenlange strijd plaats om de veenbodem droog te houden, met als resultaat een lappendeken van middeleeuwse polders en vroegmoderne droogmakerijen. Vanwege de kwaliteiten van zowel horst als weide is het niet verrassend dat juist de grens ertussen altijd een ongekende aantrekkingskracht heeft gehad. De tussengelegen **kwelder** en **riviervlakte**, waarin het kanaal van Corbulo en later de Vliet werden gegraven, vormde de grens tussen zand en veen.

Aanbevelingen

Behoud de sfeer van de horst, van het weidegebied en van de Vliet. De bodem stelde de randvoorwaarden voor menselijke activiteiten en stuurde daarmee de inrichting van het landschap, zoals de aanleg van wegen en nederzettingen. Tot op de dag van vandaag zijn de verschillen tussen deze landschappen merkbaar. Op de horst vond van oudsher de meeste bouwactiviteit plaats, wat tot uitdrukking komt in het stedelijke karakter van Leidschendam en Voorburg. In het weidegebied werd eeuwenlang hard gewerkt aan de bodem en op het land, een landelijke sfeer die nog steeds aanwezig is. De Vliet, gelegen in de oude riviervlakte, brengt nog steeds bewoners van de horst en weide samen.

Zet in op passende overgangen binnen en tussen landschappen. Niet alleen de Vliet vormt een overgang tussen twee landschappen. Ook zijn er overgangszones tussen stedelijk en landelijk gebied op de horst en aan de randen van het weidegebied. Een passende overgang sluit aan bij oriëntatie, herkenningspunten en functieverloop, met een geleidelijke afname van de bebouwingsdichtheid. Op de horst zijn de *Duivenvoorde*-corridor en de Schenk de laatste semi-open grensgebieden. In het weidegebied gaat het om de zone ten oosten van de Vliet aan de Westvlietweg en de Oostvlietweg. De openheid van het landschap is een belangrijke kwaliteit, denk aan het snelwegpanorama vanaf de A4 richting het open weidegebied. Voorkom het ontstaan van harde grenzen of de bouw van woningen en bedrijventerreinen die geen relatie hebben met de plek. Blijf samenwerken met buurgemeenten, aangezien overgangsgebieden niet gebonden zijn aan bestuurlijke grenzen. Zo kan afstemming met Den Haag bijdragen aan de ontwikkeling van de Vliet en de Binckhorst, met Voorschoten aan recreatiegebied Vlietland en met Zoetermeer aan de Driemanspolder.

Lange lijnen als grens of connectie

Het netwerk van lijnen in het landschap van vaarten, wegen en dijken vormt de ruimtelijke drager van de gemeente. Rond het jaar 47 legden de Romeinen al op de grens van zand en veen het kanaal van Corbulo aan. Aan het begin van de dertiende eeuw kwam de Vliet tot stand, het meest gezichtsbepalende water van het gebied en de landschappelijke ruggengraat van de gemeente. De meeste oude routes op het zand, zoals de Herenstraat en de Veursestraatweg, lopen parallel aan dit water en volgen de richting van de strandwal. Een zeer markante landschappelijke lijn is de grens tussen de hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland, de Sijtwendedijk. Deze oude Landscheiding kruist de Vliet bij Leidschendam en vormt een verbindende structuur tussen het weide- en horstgebied tot uiteindelijk het duingebied bij de kust. In de negentiende en twintigste eeuw werd het patroon van lange lijnen aangevuld met spoorlijnen en (snel-)wegen. Dit netwerk verbindt verschillende gebieden, maar vormt tegelijkertijd barrières, bijvoorbeeld doordat wegen en sporen vaak verhoogd in het landschap liggen.

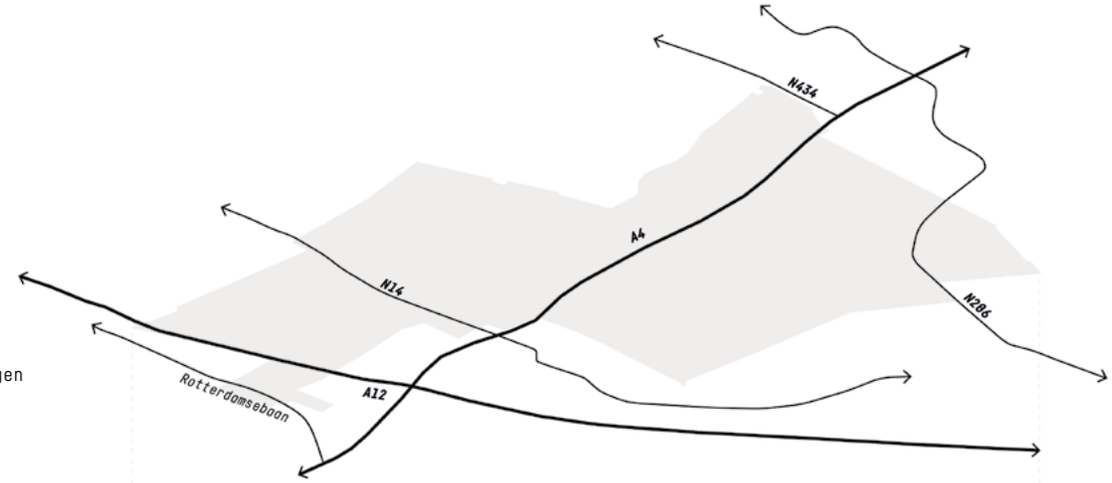
Aanbevelingen

Maak gebruik van de kansen die de lange lijnen bieden. De waardering van deze lijnen kan verschillen: sommige worden als waardevol ervaren, andere juist als hinderlijk. Breng daarom de historische context van deze plekken in kaart en voorkom dat deze ongemerkt verloren gaat. Sommige lijnen staan nu wat op de achtergrond, maar bieden juist aanknopingspunten om nieuwe, aantrekkelijke verblijfs- en ontmoetingsplekken te creëren en de samenhang in het gevarieerde landschap te versterken. Het is daarbij niet nodig om iets geheel nieuws te bedenken; de lange lijnen liggen er immers al en gelden vaak als ‘logisch’ voor inwoners en bestuur. Versterk de continuïteit van de lijnen door deze beter zichtbaar en beleefbaar te maken.

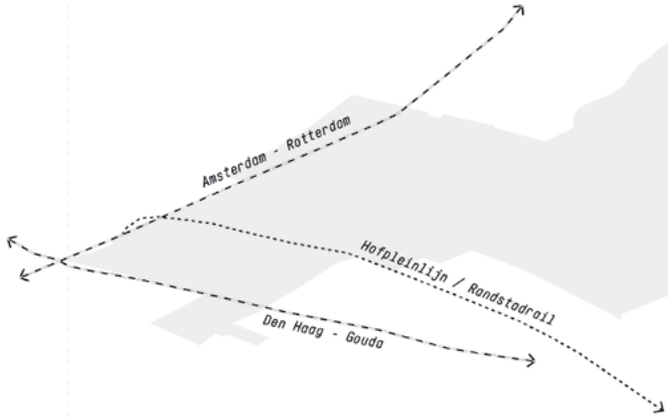
De Vliet is een belangrijke route voor langzaam verkeer en vormt de toegangspoort tot de kernen van Leidschendam en Voorburg. Voor deze verbinding tussen historische lagen is het cruciaal om de zichtbaarheid van het water en het jaagpad te versterken, de openbare toegankelijkheid van de oevers te waarborgen en gebouwen gericht te houden op het water. Zo blijft de Vliet een herkenbaar en verbindend element in het landschap.
Een opvallende lange lijn is de **oude Landscheiding**, die vanuit de duinen over de horst loopt en via Leidschendam het weidegebied in trekt. Op de horst is de zichtbaarheid en samenhang van de dijk verstoord door de aanleg van grote uitbreidingswijken. Het tracé is deels ook opgenomen in de (ondergrondse) Sijtwendeweg, zij het met afwijkingen. Er ligt een kans om de Landscheiding opnieuw zichtbaar te maken en zo de landschappelijke samenhang te versterken, bijvoorbeeld door haar te bestemmen als route voor langzaam verkeer of als groenstructuur.
De **oudste wegen** in de gemeente worden nog steeds gebruikt en zijn volledig ingebouwd tussen uitbreidingswijken uit verschillende periodes. Het verbindende karakter van deze historische routes kan nog duidelijker blijken door deze beter zichtbaar te maken bij de inrichting van de openbare ruimte en door zorgvuldig om te gaan met eisen voor bebouwing. In het weidegebied zijn de agrarische linten die uitmonden in de kernen bij uitstek herkenbaar. De routes liggen hier verhoogd in het landschap en bieden zicht op het open weidegebied. Behoud ook de verbindende kracht van deze routes door het spel van vaarten, bruggen en dijkbebouwing te waarborgen.

Zoek de balans tussen rust en levendigheid. Van oudsher trekken lange lijnen dynamiek aan, vooral op de knooppunten waar ze elkaar kruisen. Denk aan de kruising van de Landscheiding en de Vliet, die zoveel reizigers aantrok dat het de groei van Leidschendam mogelijk maakte. Ook de aanleg van negentiende-eeuwse treinstations bracht activiteit, in de vorm van woningbouw voor forensen en nieuwe bedrijven en fabrieken. Behoud deze historisch gevormde logica van dynamiek rondom de lijnen en kruisingen en de rust in de gebieden die er iets verder vandaan liggen.

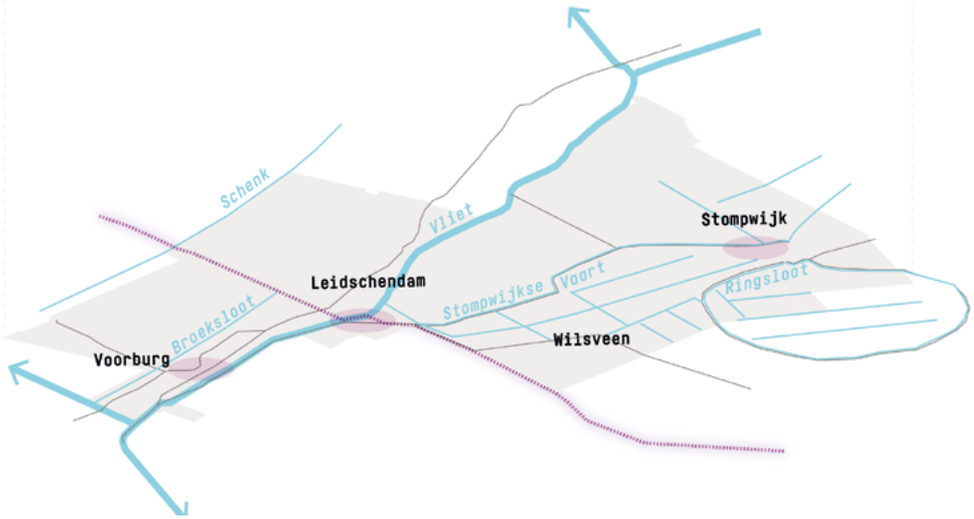
[Snel]wegen

Spoorlijnen

Historische lijnen

Groene voorstad

Vanaf de middeleeuwen deed de invloed van de steden Delft, Gouda, Leiden en later Den Haag zich gelden in het landschap. Niet zelden vormde het gebied dat we nu Leidschendam-Voorburg noemen het decor van een machtsstrijd. Toen in de vijftiende eeuw twee sluizen in de Leidsche Dam werden gebouwd, stuurde Gouda 400 mannen om ze te vernielen. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kwam het gebied in de vuurlinie te liggen van een oorlog die vooral draaide om de grote steden. Maar uiteindelijk was de relatie met de steden vooral gunstig. De tuinbouwsector bloeide op door de grote vraag van stedelingen naar verse producten. Over de Vliet werden goederen vervoerd en met de komst van de trekschuit kwam een uitgestrekte landgoederenzone tot stand. Hier konden de bewindvoerders van overzeese compagnieën, kooplieden, wetenschappers en bestuurders zich vestigen in een groene, lommerrijke omgeving, ver van de reuring en stank van de stad. Al in de zeventiende eeuw werd het gebied bewoond door forensen, een traditie waar in de twintigste eeuw dankbaar op werd voortgebouwd. Den Haag dreigde het gebied op te slokken om er een Haagse buitenwijk van te maken. De dreigende annexatie zette de plaatselijke besturen op scherp. Om hun onafhankelijkheid te bestendigen werden gerenommeerde ontwerpers ingeschakeld om nieuwe uitbreidingsplannen te realiseren. De wijken die in de voor- en naoorlogse periode zijn ontworpen, werden sterk verankerd in robuuste groenstructuren. Ook werden in het weidegebied grote recreatie- en natuurgebieden ingericht als onderdeel van het Groene Hart. De luwte en het groen die de woonwijken en de recreatie- en natuurgebieden van vandaag bieden zijn bij inwoners nog altijd zeer geliefd.

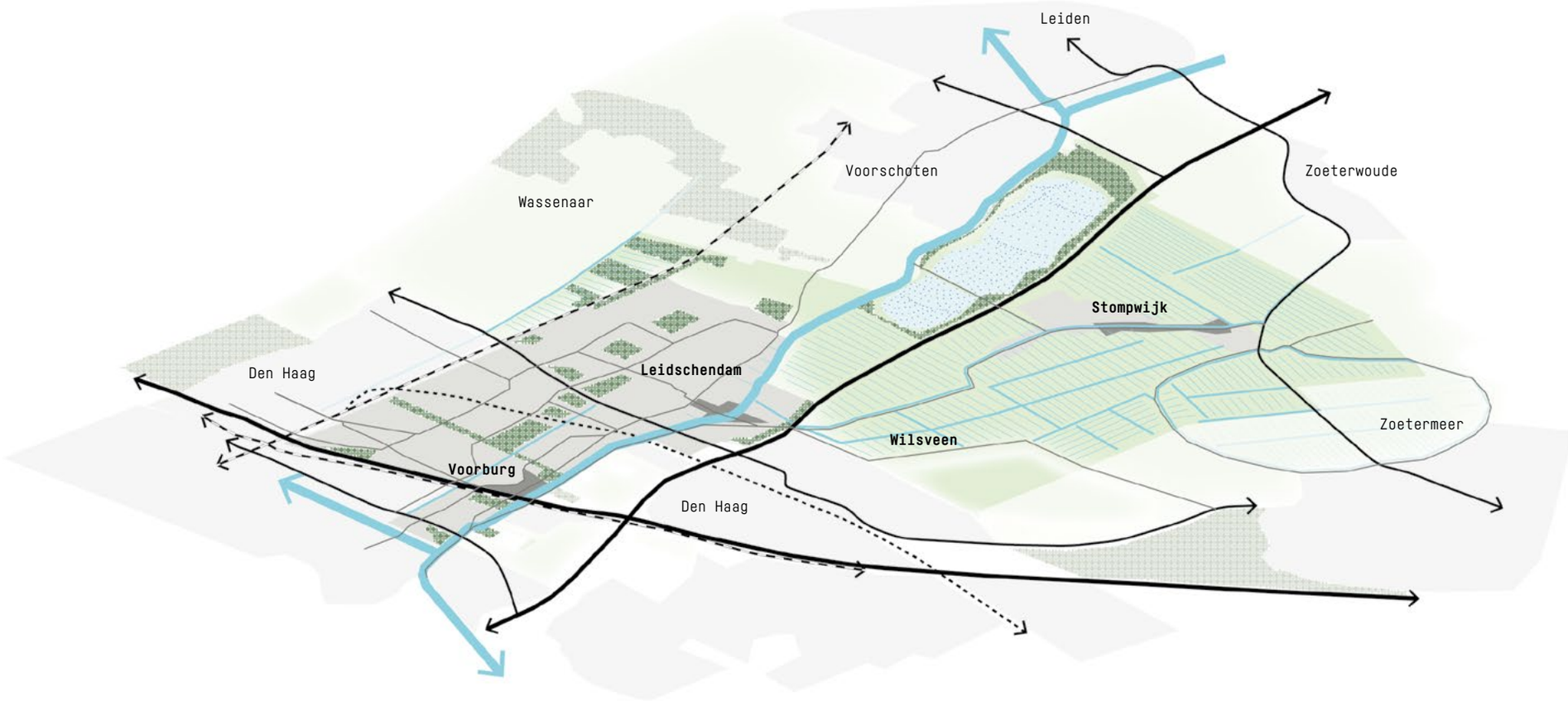
Aanbevelingen

Behoud en versterk het netwerk van groen- en waterstructuren.

Van oudsher wisten bewoners telkens het landschap naar hun hand te zetten. Groen en water waren enerzijds functioneel, als afwateringssloot en als middel van transport van zand en turf. Anderzijds waren groen en water aanleiding tot vermaak en verwondering, zoals in de wandeltuinen van buitenplaatsen of in de speelse ontwerpen van naoorlogse speeltuinen en expressieve woonkwadranten. Kenmerkend is de aaneengesloten parkenstructuur van ’t Loo, die in de loop der tijd geleidelijk is uitgebreid door steeds nieuwe delen toe te voegen. De rijke aanwezigheid van groen en water daarbij is geen toevalligheid, maar het resultaat van historische ontwikkeling en zorgvuldige ontwerpkeuzes. Ze vormt een essentieel en structurerend element van het landschap.

Blijf de toon zetten voor de regionale functie van groen, sport en recreatie.

Tijdens de wederopbouw hebben bestuurders groen-, sport- en recreatievoorzieningen als uitgangspunt gekozen voor stedelijke uitbreiding. Ontwerpers plaatsten ze op strategische locaties langs belangrijke routes, wat resulteerde in een goed verbonden netwerk van voorzieningen. Deze aanpak is in de loop der jaren voortgezet, met de transformatie van winkelcentrum *Leidsenhage* tot *Westfield Mall of the Netherlands* als recent voorbeeld. Ook het omliggende weidegebied trekt met recreatiegebied Vlietland en diverse natuurgebieden veel dagjesmensen en sporters. Door de verdere integratie in de Randstad blijven deze voorzieningen van grote waarde, zowel voor inwoners van Leidschendam-Voorburg als van omliggende gemeenten. Het is daarom essentieel dat de gemeente en haar inwoners blijven inzetten op een samenhangende ontwikkeling van groen, sport en recreatie, waarbij de verbinding met de omgeving behouden blijft.

Leiden
Voorschoten
Zoeterwoude
Wassenaar
Stompwijk
Den Haag
Leidschendam
Zoetermeer
Wilsveen
Voorburg
Den Haag

Eén gemeente, drie gezichten

Leidschendam-Voorburg is een fusiegemeente en de oude kernen hebben een sterke eigen identiteit. De besturen van Leidschendam (tot 1938 gemeenten Veur en Stompwijk) en Voorburg hadden weinig met elkaar te maken. In de middeleeuwen behoorden de kernen tot verschillende heerlijkheden en werd het gebied ter hoogte van de Leidsche Dam zelfs door een landscheiding doorsneden. Voorburg heeft zich ontwikkeld als lommerrijke woonplaats voor forensen, met buitenplaatsen en parken. Leidschendam vormt een landschappelijke schakel tussen het verstedelijkte Voorburg en het landelijke Wilsveen en Stompwijk. Leidschendam heeft een dynamische ontwikkeling doorgemaakt, van agrarisch dorp tot verstedelijkte kern. Stompwijk en Wilsveen vertegenwoordigen het landelijke gebied van de gemeente, met polderlinten en spectaculaire vergezichten. De fusie van de gemeenten Voorburg en Leidschendam in 2002, met het oog op de dreigende annexatie door Den Haag, was noodzakelijk maar zeker niet willekeurig.

De verschillende kernen hebben altijd een ruimtelijke relatie met elkaar gehad en zijn door de Vliet verbonden. Ze horen bij elkaar, maar zijn ook zichzelf gebleven. Dat maakt Leidschendam-Voorburg tot een ongekend veelzijdige gemeente, zowel wat betreft landschap als mensen.

Deze veelzijdigheid van Leidschendam-Voorburg is uniek en kwetsbaar, zoals bleek uit de ambitieuze sloopplannen in de oude kernen na de oorlog. Vandaag worden veel van de historische elementen juist beschermd als erfgoed. De gemeente herbergt meer dan duizend rijks- en gemeentelijke monumenten, de beschermde dorpsgezichten van Leidschendam en Voorburg en het UNESCO Werelderfgoed Forum Hadriani met het kanaal van Corbulo. Ook de beschermde Landgoederenzone Wassenaar-Voorschoten-Leidschendam en de wederopbouwkernen van Nationaal Belang Heuvel en Prinsenhof maken deel uit van dit rijke erfgoed.

Aanbevelingen

Bescherm het veelzijdige erfgoed van Leidschendam-Voorburg. Elke periode in de geschiedenis heeft zijn eigen ruimtelijke erfenissen nagelaten, waarvan veel zijn vastgelegd in de erfeniskaarten van deze gebiedsbiografie. Het is belangrijk om waardevolle structuren en gebouwen in kaart te brengen en te overwegen welke verhalen deze erfenissen kunnen vertellen voor de toekomst. Speciale aandacht moet uitgaan naar de erfenissen van de twintigste eeuw die nog onvoldoende zijn onderzocht, zoals de wijken uit 1910-1930, uit de wederopbouw en uit de post-65-periode. Denk ook aan goed bewaarde plekken, zoals het Oosteinde met luxe woningen, buitenplaatsen en groenstructuren; arbeiderswoningen in sociale tuindorpen en hofjes met diverse gevels en tuinen; tuinderserfgoed langs de Veursestraatweg met tuinderswoningen en polderstructuren; het Schakenbosch met het voormalige gesticht *Hulp en Heil*; de parkenstructuur van ’t Loo; de linten en kernen van Wilsveen en Stompwijk, met hun openheid, bijzondere verkavelingen en woningen langs hoge dijken en vaarten.

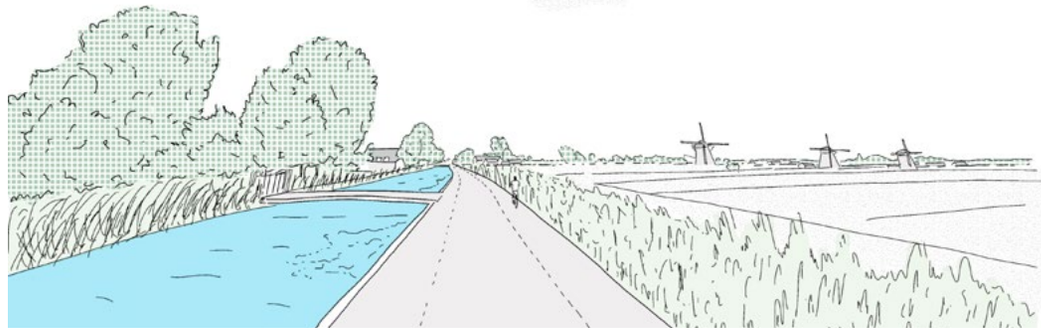
Koester lokale kennis en stimuleer collectief eigenaarschap. Inwoners vormen de schakel tussen verleden, heden en toekomst. Waardeer hun kennis, herinneringen, tradities en de plekken die hun dierbaar zijn. De grote inzet van culturele instellingen, historische verenigingen en vrijwilligers getuigt van sterke lokale betrokkenheid. Het documenteren, beschermen en beleefbaar maken van de geschiedenis en het erfgoed is van onschatbare waarde voor het collectieve geheugen.

Voorburg

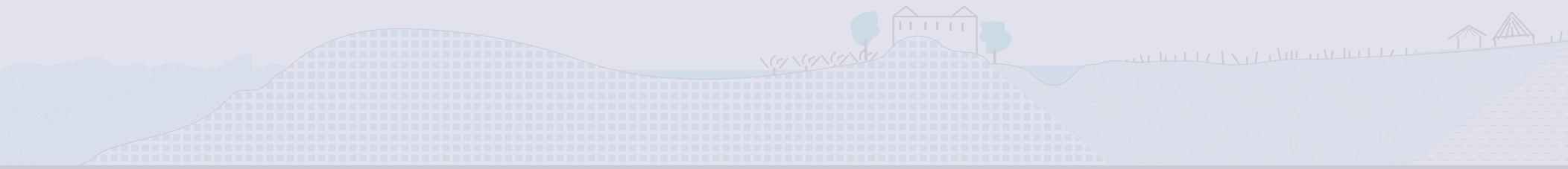
Leidschendam

Stompwijk / Wilsveen

2 Landschapsvorming en de vroege nederzettingen

tot 985 n.Chr.

Landschapsvorming en de vroege nederzettingen (tot 985 n. Chr.)

Leidschendam-Voorburg herbergt een enorme landschappelijke rijkdom, die te danken is aan de ligging op de grens tussen twee typen landschappen. Ten noordwesten van de Vliet bevinden zich lange zandruggen met bossen en landgoederen. Ten zuidoosten van de Vliet strekt zich een lappendeken van droogmakerijen uit, met dijken en weteringen. De vroegste bewoning van Leidschendam-Voorburg werd vooral bepaald door omgevingsfactoren, maar al snel begonnen de bewoners het landschap naar hun hand te zetten.

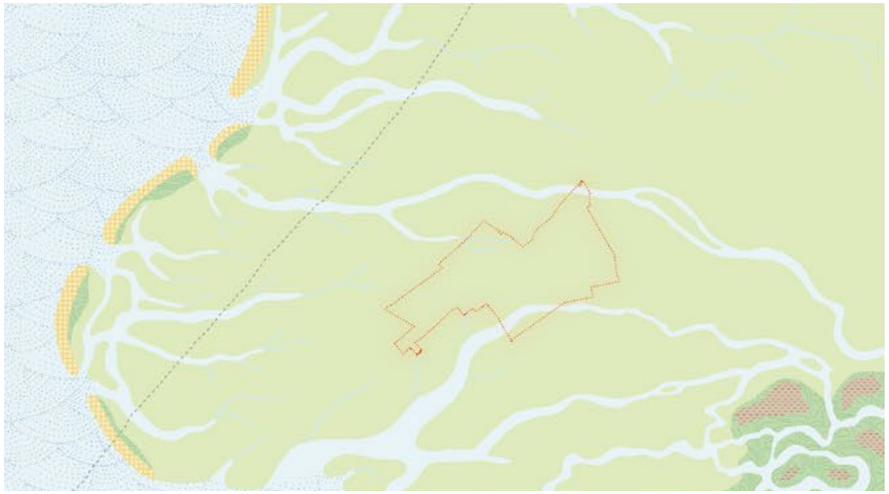
De vroegste vorming van het landschap

Het natuurlijke landschap is gevormd na de laatste ijstijd, onder de invloed van stijgende temperaturen, zee en wind. Met de opwarming van de aarde eindigde de laatste ijstijd zo'n 10.000 jaar v.Chr. Door het smelten van het ijs steeg de zeespiegel en liep de droge laagvlakte tussen Engeland en het Europese vasteland vol met water. Het gebied dat we nu kennen als Leidschendam-Voorburg kwam onder de directe invloed van de Noordzee te liggen. Het landschap was een speelbal van de getijden. Er vormde zich een wad- en kweldergebied met klei, zandplaten, wadgeulen en kwelderkreken. Door de rappe zeespiegelstijging schoof de kustlijn gestaag op in oostelijke richting.[1]

Toen de zeespiegel vanaf ongeveer 5500 v. Chr. minder hard steeg begon de kustlijn van het huidige Zuid-Holland te stabiliseren. Door golf- en getijdenwerking ontstonden zandbanken en daarna strandwallen ten oosten van de huidige kustlijn. Vrijwel direct als een strandwal boven het water was uitgekomen, kreeg de wind grip op het zand en stoof het op tot duinen. De eerste strandwallen werden later door de zee opgeruimd, maar uiteindelijk ontstond rond 3850 v.Chr. een gordel van strandwallen. Deze strandwallen met de daarop gestoven duinen raakten snel begroeid met planten waardoor het zand werd vastgehouden. De duinen konden hierdoor mee omhoog groeien en bereikten een hoogte tot maximaal 10 meter boven NAP. De oudste nog bewaard gebleven strandwal loopt van Rijswijk, Voorburg, Leidschendam tot en met Voorschoten. Geleidelijk breidde het duingebied zich uit en schoof de kustlijn op richting het noordwesten. Rond 2750 v.Chr. was op deze manier een nieuwe gordel van strandwallen en duinen ontstaan vanaf Wassenaar door Den Haag naar Monster. De eerste generatie duinen wordt de Oude Duinen genoemd. De hoogste delen van de Oude Duinen zijn grotendeels verdwenen door zandafgravingen vanaf de veertiende eeuw.

Tussen de strandwallen lagen uitgestrekte strandvlakten. Deze lagere gebieden waren aanvankelijk zeer geschikt als weidegrond voor het houden van vee. Door de aanwezigheid van de Oude Duinen kon regen- en rivierwater echter moeilijk naar zee afstromen. Daardoor steeg het grondwaterpeil, waardoor plantenresten in het moerassige gebied niet konden vergaan en er veen ontstond. Ook ten oosten van de strandwal, ter hoogte van het huidige Stompwijk en Wilsveen, begon zich veen te ontwikkelen. In de loop van duizenden jaren groeide hier een metersdik veenpakket. Op de plek van het latere Zoetermeersche Meer ontstond bovendien een lagune. Vanuit de rivieren en de lagune slingerden kreken door het drassige landschap. Daarbij drong de zee verschillende keren via riviermondingen en kreken het veengebied binnen. Daardoor werd in de lage delen naast de kreken klei afgezet en raakte het veen op sommige plekken bedekt met een laag klei.

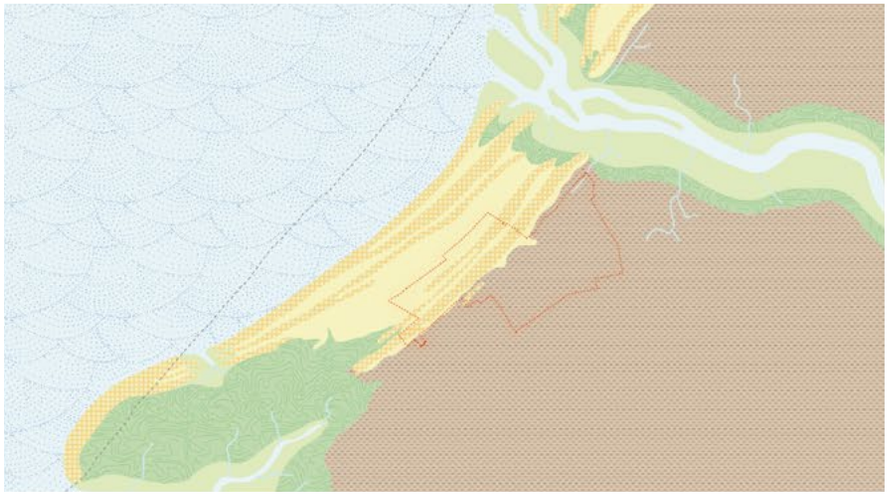
Paleografische kaarten met de vroegste landschapsontwikkeling in het gebied

5500 v.Chr. : Het water in de Noordzee stijgt

3850 v.Chr. : Veengroei

2750 v.Chr. : De vorming van de strandwallen

100 n.Chr. : De mens krijgt invloed op het landschap

- Huidige gemeentegrens
- Huidige kustlijn
- Strandwallen en lage duinen
- Strandvlakten en duinvalleien
- Kwelders en riviervlakten
- Wadden en slikken
- Veengebied
- Water
- Forum Hadriani

De eerste inwoners op de strandwal

Direct na het ontstaan van de Oude Duinen, vanaf ongeveer 3500 v.Chr., arriveerden de eerste 'vaste' bewoners in het gebied waar nu Leidschendam-Voorburg is. Deze bewoners, vermoedelijk afkomstig van de oeverwallen van de Maas, worden de Vlaardingengroep (3500-2500 v.Chr.) genoemd, vernoemd naar de eerste vindplaats die in de jaren vijftig van de vorige eeuw in Vlaardingen werd ontdekt. Deze groep bleef langere tijd op één plek, maar vertoonde ook kenmerken van jagers-verzamelaars. Het waren boeren die hun voedsel aanvulden met jacht en visvangst. Ze vestigden zich in het strandwallengebied op de relatief hoge duinen. De lagere delen waren geschikt voor akkerbouw en werden gebruikt om het vee te laten grazen. In het natte veengebied met kreken en uitgestrekt moeras werd gejaagd en gevist. Op verschillende locaties in Leidschendam-Voorburg zijn vindplaatsen van de Vlaardingencultuur, onder meer bij Prinsenhof, Vlietvoorde, aan de Frekeweg en in de buurt van het huidige Park Arentsburgh.

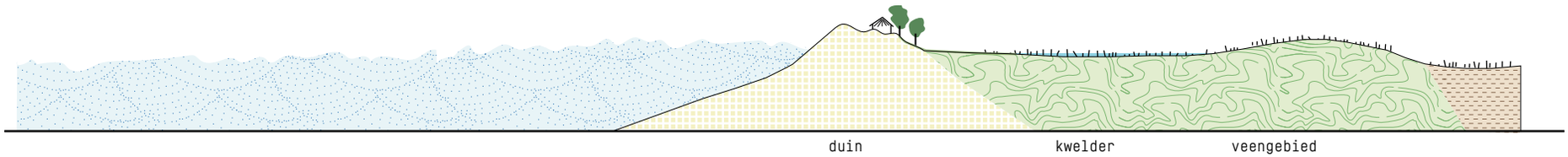
Hoewel er minder archeologische vondsten uit de bronstijd (circa 2000 v.Chr. tot 800 v.Chr.) zijn gedaan, blijkt uit opgravingen dat er ook in deze periode mensen in het gebied woonden. Zo is bij Park Leeuwensteijn in Voorburg een nederzetting van de Hilversumcultuur gevonden van rond 1400 v.Chr. Uit de aangetroffen voorwerpen van onder meer vuursteen en aardewerk is af te leiden dat de boeren niet geïsoleerd leefden, maar direct of indirect contact hadden met andere groepen. Nederzettingen werden ook toen gebouwd op de overgang van zand en veen. In deze periode bleef de zeespiegel stijgen, al ging dat langzamer dan voorheen. Onder invloed van de toenemende vernatting kroop het veen steeds meer omhoog, zodat het over de lage delen van het duin heen groeide. De bewoners zullen zich uiteindelijk noodgedwongen hebben verplaatst naar de hogere delen van het duin. Toch kregen ze ook daar, tussen de gemengde eiken- en elzenbroekbossen, wateroverlast. Ze probeerden hun woningen droog te houden door ontwateringsgreppels te graven. Door deze greppels ontstond echter inklinking van het veen en daalde de bodem. Op sommige plaatsen moest de grond zelfs worden opgehoogd met zand. Meer voordelen bood het landschap voor de landbouw. Boeren legden akkers aan op de randen van de strandwal, waar direct onder het zand veelal een veenlaag lag waarin kon worden geploegd. Doordat veen goed water vasthoudt, hadden de gewassen op deze akkers altijd voldoende vocht. Op de hoger gelegen delen van de strandwal ontbrak de veenlaag, waardoor regenwater snel wegzakte in de bodem en buiten het bereik van de plantenwortels raakte.

Uit de ijzertijd (circa 800 v.Chr. tot het begin van de jaartelling) zijn in het huidige Leidschendam-Voorburg relatief weinig archeologische vondsten gedaan. Het geringe aantal vindplaatsen geeft waarschijnlijk een vertekend beeld, omdat in latere eeuwen veel ingrepen in de bodem zijn gedaan die archeologische sporen hebben verstoord of vernietigd. In de eeuwen vóór het begin van de jaartelling ontstonden nieuwe geulen vanuit de riviermondingen van de Maas en de Rijn. De geulen zorgden ervoor dat het meer landinwaarts gelegen moeras beter ontwaterd kon worden, droger werd en zelfs bewoond kon worden. Vondsten uit de ijzertijd zijn gedaan in Stompwijk, de Rietvink, Vlietvoorde en nabij het huidige park Arentsburgh. Van rond 50 v.Chr. tot ongeveer 275 n.Chr. werd een groot deel van Zuid-Holland bewoond door een nieuwe bevolkingsgroep: de Cananefaten. Bij het huidige Park Arentsburgh is een kleine plattelandsnederzetting uit de eerste helft van de eerste eeuw n.Chr. aangetroffen. Deze nederzetting groeide later, na de komst van de Romeinen, uit tot de stad Forum Hadriani.

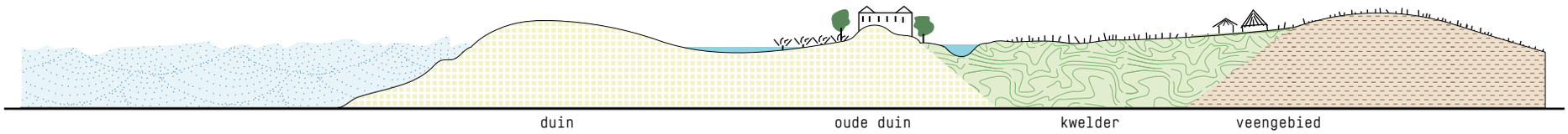
Een lid van de Stichting Oud Stompwijk over zijn erfgoed:

Als ik van Stompwijk naar Zoetermeer fietste, viel mijn oog altijd op de opvallende bulten en gleuven in het weiland. Ik dacht eerst dat dat 'opstuwingen' waren in de bodem van wat ooit het Zoetermeersche Meer was; oneffenheden veroorzaakt door woest stromend water, een losgeslagen waterwolf. Bij het bestuderen van de hoogtekaart ontdekte ik dat het de contouren zijn van de oude getijdenstromen met bijbehorende ruggen! In het Zoetermeersche Meer werd de zeeklei niet weggeslagen bij overstromingen. Het is een bodem waarin oeroude geschiedenis tot op de dag van vandaag wordt vastgehouden.

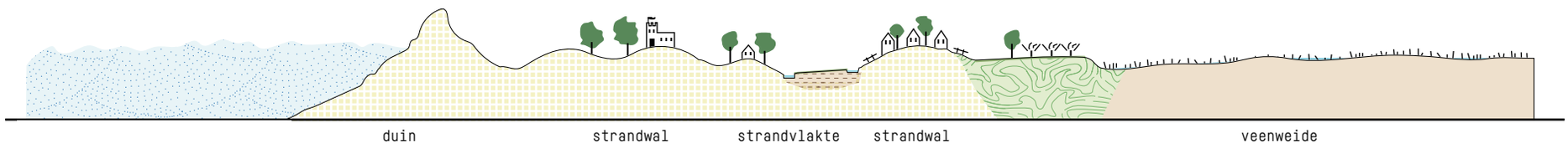
Schematische ontwikkeling van het landschap door de tijd

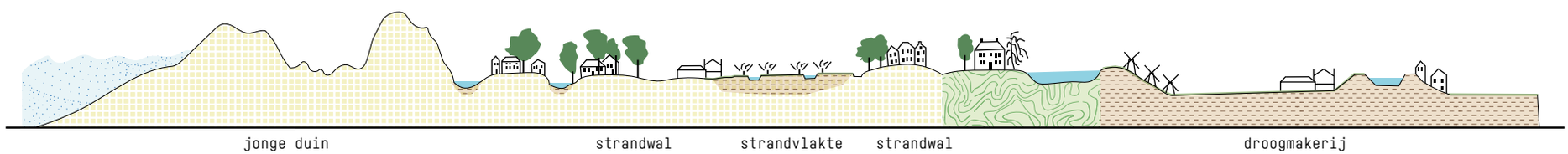
Circa 2500 v.Chr.

Circa 100 n.Chr.

Circa 1300 n.Chr.

Circa 1650 n.Chr.

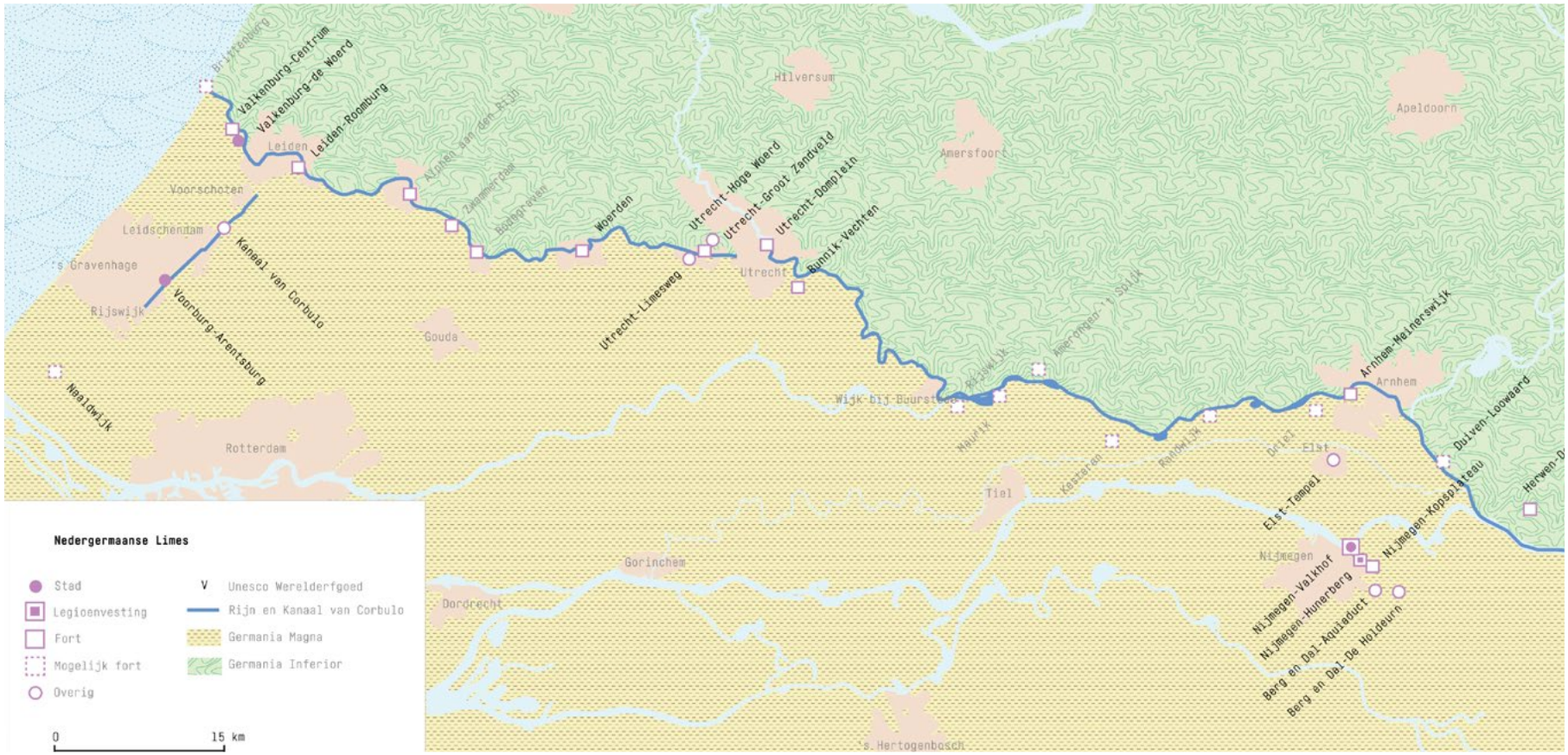
Kanaal van Corbulo

Het huidige Leidschendam-Voorburg werd tijdens het bewind van keizer Augustus, keizer van 27 v.Chr. tot 14 na Chr., onderdeel van het Romeinse Rijk. Verschillende pogingen van de Romeinen om heel Germania te veroveren mislukten. Vanaf het jaar 47 werd de Oude Rijn tot de officiële noordgrens van het Romeinse Rijk gemaakt. Langs deze grens werden op strategische punten forten en wachttorens gebouwd. Het geheel van deze ketting van verdedigingswerken wordt nu de Limes (grens) genoemd. De forten en wachttorens werden verbonden met kanalen en verbindingswegen, waarlangs met regelmaat stenen mijlpalen geplaatst werden als wegwijzer die ook de afstand tot de eerstvolgende plaats vermeldde. In het grensgebied tussen het zand van de Oude Duinen en het veen van het weidegebied werd rond het jaar 47 een waterverbinding aangelegd tussen de Oude Rijn bij Leiden en het Helinium, de brede Maasmonding. Deze 'Fossa Corbulonis' ofwel het kanaal van Corbulo werd vernoemd naar de opdrachtgever, de Romeinse legeraanvoerder Corbulo. Volgens de Romeinse historicus Tacitus liet Corbulo het kanaal graven om zijn manschappen bezig te houden. Met dit kanaal kwam een veilige vaarroute tot stand zonder het risico van de zeestormen of piraten op de Noordzee.

Het kanaal werd eind jaren 1980 teruggevonden door archeologen en vrijwilligers bij de aanleg van de wijk de Rietvink in Leidschendam. Sindsdien is het op meer dan veertig locaties tussen Leiden en Rijswijk aangetroffen. In noordelijke richting sloot het kanaal vermoedelijk aan op een getijdenkreek die bij Leiden in de Rijn uitmondde. In zuidelijke richting liep het kanaal parallel aan de huidige Vliet om via Rijswijk uit te monden in de Maas. Het kanaal blijkt vrijwel overal gegraven te zijn in veen. Hoewel bij de aanleg ook bestaande getijdenkreken en restgeulen zijn benut, is dit in het tracé bij Leidschendam-Voorburg nergens aangetoond. Met ongeveer 13 meter breedte was het kanaal geschikt voor lange schepen met vlakke bodem voor het vervoer van zware ladingen.[2] Bij de wijken Vliethaven en Vlietvoorde zijn een aantal sloten haaks op het kanaal aangetroffen. In een daarvan was nog een houten duiker aanwezig met een ook houten klep waarmee op het kanaal kon worden afgewaterd. Het is aannemelijk dat er langs het kanaal een belangrijke weg heeft gelopen.

De Peutingerkaart, een zestiende-eeuwse kopie van een Romeinse wegenkaart, toont in de uitsnede linksboven Forum Hadriani aan de weg naar Lugduno (bij het huidige Katwijk). Österreichische Nationalbibliothek, Wenen.

Overzicht van de steden, legioenen en forten langs de Romeinse Limes. In het huidige Nederland bevonden zich slechts twee Romeinse steden: Forum Hadriani in Voorburg en de stad bij Nijmegen. Verschillende locaties langs de Limes zijn door UNESCO aangewezen als Werelderfgoed en zijn op de kaart vet gedrukt.

Het kanaal van Corbulo met op de achtergrond Forum Hadriani. Visualisatie Ulco Glimmerveen.

Reconstructie van een stuk van het kanaal van Corbulo met Romeinse brug in de wijk de Rietvink. Foto Ronald Meekel, 2025.

Locaties van laat-Romeinse en vroeg-middeleeuwse vindplaatsen in Zuid-Holland

Forum Hadriani als archetypische Romeinse stad

Aanvankelijk gebruikten de Romeinen de Cananefaatse nederzetting bij het huidige Voorburg als handelspost. De ontwikkeling van het plaatsje kwam in een stroomversnelling toen de reislustige keizer Hadrianus, keizer van 117 tot 138, in de periode 120-122 West-Nederland bezocht op doorreis naar Britannia (Engeland). Of Hadrianus Voorburg heeft bezocht staat niet vast, maar is wel aannemelijk. Het was een logische plaats om te overnachten alvorens de tocht richting de kust te vervolgen. Na het bezoek van Hadrianus kreeg het een juridische status als forum (marktplaats) en werd vernoemd naar de keizer. De nederzetting werd hernoemd tot Forum Hadriani. Dit betekende ook het startschot voor grootscheepse bouwactiviteiten. Het plaatsje werd volledig afgebroken voor de bouw van een nieuwe stad, die aan het begin van de tweede eeuw tot stand kwam.

Forum Hadriani is een fraai voorbeeld van een typisch Romeinse stad met een hoge mate van stedenbouwkundige planning. Het werd gebouwd volgens een vaste indeling en richtlijnen en had een oppervlakte van ongeveer 12 hectare.[3] De Romeinen hadden een vast ritueel bij nieuw in te richten steden. Onder begeleiding van een priester werd de stadsgrens afgebakend met stadspoorten en een ploegvoor. Deze heilige stadsgrens vormde de grens tussen de levenden en de doden. Na de afbakening van de Romeinse stadsgrens richtten landmeters de stad in met twee rechte hoofdstraten, die elkaar in het centrum kruisten. Parallel aan de hoofdstraten lagen twee wegen, waardoor een blokpatroon van straten ontstond. Daarin werden de kavels ingedeeld. De openbare gebouwen, zoals het badhuis en waarschijnlijk een tempelcomplex, kregen een prominente plaats in het centrum. Ook werden kavels voor particulier gebruik uitgegeven. Rondom de stad lag een gracht met een aaneengesloten rij van ingegraven palen of staken (een palissade). In de tweede helft van de tweede eeuw werd een stenen stadsmuur gebouwd en een tweede ringgracht gegraven. Er was ook een haven. Dankzij mijlpalen, aangetroffen in het Wateringse Veld, in Rijswijk en Monster, is bekend geworden dat Forum Hadriani uiterlijk in 151 gepromoveerd werd tot hoofdstad van het Cananefaatse grondgebied. Vanaf dat moment droeg het de officiële naam Municipium Aelium Cananefatium. In het gebied dat nu Nederland heet was het naast Nijmegen de enige Romeinse stad.

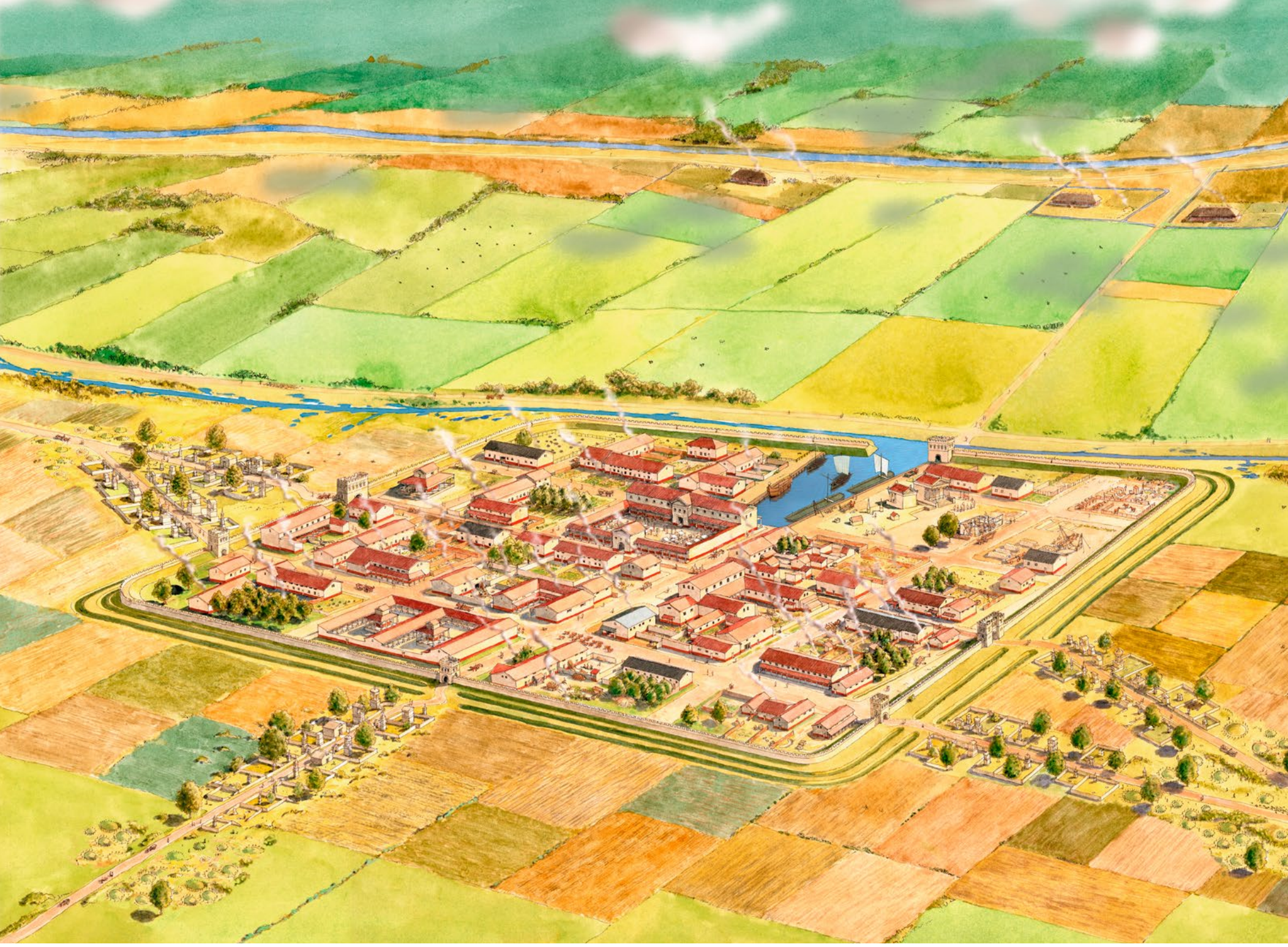
De stad was goed verbonden met andere Romeinse plaatsen. Een kaarsrechte weg, die over een lengte van 750 meter getraceerd kan worden, liep vermoedelijk naar grensfort Matilo bij de huidige Leidse woonwijk Roomburg. Op de kaart van Peutinger, een zestiende-eeuwse kopie van een Romeinse routekaart, is deze weg schematisch weergeven. Ook de route vanaf Katwijk (Lugduno) via Forum Hadriani naar een nog onbekende plaats Flenio aan de monding van de Maas staat op de kaart. Verder tonen archeologische vondsten aan dat er ook buiten de stad gewoond werd. Zo zijn op de plaats van de huidige golfbaan Park Leeuwenbergh - 600 meter ten zuidoosten van Forum Hadriani - resten aangetroffen van een kleine inheemse nederzetting. Langs en haaks op het kanaal van Corbulo zijn op verschillende plaatsen verkavelingsgreppels aangetroffen die laten zien dat het gebied al voor een groot deel in cultuur was gebracht.

Leden van de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg over hun erfgoed:

Wij zijn er best wel trots op dat de Romeinen ooit hoofdrolspelers waren in onze gemeente. Niet alleen door de vele resten van hun bouwwerken in de bodem, maar met hun komst begint ook onze geschreven geschiedenis. De beroemde Romeinse geschiedschrijvers Publius Tacitus en Cassius Dio schreven over veldheer Corbulo die hier in 47 na Christus een kanaal liet graven tussen de Maas en de Rijn. Door opgravingen wordt dit nu stukje bij beetje weer teruggevonden. Het kanaal werd na 400 jaar verhitte discussies over waar het ooit lag, in 1989 teruggevonden door onze werkgroep tijdens de bouw van woonwijk de Rietvink. In 2021 kreeg het Romeinse verleden erkenning door de aanwijzing als UNESCO Werelderfgoed.

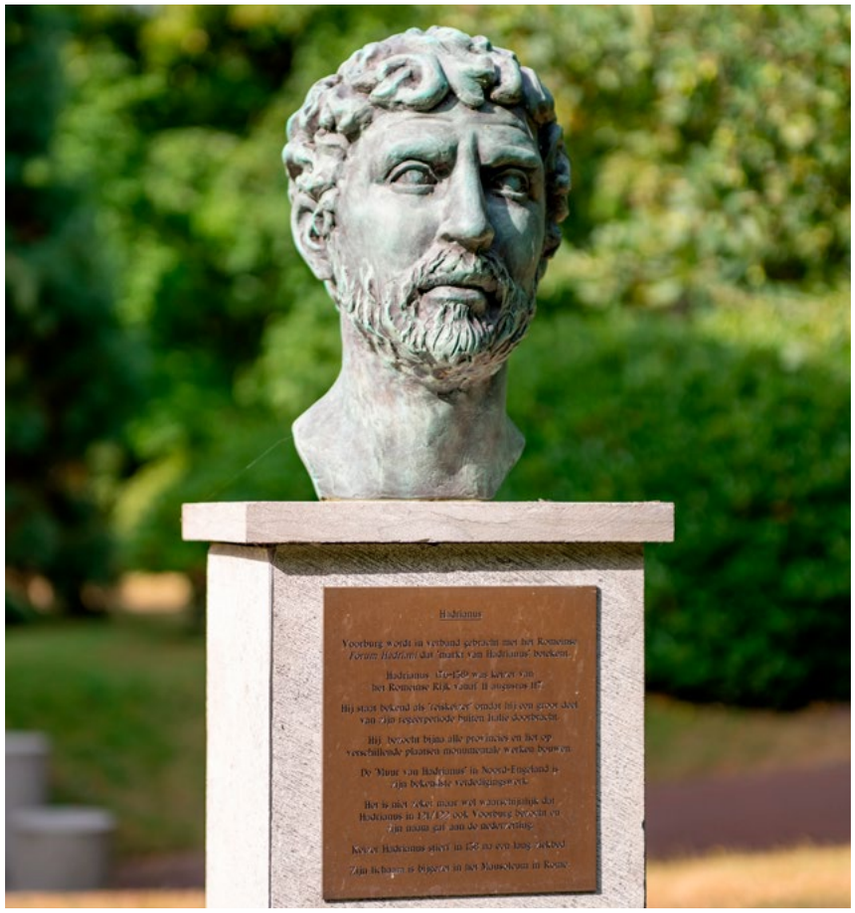
Opgraving van de haven van Forum Hadriani in 2007-2008. Wikimedia Commons.

Forum Hadriani in de tweede eeuw, een archetypisch Romeinse stad gebouwd in strakke indeling naar vaste richtlijnen. Reconstructietekening Bob Brobbel.

Teloorgang

Forum Hadriani is tussen 250 en 275 grotendeels verlaten, waarschijnlijk door een combinatie van factoren. Tussen 235 en 285 werd het Romeinse Rijk geteisterd door een hevige machtsstrijd, die het functioneren van het rijk ernstig ondermijnde. Daarbij zal in 252-253 de zogeheten pest van Cyprianus, een vorm van dysenterie, veel slachtoffers hebben gemaakt onder de bevolking. Mogelijk speelden ook de gevolgen van klimaatverandering een rol. Na een relatief warme en vochtige periode werd het tussen 150 en 450 gemiddeld iets kouder en droger. Hoewel het West-Romeinse Rijk formeel in 476 ten val kwam, werd het burgerlijke bestuur in dit gebied al vanaf het midden van de derde eeuw door Germaanse invallen buitenspel gezet. Er zal nog een handjevol mensen hebben gewoond, maar uiteindelijk werd de stad verlaten. Het kanaal van Corbulo bleef nog tot in de derde eeuw gebruikt worden. Wat er daarna gebeurde, is niet precies bekend. Waarschijnlijk raakten de resten van de waterweg in de vroege middeleeuwen dichtgeslibd door overstromingen.

Borstbeeld van keizer Hadrianus op het landgoed *Arentsburgh*. Rond de jaren 120-122 schonk de keizer de status van forum, marktplaats, aan de nederzetting van de Cananefaten, die dienstdeed als Romeinse handelspost. Daarmee werd het officiële startsein gegeven voor de aanleg van Forum Hadriani. Foto Ronald Meekel, 2025.

Langs de Romeinse wegen werden mijlpalen geplaatst om afstanden aan te geven, locaties te benoemen en de opdrachtgever van de wegconstructie te vermelden. Rond het jaar 1500 werd bij Monster of Naaldwijk deze kalkstenen mijlpaal gevonden, daterend uit het jaar 162. De inscriptie op deze mijlpaal wijst de route en afstand naar het Municipium Aelium Cananefatium, beter bekend als Forum Hadriani. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Casper Reuvens, de eerste hoogleraar archeologie ter wereld en tevens de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, voerde samen met zijn assistent en tekenaar tussen 1827 en 1834 de eerste moderne opgravingen uit bij Forum Hadriani. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Deze bronzen hand is afkomstig van een standbeeld van een Romeinse keizer dat ooit in Forum Hadriani stond. In 1771 werd het fragment ontdekt tijdens werkzaamheden in de tuin van landgoed *Arentsburgh*. De archeologische vondst was aanleiding voor Reuvens om het gebied nader te onderzoeken. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.

Archeologisch onderzoek naar Forum Hadriani

De Staatscourant van 12 oktober 1827 opende met een paginagroot artikel, getiteld: *Opdelving van een Romeinsch gebouw bij Voorburg*. Auteur van het artikel was Casper Jacob Christiaan Reuvens (1793-1835), de eerste hoogleraar archeologie ter wereld en de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden. Reuvens was geen studeerkamergeleerde, maar een warm pleitbezorger van archeologisch veldonderzoek op eigen bodem. Begin 1826 stuurde hij een brandbrief aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken, waarin hij schreef dat het toch niet waar kon zijn dat de Nederlanden in het buitenland collecties aankochten zonder de eigen gronden te doorzoeken. Hij had op dat moment al een locatie op het oog: landgoed *Arentsburgh* bij Voorburg. Vijftig jaar eerder was hier een bronzen hand aangetroffen die onderdeel was geweest van een meer dan levensgroot standbeeld. Reuvens lobbyde bij de regering om het landgoed aan te kopen ten behoeve van archeologisch onderzoek. Zijn missiewerk wierp vrucht af en koning Willem I ging akkoord. De werkzaamheden die op 27 juni 1827 van start gingen, werden echter geplaagd door onzekerheid; regelmatig dreigde de overheid de financiering stop te zetten.

Reuvens pakte de opgraving buitengewoon systematisch aan. Hij werkte met landmeters en tekenaars, maakte plattegronden, tekende doorsneden, profielen en perspectivische aanzichten. Hij legde de fundamenten van een ringmuur en van een gebouwencomplex met baden en een verwarmingsstelsel bloot. De vondst van een kolossale marmeren onderarm en een kinderarm van gebakken klei leidde tot de conclusie dat aan de oostzijde van het badhuis een openbaar plein moest zijn geweest. In 1834 draaide de regering de geldkraan definitief dicht en werd *Arentsburgh* geveild. Door de vroegtijdige dood van Reuvens heeft hij zijn onderzoeksresultaten nooit kunnen publiceren. Reuvens' opvolger J.H. Holwerda deed tussen 1909 en 1915 opgravingen op *Arentsburgh*, waar hij houten gebouwen aantrof, die hij interpreteerde als militaire kazernes. Hij kwam tot de conclusie dat hier niet een Romeinse stad, maar een militaire basis moest hebben gelegen. Een halve eeuw later concludeerde de Nijmeegse professor Bogaers dat Reuvens het toch bij het goede eind had gehad en dat op *Arentsburgh* de resten liggen van wat ooit Forum Hadriani was.
Forum Hadriani vormt een uniek archeologisch monument en is nog altijd een van de belangrijkste Romeinse archeologische vindplaatsen van Nederland. Delen van het tracé van het kanaal van Corbulo en Forum Hadriani zijn als onderdeel van de Romeinse Limes sinds 2021 beschermd als UNESCO Werelderfgoed.

Voorburg en Veur als agrarische nederzettingen

Na het uiteenvallen van het West-Romeinse Rijk brak een periode aan van bestuurlijke onrust door Friese en Saksische invallen en volksverhuizingen. Vanaf de tweede helft van de derde eeuw liep het bevolkingsaantal in de regio sterk terug, maar uit de vondst van munten uit de vierde eeuw blijkt dat het kustgebied niet volledig werd verlaten. Op de strandwal van het huidige Leidschendam-Voorburg vestigden zich nieuwe bewonersgroepen die leefden van landbouw en visserij. Het was een nat gebied. In de vroege middeleeuwen vonden er kustdoorbraken plaats waardoor het veengebied transformeerde tot een uitgestrekt schorrenlandschap: hoge, zandige oeverwallen langs kreken, met daartussen lage, voornamelijk uit zware klei opgebouwde schorren. Vanaf de zesde eeuw slibden veel kreken dicht met zand. In de poelen daartussen - waar het veen intact was gebleven - vond inklinking plaats, waardoor de voormalige kreken hoger kwamen te liggen dan het omliggende landschap. Dit omgekeerde reliëf (inversie) is nog altijd goed waar te nemen op hoogtekaarten, bijvoorbeeld in de Zoetermeersche Meerpolder.

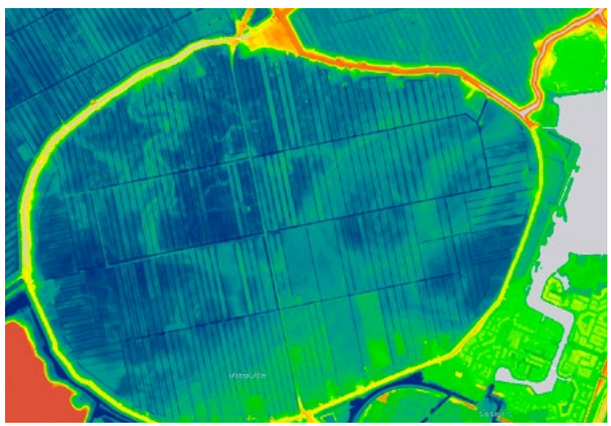
In 690 kwam de monnik Willibrord (658-739) met elf metgezellen vanuit Ierland naar het Europese vasteland om het christelijke geloof te verkondigen. De Frankische machthebber Pepijn II gaf hem toestemming om in deze streken zijn missiewerk uit te voeren en de bevolking te bekeren tot het christendom. In 695 werd Willibrord de eerste bisschop van Utrecht. Het bisdom van Utrecht ontwikkelde zich vanaf de achtste eeuw tot grootgrondbezitter en tot aartsbisdom in 1559. Het grondbezit besloeg grofweg de gebieden van de huidige provincies Utrecht, Overijssel en Drenthe. Ook het huidige Leidschendam-Voorburg behoorde tot het grondbezit van het bisdom. In 860 werd het gebied van Hungerus Frisus, de toenmalige bisschop van Utrecht, geteisterd door plunderende Noormannen die een spoor van vernieling achterlieten. De bisschop liet een lijst met bezittingen opstellen, in de hoop de gestolen waar terug te kunnen krijgen. Op deze goederenlijst van de Utrechtse *Sint-Maartenskerk* worden twee hoeven in Foreburg (Voorburg) en drie hoeven in Fore (Veur) genoemd als goederen die aan de kerk van Utrecht toebehoorden vóór de komst van de Vikingen. Deze nederzettingen bestonden uit slechts enkele boerderijen (hoeven) aan onverharde wegen.

Volgens een kroniek uit de veertiende eeuw leefde er in de middeleeuwen ook een Friese koning in Voorburg. Koning Elinus zou ter plaatse van het verlaten Forum Hadriani rond het jaar 600 kasteel *De Hogeburch* hebben gebouwd, dat in de negende eeuw door Noormannen zou zijn verwoest. Hij zou grote oren hebben gehad, wat hem de bijnaam Eseloor opleverde. Het is onzeker of koning Eseloor echt heeft bestaan, aangezien middeleeuwse kronieken vaak een combinatie zijn van historische feiten en folklore en zelden als volledig betrouwbare bronnen gelden.

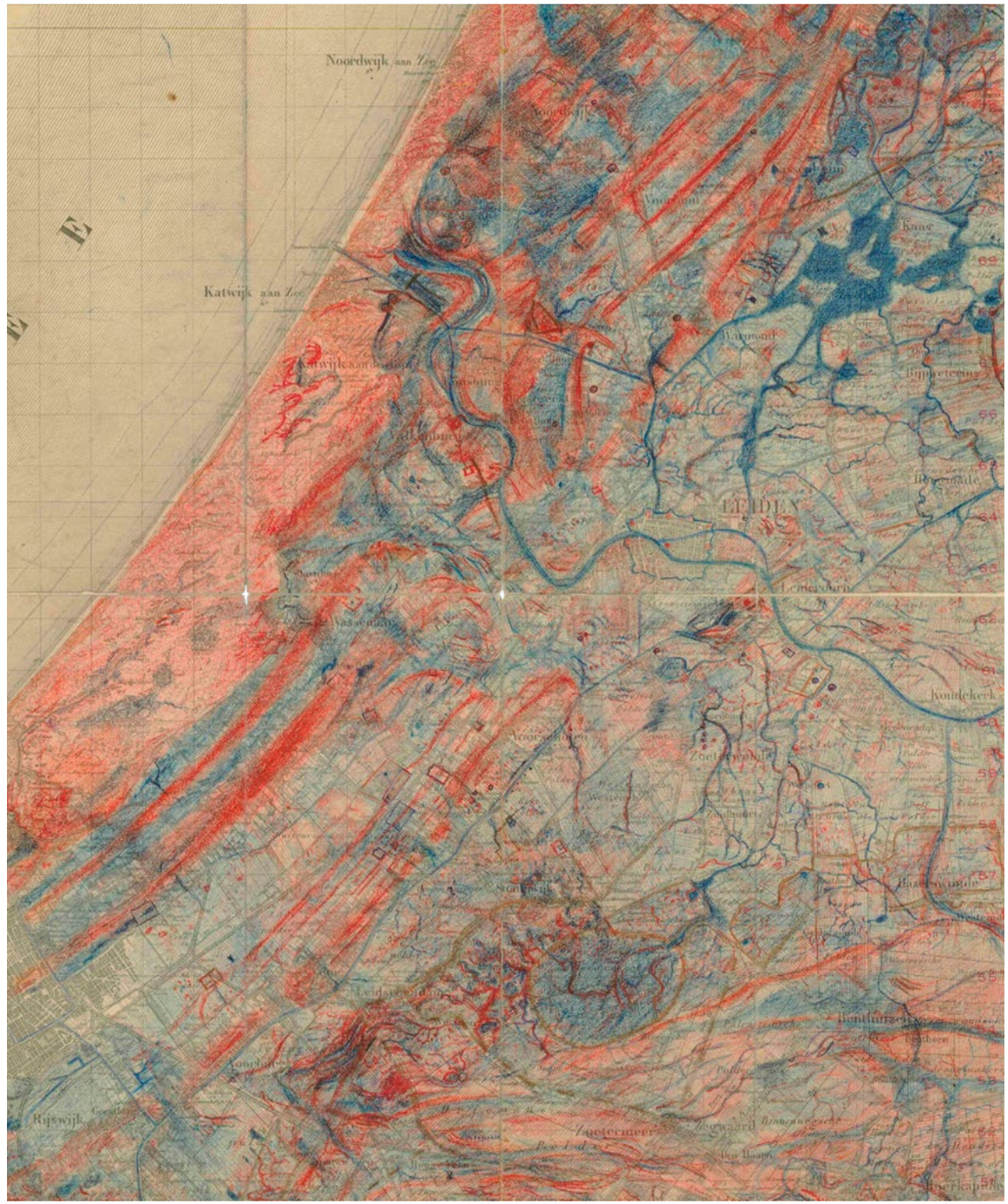
Na eerst deel te hebben uitgemaakt van het Frankische en later het Karolingische Rijk, ging het gebied in de negende eeuw op in het Heilige Roomse Rijk. Dit rijk besloeg een aanzienlijk deel van het huidige Europa en stond onder leiding van een koning, die later tot keizer werd gekroond. Het rijk was opgedeeld in bestuursdistricten zoals hertogdommen en graafschappen. In het noorden van het huidige Nederland bevond zich het graafschap Holland, dat door erfopvolging en huwelijken geleidelijk in omvang toenam. In 985 kreeg de graaf van Holland Dirk II naast het gebied van ongeveer de hedendaagse provincie Noord-Holland ook het bewind over dat van Zuid-Holland. Mede ingegeven door de bevolkingstoename werd onder leiding van de graaf een begin gemaakt met een meer systematische ontginning van het

Riedsardus Elinus of Aurindulius, laatste koning der West-Friezen uit een middeleeuwse kroniek. Links op de achtergrond Voorburg, waar hij rond 600 kasteel *Hogeburch* zou hebben gebouwd. Ets van Pieter Feddes, 1620. Collectie Gerard Duijvestein.

Vanaf de zesde eeuw slibden veel kreken dicht met zand. In de poelen daartussen - waar het veen intact was gebleven - vond inklinking plaats, waardoor de voormalige kreken hoger kwamen te liggen dan het omliggende landschap. Dit omgekeerde reliëf (inversie) is nog altijd goed waar te nemen op hoogtekaarten, bijvoorbeeld in de Zoetermeersche Meerpolder. Hoogtekaart Algemeen Hoogtebestand Nederland.

Op de topografische kaarten van generaal Von Frijtag Drabbe (1892-1951) zijn de bodemgesteldheid, vochttoestand en hoogteligging weergeven. In rood de relatief hooggelegen gebieden en in blauw de lager gelegen gebieden die van nature vochtig zijn. Op de kaart is het omgekeerd reliëf te zien van de restkreken in de veengronden rondom Stompwijk. Kaart van www.historischwaterbeheer.wur.nl.

Erfenissen: landschapsvorming en de vroege nederzettingen

Wat is er tegenwoordig van de ontwikkeling tot circa 985 in Leidschendam-Voorburg te zien?

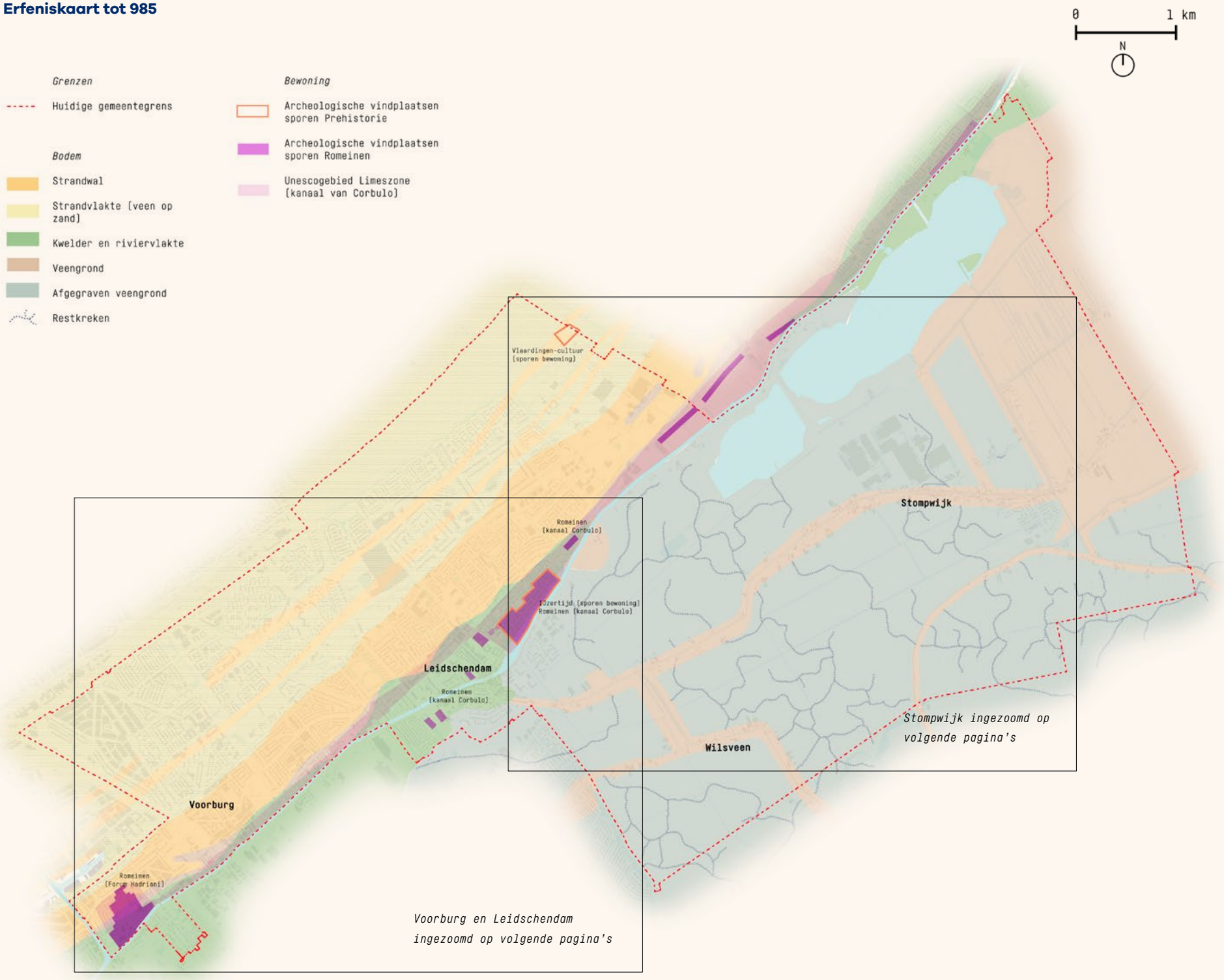
- De bestaande geomorfologische kenmerken die de ontwikkeling van het landschap weerspiegelen. De lagen zand, veen en klei hebben een cruciale rol gespeeld in het vormgeven van de huidige ruimtelijke structuren van de gemeente. Nog zichtbaar zijn:

- de hogere zandgronden ten noordwesten van de Vliet met strandwallen en duinen
- een overgang van zand naar veen aan weerszijden van de strandwallen
- de lager gelegen (voormalige) veengronden

De veengronden liggen op oudere strand-, wad- en kweldergronden. Veel veengronden zijn na 985 ontgonnen en in cultuur gebracht. Door oxidatie en veenwinning is een groot gedeelte van het voormalige veengebied ten oosten van de Vliet verdwenen. Niet uitgeveende of geoxideerde veengronden zijn nog aanwezig ten noordoosten van de Nieuwe Vaart bij Stompwijk en ten westen van de spoorlijn Amsterdam-Rotterdam.

- Kleine hoogteverschillen op en tussen de strandwallen en op de overgang naar het veen.
- Omgekeerde reliëfvorming (inversie) van de voormalige wad- en kreekgeulen die dateren uit de periode van voor de vorming van de Oude Duinen. De kreken zijn weer zichtbaar geworden doordat het bovenliggende veen hier is weggehaald en de wad- en kreekgeulen weer zichtbaar zijn geworden na het droogmaken van de plassen die waren ontstaan na de veenwinning.
- Goed bewaarde archeologische vindplaatsen op de strandwallen. Voornamelijk op de flanken en de lagere delen van de strandwal waar er veen is afgezet op het zand. Hier zijn vindplaatsen van de Vlaardingengroep, uit de bronstijd en ijzertijd gevonden.
- Archeologische vindplaatsen uit de Romeinse tijd: delen van het kanaal van Corbulo en de Romeinse stad Forum Hadriani behoren tot de Neder-Germaanse Limes, die sinds 2021 op de UNESCO Werelderfgoedlijst staan.

Erfeniskaart tot 985

Romeinen
(kanaal Corbulo)
IJzertijd (sporen bewoning)
Romeinen (kanaal Corbulo)
Leidschendam
Romeinen
(kanaal Corbulo)
Voorburg
Romeinen
(Forum Hadriani)

Vlaardingen-cultuur
[sporen bewoning]
Romeinen
[kanaal Corbulo]
IJzertijd [sporen bewoning]
Romeinen [kanaal Corbulo]
Stompwijk
Wilsveen

3 Systematische ontginningen en historische dorpskernen

985 - 1638

Systematische ontginningen en historische dorpskernen (985 - 1638)

Vanaf de tiende eeuw werd de aanblik van het landschap in toenemende mate bepaald door menselijk ingrijpen. De systematische en grootschalige inpoldering van de woeste veengronden was het startsein voor de aanleg van ruimtelijke structuren - zoals de Vliet en de Landscheiding - die nog steeds bepalend zijn voor het landschap. De aanleg van dijken drong het water terug en leidde uiteindelijk zelfs tot de winning van nieuw land. Holland ontwikkelde zich tot een van de meest verstedelijkte gebieden van Europa en het gebied van Leidschendam-Voorburg kwam te liggen binnen de invloedssfeer van de grote steden Delft, Leiden en Den Haag.

De grootschalige ontginningen

In de tiende eeuw bestonden Voorburg en Veur uit een aantal boerderijen op de horst, dat in de eeuwen daarna zou worden uitgebreid tot een uitgestrekte zone van boerderijen. Het landschap bestond uit strandwallen van hoog gelegen zandgrond en strandvlakten van lager gelegen veen, klei en zand. Opmerkelijk is dat vrijwel alle boerderijen werden gebouwd op de grens van de strandwallen en strandvlakten. Zand was gunstig voor het wonen en als bouwland en de veenweide voor het houden van vee. Stapsgewijs werden de delen met veengrond gecultiveerd. De ontginners staken eerst het aanwezige kreupelhout in brand, waarna slootjes en weteringen werden gegraven om het veen te ontwateren. Een aantal wegen ontstond vanaf de overgang van de oude duinen naar de lager gelegen gebieden, zoals de Voorweg en de Achterweg. Deze hebben tegenwoordig andere straatnamen, maar zijn nog steeds belangrijke routes in de gemeente.

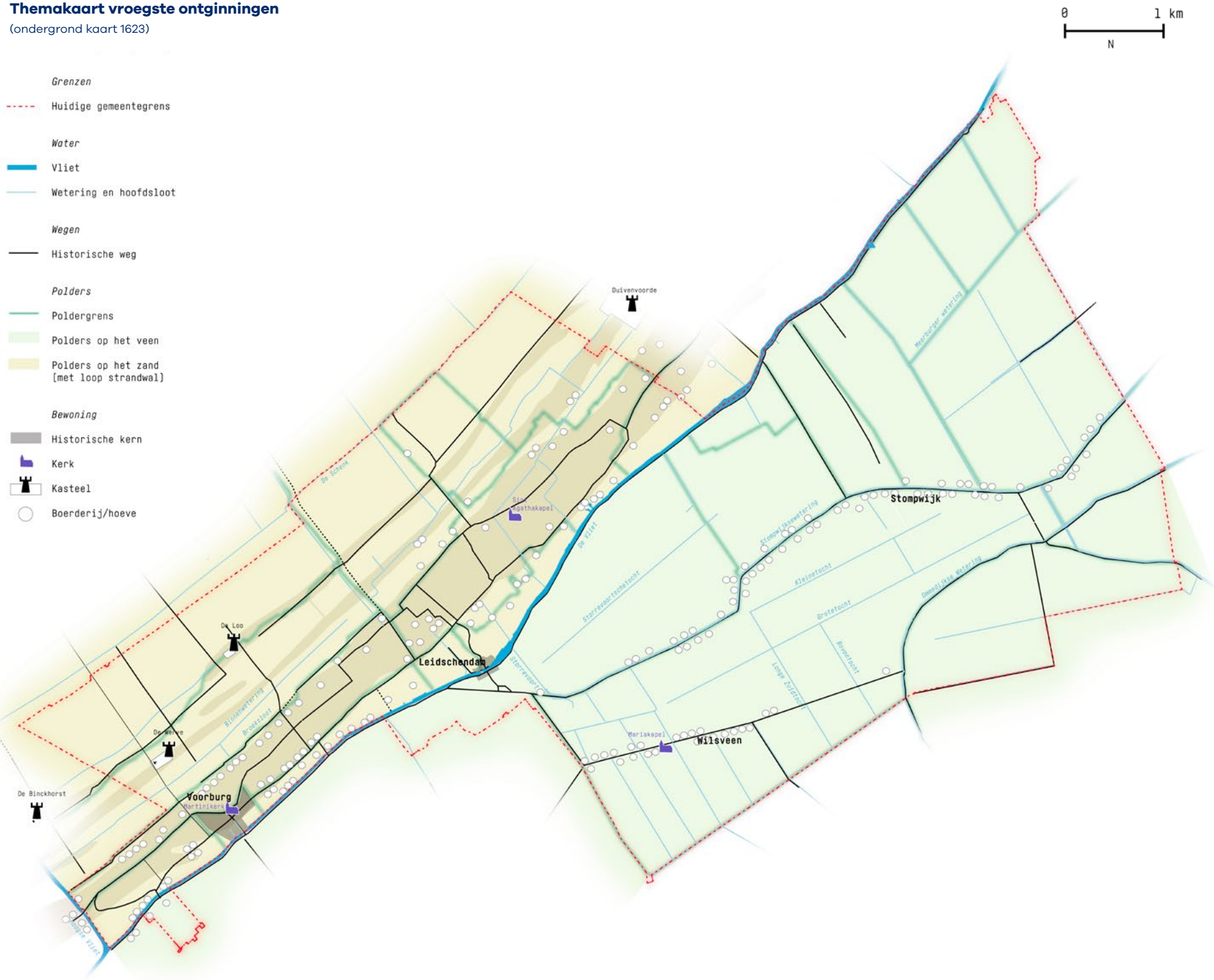
De vroege ontginningen hadden een kleinschalig en onregelmatig karakter. Dat veranderde na 985, toen Dirk II, graaf van Holland, de woeste veengronden van de koning in eigendom kreeg. Onder het bestuur van de graaf werden perceelgrenzen strenger afgebakend en de rechten en plichten van boeren expliciet vastgelegd. De ontginning werd meer systematisch ter hand genomen en kwam in een stroomversnelling door economische groei en stijgende bevolkingsaantallen. Bijkomend voordeel was dat het in deze periode relatief droog was, waardoor de gebieden makkelijker te betreden waren. Vanaf de elfde eeuw begon de graaf ook grond uit te geven aan vrije kolonisten. In ruil voor een jaarlijkse erfpacht kregen zij stukken land toegewezen. Met afspraken vastgelegd in zogenaamde ‘copen’ kon de ontginning in hoog tempo worden voortgezet. Een voorbeeld van de middeleeuwse opstrekkende strokenverkaveling is nog steeds zichtbaar bij het buurtschap Westeinde, ten noorden van Stompwijk. Ook zijn de weteringen de Broeksloot, de Schenk en de Dobbewetering nog een herinnering aan de ontginning op de horst.

Een fragment van een middeleeuwse veenontginning bij buurtschap Westeinde aan de Jan Koenenweg. Foto Ronald Meekel, 2025.

Themakaart vroegste ontginningen

(ondergrond kaart 1623)

Kastelen, hofsteden en kerken

Als onderdeel van het Rooms-Duitse Rijk strekte het graafschap Holland zich uit over het huidige Noord- en Zuid-Holland en het grootste gedeelte van Zeeland. Om dit efficiënt te besturen werd het graafschap opgedeeld in vier baljuwschappen. Wat nu de gemeente Leidschendam-Voorburg is viel aanvankelijk onder het baljuwschap Rijnland. Na een herindeling in 1289 kwam Voorburg onder het baljuwschap Delfland te vallen. Binnen het baljuwschap bestonden kleinere bestuurlijke eenheden, zoals ambachten, vrije ambachtsheerlijkheden of andere lokale rechtsgebieden. Deze vielen onder het gezag van een ambachtsheer, doorgaans afkomstig uit een adellijke familie. De ambachtsheer had bestuurlijke en rechtsprekende taken en was verantwoordelijk voor de aanleg en het onderhoud van infrastructuur, zoals bruggen, wegen en waterwerken.

Bekend is dat Voorburg al in 1300 bij het ambacht Wassenaar behoorde, mogelijk zelfs al eerder. Het geslacht Van Wassenaer, een invloedrijke familie, bestuurde in die periode vrijwel het gehele gebied dat nu Voorburg, Wassenaar en Voorschoten omvat. Tot 1546 trad deze familie op als ambachtsheer; daarna ging de status over op de Zuid-Nederlandse graaf De Ligne.[4] In het ambacht werden kastelen en hofsteden gebouwd, die de graaf 'in leen' gaf aan lokale heren. Nabij Voorburg stonden onder andere kasteel *De Werve* (circa 1297) ter hoogte van de huidige Laan van Nieuw Oosteinde en hofstede *De Loo* (circa 1392) nabij het huidige station 't Loo. Iets zuidoostelijker bevond zich ook kasteel *De Binckhorst* (circa 1300), dat tegenwoordig binnen de gemeentegrenzen van Den Haag ligt. Deze versterkte huizen hadden een militaire functie, maar waren als economisch centrum ook een aanjager van de verdere ontginning. De familie Van Wassenaer was een grootgrondbezitter en bezat het merendeel van de boerderijen in de omgeving. Voorburgse boeren bewerkten de gronden en droegen een deel van hun oogstopbrengst af aan de ambachtsheer. De lokale ambachtsheren gaven ook opdracht tot publieke werken. Zo werd rond 1200 de houten kapel voor de heilige Sint-Maarten, die sinds de tiende eeuw op de strandwal van Voorburg stond, vervangen door een stenen zaalkerkje. Rond 1460 werd aan de kerk een toren toegevoegd. Het oorspronkelijke zaalkerkje bestaat niet meer, maar de toren maakt nog steeds deel uit van de *Oude* of *Martinikerk*.

Ten noordwesten van de huidige dorpskern van Leidschendam lag de buurtschap Veur. Sinds 1226 maakte Veur deel uit van het ambacht Voorschoten, eveneens onder bestuur van de familie Van Wassenaer. Het dorpje Voorschoten kreeg in 1282 marktrechten en in 1460 de bevoegdheid tot hoge rechtspraak. Ook in Veur was het waarschijnlijk de ambachtsheer die opdracht gaf voor de bouw van een kerk. Op het 'Sint-Aagtenbergje' aan de Veurse Achterweg werd in 1465 een kapel gebouwd voor de heilige Agatha. Mogelijk hadden boeren ook binding met het kasteel *Duivenvoorde* (1226) dat ten noordoosten van Veur lag, in de hedendaagse gemeente Voorschoten. Dit kasteel werd immers bewoond door het geslacht Van Duivenvoorde, een zijtak van de familie Van Wassenaer. Bovendien zou eeuwen later, in 1615, Johan van Duivenvoorde (1576-1645) eigenaar worden van het ambacht Voorschoten. Ook werd hij dat jaar beleend met de 'hoge heerlijkheid', waarmee het ambacht uitgebreide juridische en bestuurlijke bevoegdheden verkreeg. Na zijn overlijden werd het ambacht in 1646 gesplitst en verdeeld onder twee zonen. De ene zoon kreeg het ambacht Voorschoten en kasteel *Duivenvoorde* en de andere zoon het ambacht Veur.[5] Tot 1546 zou het gebied van grofweg Veur, Voorschoten en Wassenaar worden bestuurd door de familie Van Duivenvoorde.

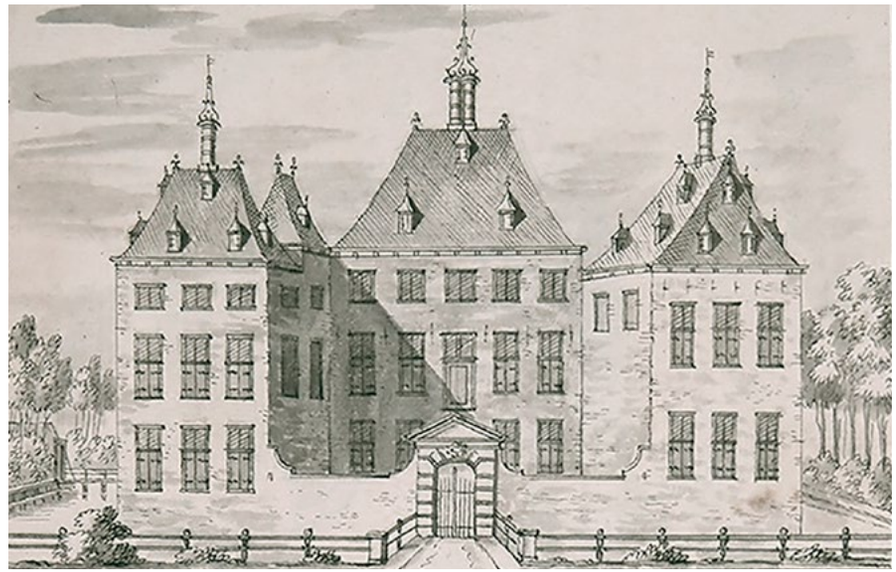
Hofstede *De Werve* met toren, slotgracht en ophaalbrug. Tekening van Roelant Roghman, 1646. Rijksmuseum, Amsterdam.

De Loo. Tekening van Abraham Rademaker, circa 1700. Rijksmuseum, Amsterdam.

De Binckhorst. Lithografie van C.C.A. Last naar een tekening van J.F. Christ, 1845. Collectie Gerard Duijvestein.

Kasteel *Duivenvoorde.* Anonieme tekening in de Atlas van Andries Schoemaker. Collectie Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Rijksmuseum Amsterdam.

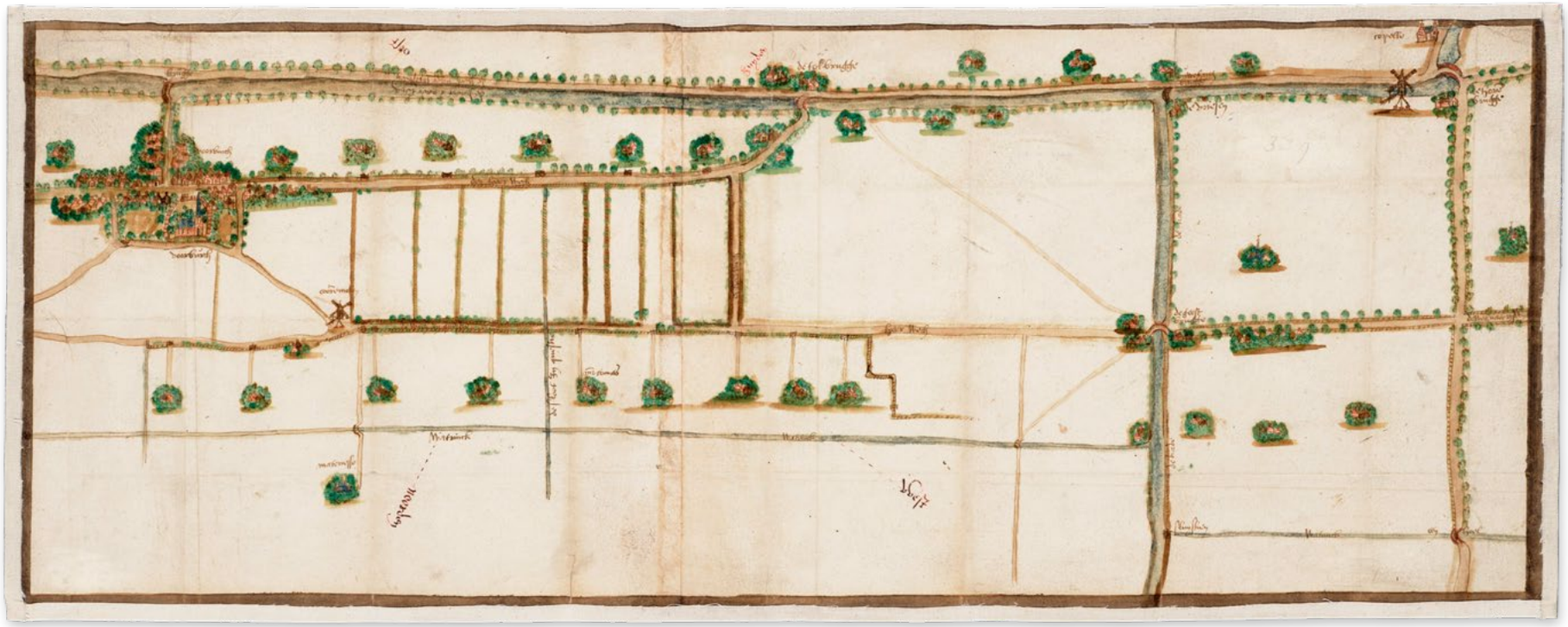
Dorpsgezicht met *Oude Kerk*. Detail uit een tekening van Andries Schoemaker, 1735. Collectie Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Rijksmuseum Amsterdam.

Een lid van de Historische Vereniging Voorburg over zijn erfgoed:

Geboren op een boerderij langs het fietspad naar Nootdorp had ik mooi uitzicht op Voorburg. Bij ondergaande zon waren de contouren van het oude Voorburg goed zichtbaar. Er was nog geen hoogbouw die dat beeld verstoorde. Zo ongeveer moet dat beeld ook in de afgelopen eeuwen geweest zijn, met de toren van de Oude Kerk boven alles uitstekend, met het park Vreugd en Rust, met de grote huizen langs de Vliet. Stak je dan de Kerkbrug over, dan was daar ook die historische sfeer. Natuurlijk, de haven was verdwenen, maar veel panden ademden ouderdom uit. De Kerkstraat met zijn steegjes en sloppen, met nog een heuse boerderij achter een nauwe poort, met zijn kleine winkeltjes, met straatleven, zo moet het vroeger ook geweest zijn.

Kasteel Duivenvoorde.Foto Michel Groen, MG Fotografie Voorburg, 2025.

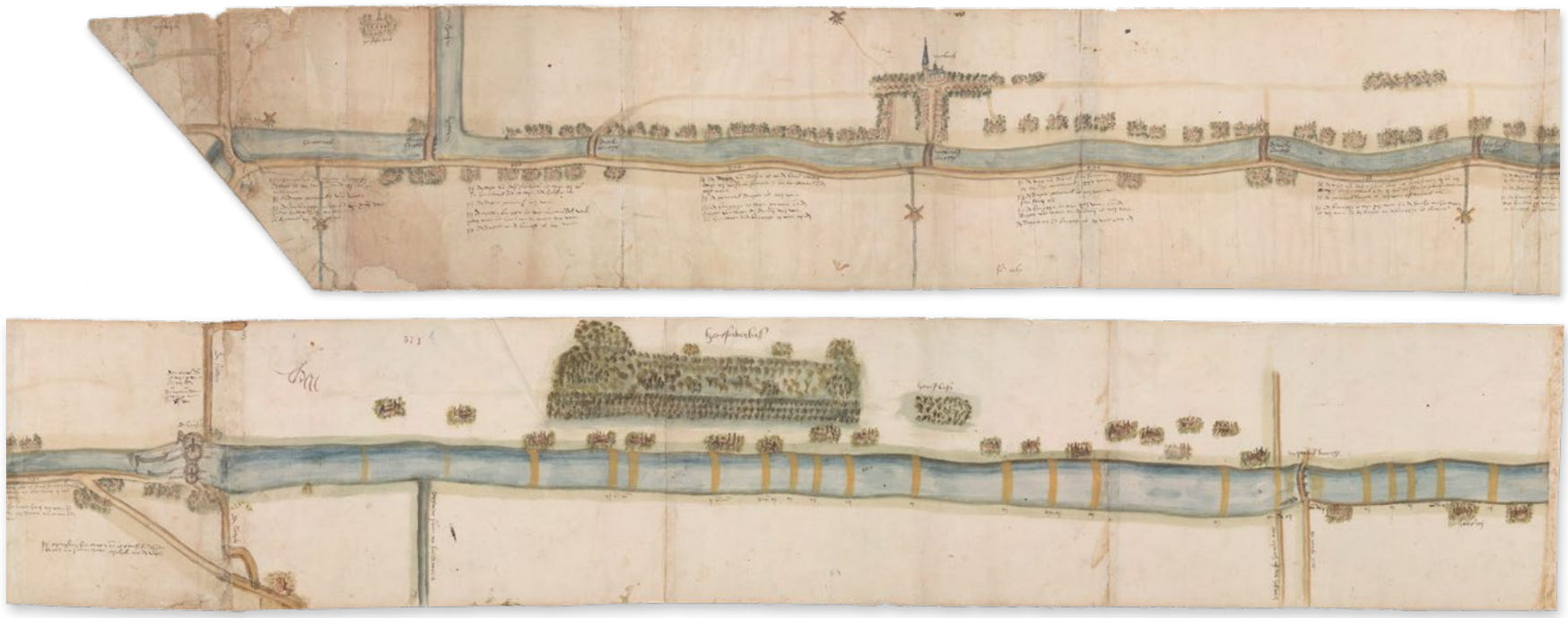
Met de kerk als ankerpunt groeide Voorburg gestaag uit langs de oude straten. De dorpshuizen en boerderijen waren bereikbaar via landwegen en vanaf de dertiende eeuw via de Vliet (in de kaart bovenaan). Deze kaart werd vervaardigd in verband met een geschil over het recht van schouw bij het doorgraven van de Middelweg. Anonieme manuscriptkaart, 1560. Archief Hoogheemraadschap van Delfland, Delft.

Aanleg van de Vliet

Ergens rond het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw werd het meest gezichtsbepalende water van de huidige gemeente aangelegd: de Vliet. Wie de opdracht gaf is onbekend, maar waarschijnlijk ging het hier om de steden Delft en Leiden. Vaak wordt ten onrechte aangenomen dat deze waterverbinding tussen de Oude Rijn en de Schie dezelfde waterweg is als het Romeinse kanaal van Corbulo. Dat is echter niet het geval. Het kanaal van Corbulo is in onbruik geraakt, verzand en vergeten. Het tracé van de Vliet heeft overeenkomsten met dat van haar voorganger, maar is niet identiek. Wel werd de Vliet aangelegd op de overgang tussen strandwal en veen en werd - net als bij ket kanaal van Corbulo - bij de aanleg gebruik gemaakt van bestaande kreken. De Vliet was waarschijnlijk in eerste instantie vooral bedoeld als afwateringssysteem voor de omliggende polders, maar werd ook gebruikt voor plaatselijk goederenvervoer naar Leiden en Delft. In de jaren 1344-1345 werd de Haagse Trekvliet gegraven, waardoor ook het Haagse grachtenstelsel met de Vliet werd verbonden. De Vliet was een levensader waarmee het agrarische gebied beter verbonden werd met de snelgroeiende steden. Ook voor de steden bood de Vliet economische kansen. In 1615 kocht Delft zelfs het ambacht Voorburg en Tedingerbroek op zodat de stad meer invloed kon uitoefenen op de handelsroute van de Vliet.[6]

De Vliet en de Oude Rijn in de zestiende eeuw. De grote stad Leiden ligt in het verschiet. Linksonder de twee bruggen over de Vliet bij Voorburg. Erachter de Leidsche Dam en rechts daarvan Wilsveen. Anonieme manuscriptkaart, 1522. Stadsarchief Delft.

Het stadsbestuur van Delft liet deze gedetailleerde kaart van de Vliet tekenen, georiënteerd op het westen. Het bovenste fragment toont Voorburg met links de belangrijke aftakking van de Vliet naar de Haagse trekvaart, diverse bruggen en een trekpad. Op de onderste kaart staat de Leidsche Dam met rechts daarvan talrijke wedden: ondiepe doorwaadbare plekken. Manuscriptkaart van Coenraet Oelenszoon, circa 1556. Stadsarchief Delft.

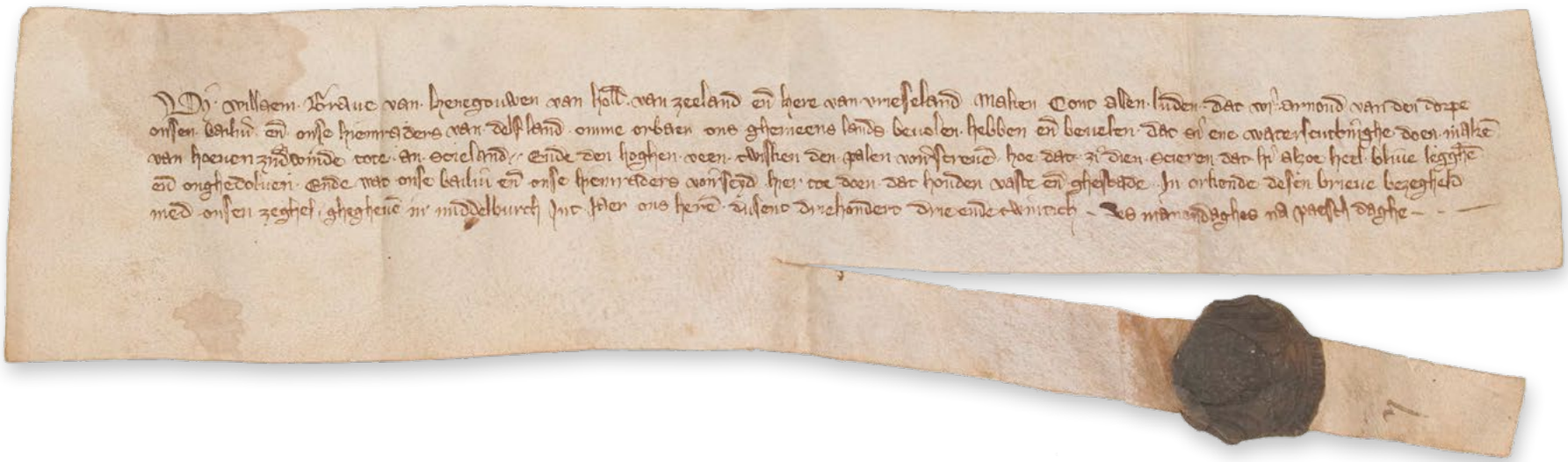

Bij de overtoom werden schuiten over de Leidsche Dam getrokken tussen het lagere peil van Delfland en het hogere van Rijnland. Dit gebeurde over een helling met kabels die met mankracht om zogenaamde windassen werden gedraaid. Detail uit de manuscriptkaart van Coenraet Oelenszoon, circa 1556. Stadsarchief Delft.

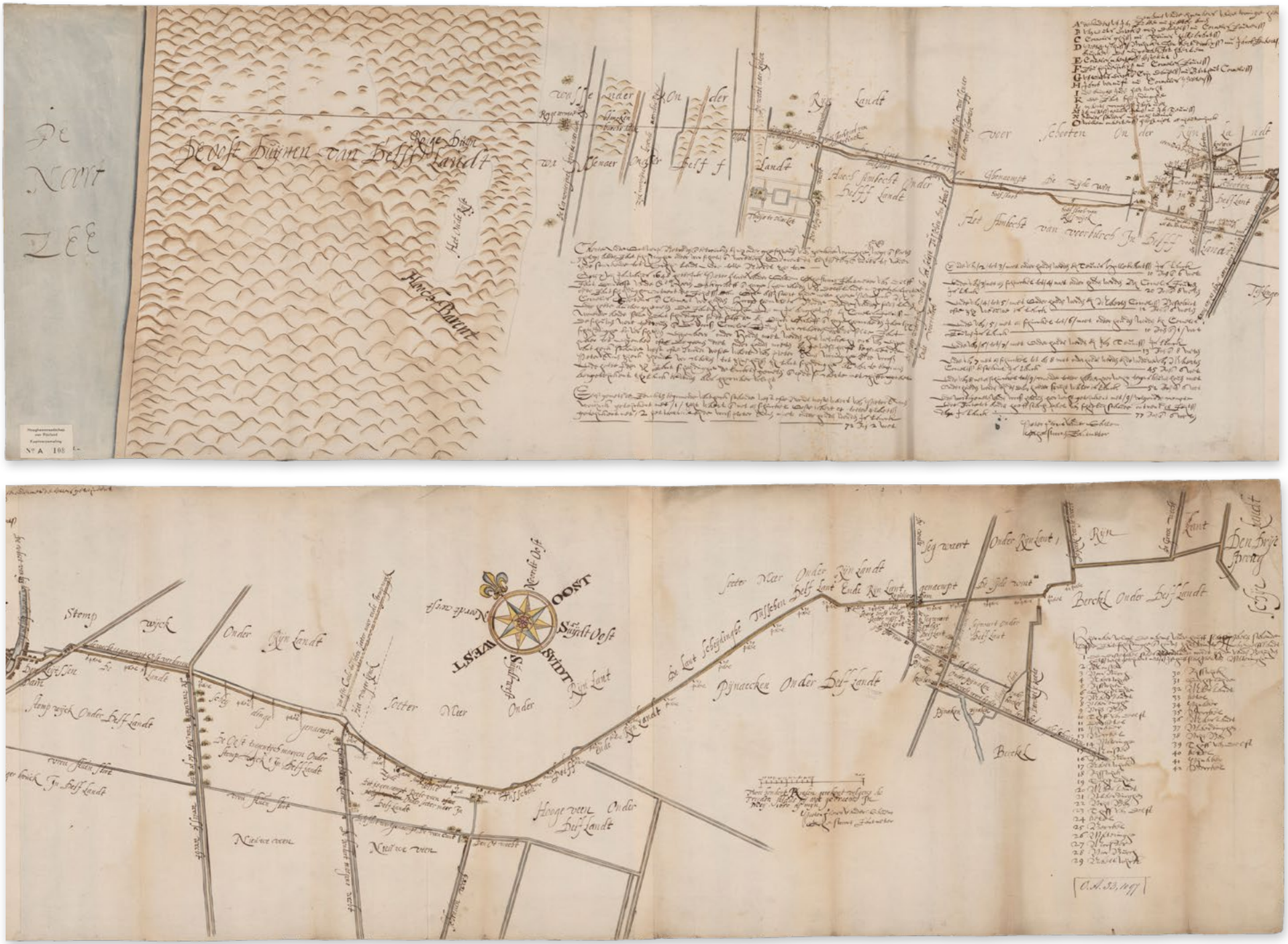
De Landscheiding

In deze periode werd ook een tweede drager van het landschap gerealiseerd. De ontginning zorgde voor toenemende wateroverlast rond het zuidwesten van de Rijn. Door het ontwateren kwam er zuurstof in het veen, braken opeengestapelde plantenresten af en begon de bodem te dalen. Ambachten verenigden zich tot heemraden om afspraken te maken over de waterhuishouding, maar met de voortschrijdende bodemdaling bleef het dweilen met de kraan open. Bovendien leidde het waterpeil tot langdurige conflicten, met name tussen Delft en Leiden. Had Delft water nodig voor haar bierbrouwerijen, voor de landbouw rondom Leiden was juist een lager waterpeil gewenst. De opeenstapeling van problemen leidde ertoe dat graaf Willem II van Holland (1227-1256) in 1255 het Hoogheemraadschap van Rijnland oprichtte - het eerste waterschap van Nederland. In het hoogheemraadschap werden ambachten uit de omgeving van Leiden verzameld die belang hadden bij een efficiënte, gezamenlijk geregelde waterafvoer. In 1286 werd de grens tussen de hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland officieel vastgesteld. Deze volgde een natuurlijke waterkering die al sinds de prehistorie onderdeel uitmaakte van het landschap.

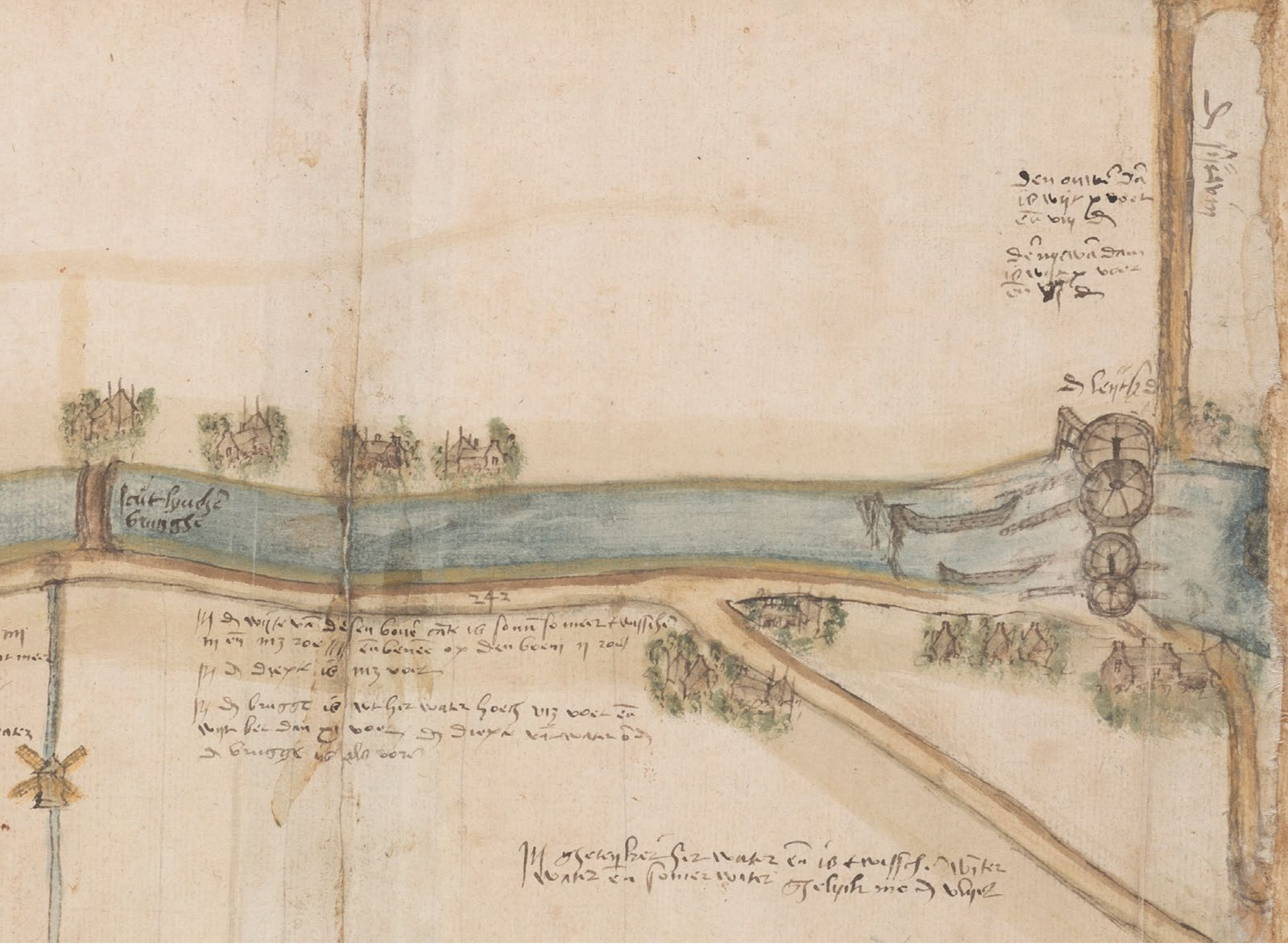
Rond het jaar 1300 moet de graaf het besluit hebben genomen om de 'Hoevensytwinde' aan te leggen. Deze Landscheiding, een aangelegde aarden wal, moest de bestaande natuurlijke waterkering versterken en betere regulering van het waterpeil mogelijk maken. Het werk werd in twee fasen uitgevoerd. Het eerste deel van de Landscheiding werd aangelegd vanaf de duinen bij Wassenaar tot aan de Vliet. Bij de Vliet lag een restant van een oud duin, dat hier dankbaar voor werd gebruikt.[7] Hoewel het verloop van de Landscheiding op de hogere zandgronden (de horst) minder duidelijk zichtbaar is, herinnert een oude grenspaal op de hoek van de Damlaan en de Koningin Julianaweg nog aan het tracé. Het tweede deel van de Landscheiding werd aangelegd vanaf de Vliet, via Zoetermeer, tot ongeveer Moerkapelle. De graaf gaf hiertoe opdracht op 28 maart 1323.[8] De aanleg en het onderhoud van dit deel van de Landscheiding vielen onder de verantwoordelijkheid van de heemraden van Delfland. In het veengebied werd de aarden wal niet opgehoogd, maar werd juist de omliggende veengrond afgegraven om zo een hoogteverschil te creëren. Dit is nog steeds goed zichtbaar bij de Kostverlorenweg.

In dit officiële document van 28 maart 1323 beveelt Graaf Willem III (1287-1337) de baljuw, de dijkgraaf en hoogheemraden om de Hoevensytwinde, de Landscheiding tussen Rijnland en Delfland in waterkerende staat te brengen en niet af te graven. Het gedeelte van de Landscheiding ten zuidoosten van de dorpskern van Leidschendam moest door de heemraden van Delfland aangelegd en onderhouden worden. Archief Hoogheemraadschap van Delfland, Delft.

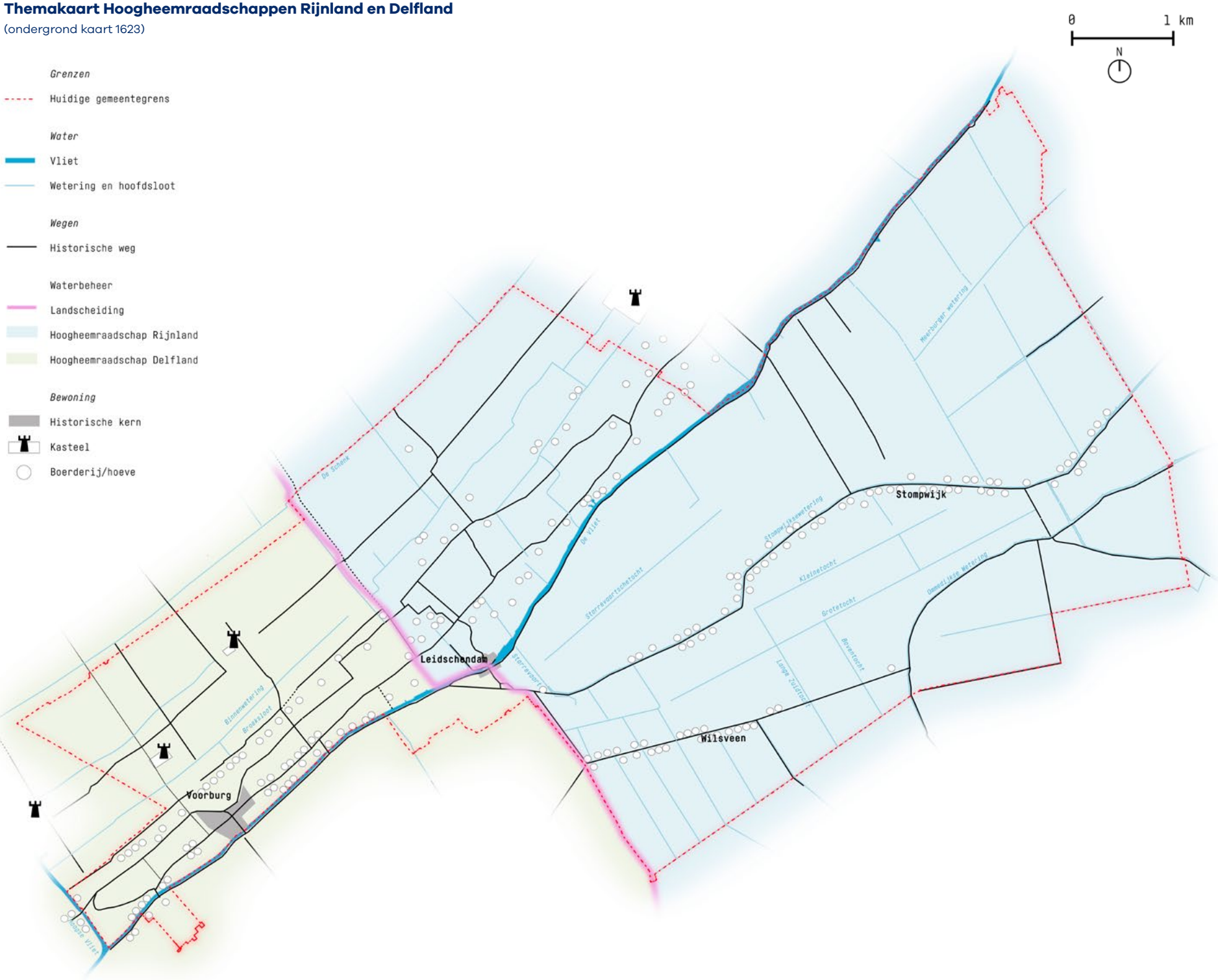
Rijnland en Delfland werden aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw van elkaar gescheiden met de Landscheiding, een aarden wal die een bestaande natuurlijke waterkering verstevigde. Een deel van de Landscheiding is nog goed zichtbaar aan de Kostverlorenweg. Manuscriptkaart van Pieter Floriszoon van der Sallem, 1650. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

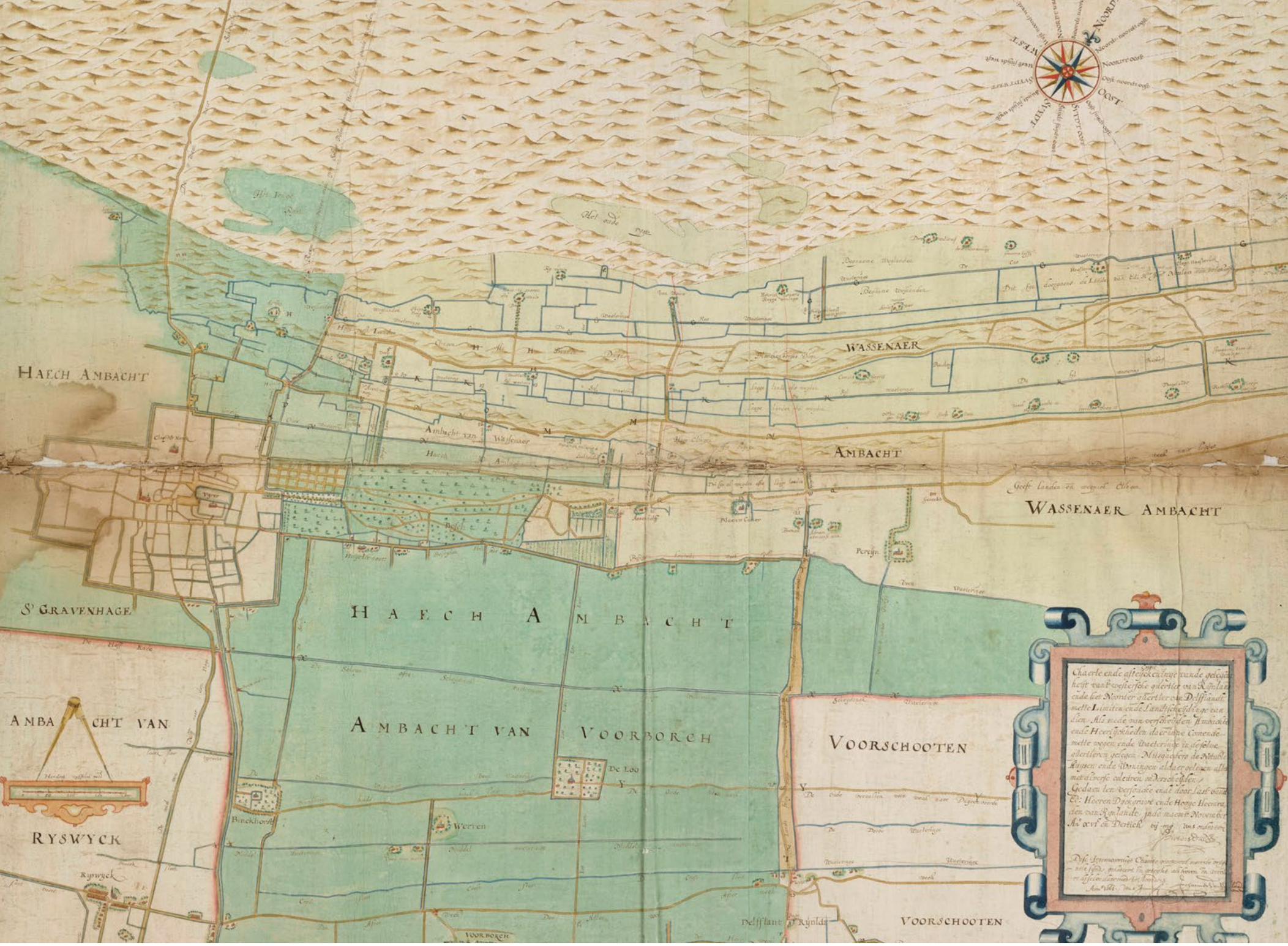

Bij de overtoom werden schuiten over de Leidsche Dam getrokken tussen het lagere peil van Delfland en het hogere van Rijnland. Dit gebeurde over een helling met kabels die met mankracht om zogenaamde windassen werden gedraaid. Detail uit de manuscriptkaart van Coenraet Oelenszoon, circa 1556. Stadsarchief Delft.

Themakaart Hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland

(ondergrond kaart 1623)

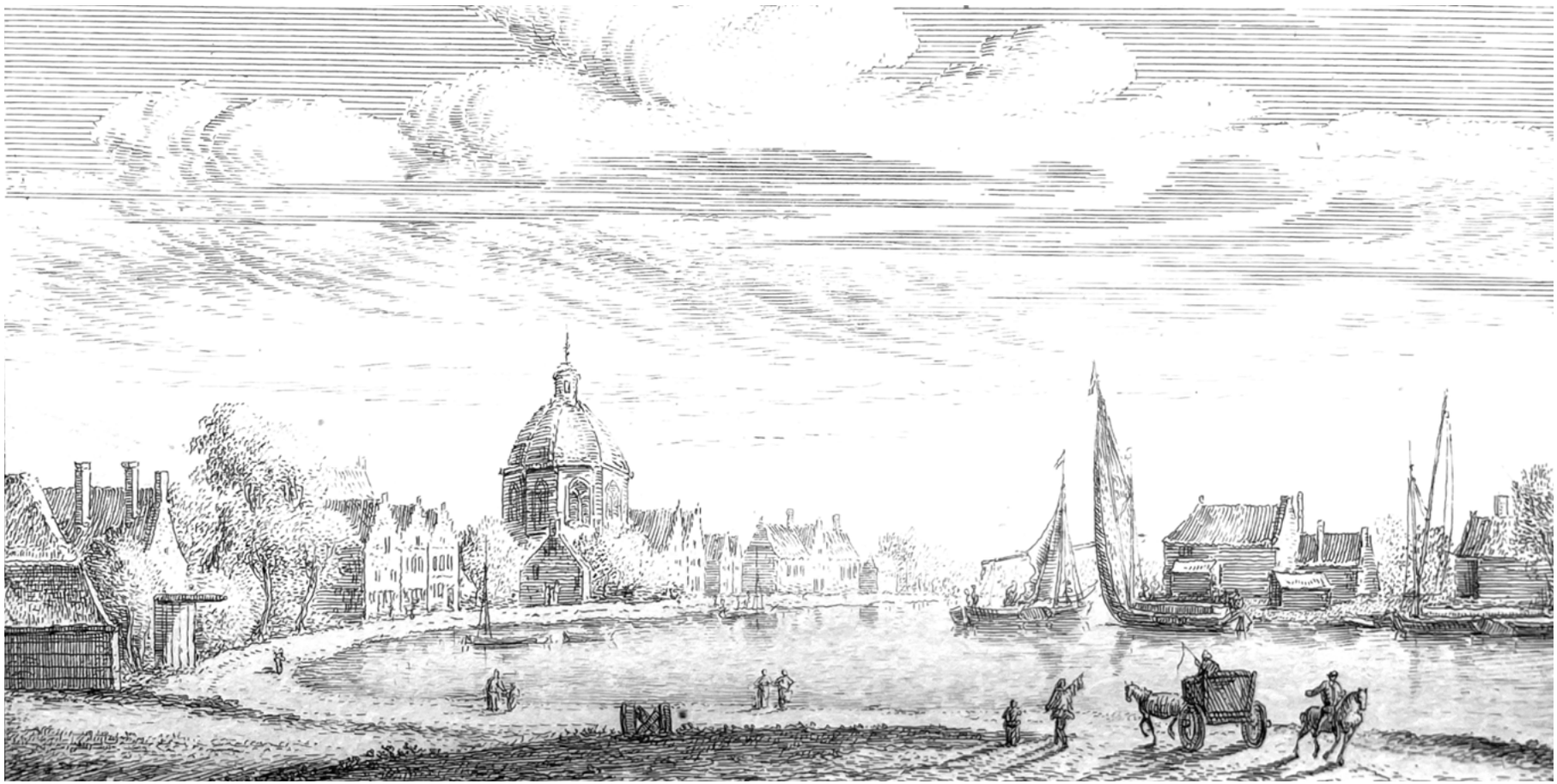
Kaart met daarop het bochtige verloop van de Landscheiding ter hoogte van Voorburg en Leidschendam. De ambachten Voorburg en Tedingerbroek behoorden tot het Hoogheemraadschap Delfland. Voorschoten viel onder Rijnland. Manuscriptkaart van Jan Janszoon Dou, 1661. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

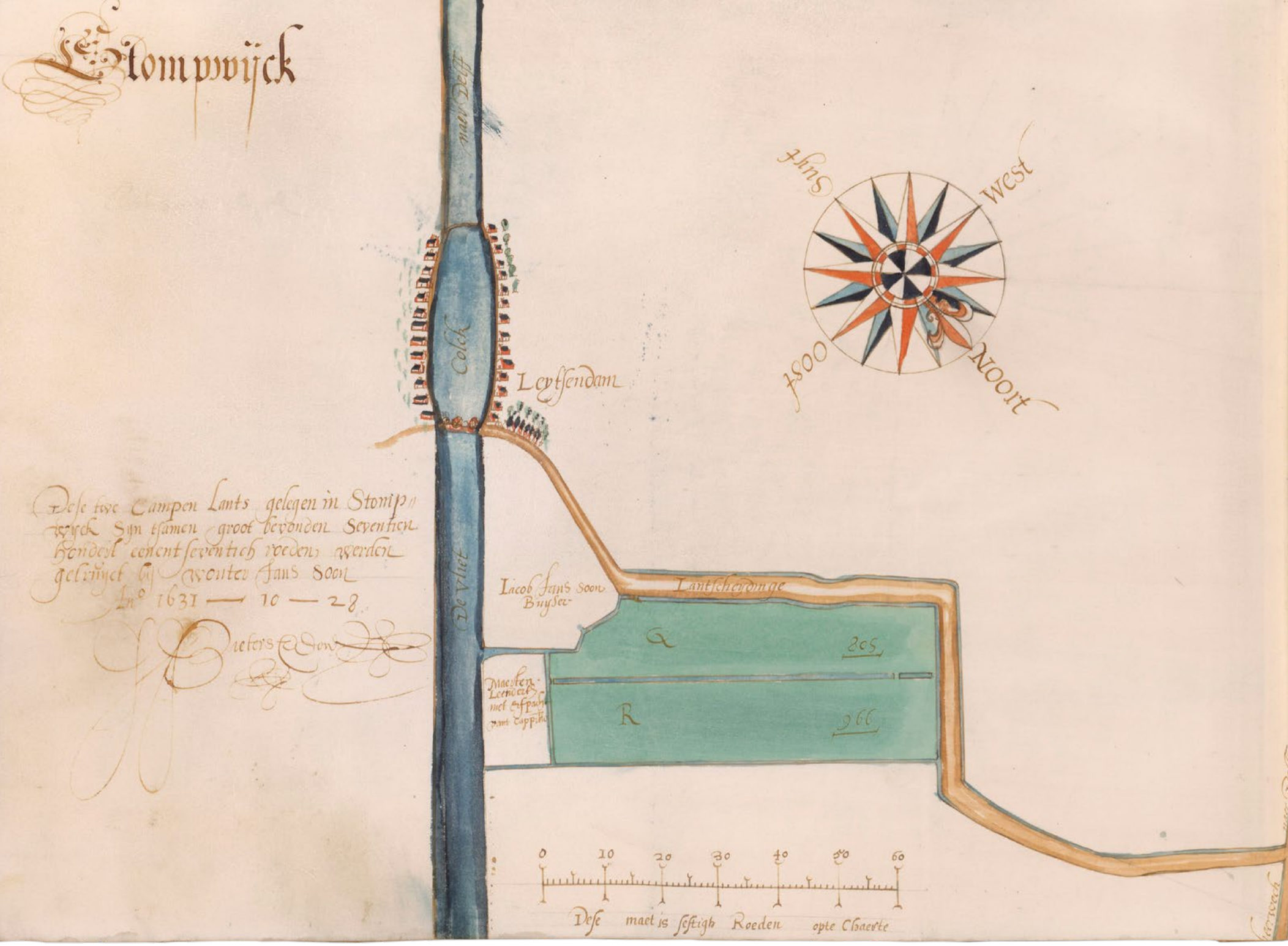
Octrooi van 16 december 1578 van de Hoogheemraadschappen Rijnland en Delfland betreffende de bouw van duikers in de Leidsche Dam. De duikers dienden voor de afvoer van water, maar ze werden ook gebruikt om kleine schuiten te schutten. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

De Leidsche Dam

Waar de Landscheiding de Vliet kruiste werd het water afgedamd. De Leidsche Dam kwam waarschijnlijk tot stand in het jaar 1323. Door de dam konden schepen hun weg hier niet vervolgen. Een haven werd ingericht waar ze werden uitgeladen. De lege boot kon vervolgens over een overtoom, een helling met windassen, naar het andere waterpeil worden getrokken. Grote en zware schepen konden niet over de overtoom, waardoor de Vliet enkel geschikt was voor kleiner lokaal vaarverkeer. De steden Haarlem, Gouda en Dordrecht deden er alles aan om dit zo te houden. De grote schepen moesten immers tot dan toe langs deze steden waar marktrechten en tol moesten worden betaald. Toen in 1488 na toestemming van keizer Maximiliaan twee sluizen in de Leidsche Dam werden gebouwd, zagen de steden een groot deel van hun inkomsten verdampen. Dit lieten ze niet over hun kant gaan. In januari 1492 stuurde Gouda vierhonderd gewapende mannen over de bevroren Vliet naar de Leidsche Dam om de sluizen, die bijna gereed waren, kort en klein te slaan.[9] De bouw van de sluizen werd afgeblazen en pas in 1506 werd de overtoom hersteld. Het oponthoud dat de overtoom veroorzaakte bleek het bestaansrecht van het dorpje Leidschendam. Rondom de dam kwamen voorzieningen voor reizigers, zoals een winkel en een herberg.

Leidschendam vanuit het noordoosten met toenemende bedrijvigheid en bebouwing. Gravure van Abraham Rademaker, 1732. Collectie Kees van der Leer.

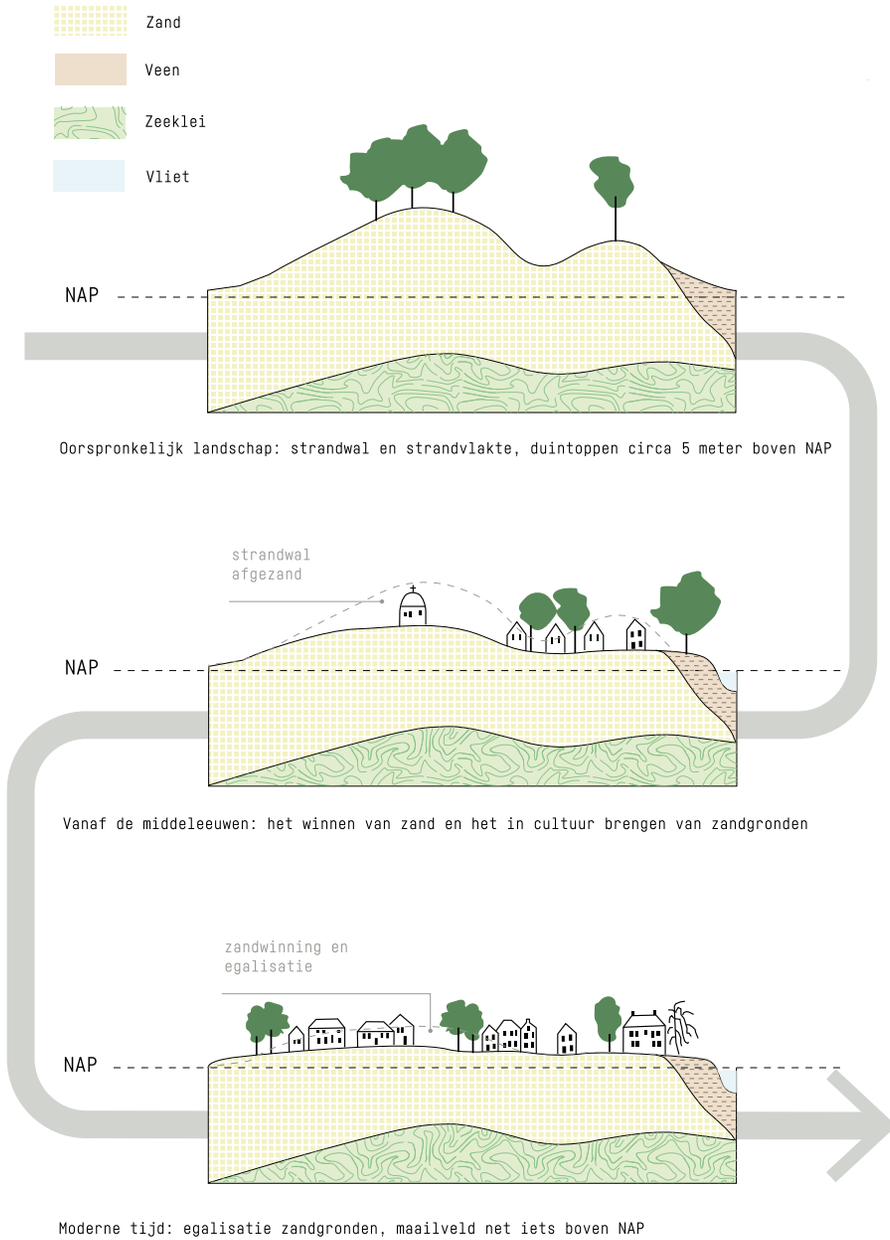
Langs de 'colck' en overtoom groeide geleidelijk het dorp Leidschendam. Deze kaart van de Leidschendam en de landerijen in Stompwijk werd vervaardigd in opdracht van het Kapittel van de Hooglandse Kerk in Leiden. Manuscriptkaart van Jan Pieterszoon Dou, 1624. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

Zandwinning en geestgronden

De invloed van de zee was aan het begin van de middeleeuwen groter geworden. Aan weerszijden van de monding van de Maas waren grote stukken land weggeslagen. Het zand dat door de zee was losgewoeld, werd tijdens stormen ver op de kust geworpen. Zo werden tussen 1200 en 1600 de strandwallen en Oude Duinen voor een groot deel bedekt met Jonge Duinen, die tientallen meters hoog konden groeien en nog altijd een cruciale rol spelen in de kustverdediging. Omstreeks 1300 werd begonnen met het afgraven van zandgronden. Zand was zeer gewild, onder andere voor het ophogen van ingeklonken veengebieden en de aanleg van wegen. Het werd lokaal gebruikt, maar ook verhandeld naar steden zoals Delft dat veel zand afnam voor de woningbouw.

Speciale zandvaarten werden naar de Vliet aangelegd om het zand snel te kunnen vervoeren. De Plaspoelhaven in de dorpskern van Leidschendam is een restant van zo'n oude zandvaart. Ook in Voorburg werden vaarten gegraven, waaronder de routes die nu - in gedempte vorm- bekend zijn als de Schoolstraat en de Kerkstraat. De zandsloot in de Kerkstraat groeide uit tot de Kerkhaven, die tot 1914 heeft bestaan. In het brede straatprofiel nabij de Vliet zijn de contouren van de oude waterstructuur nog altijd zichtbaar.

In de loop van enkele eeuwen werden vrijwel alle Oude Duinen volledig afgegraven, waaronder de Elsberg, het Schakenbos en het duin bij Park Arentsburgh. Dit leidde tot een aanzienlijke verlaging van het maaiveld: tussen de Veurse Achterweg en de Veursestraatweg daalde het niveau met wel drie meter.[10] Hoewel het afgegraven zand van nature arm was aan voedingsstoffen, werd de bodem door het graafwerk juist vruchtbaarder. Bij het afgraven werd namelijk een diepere, humusrijke laag blootgelegd, wat resulteerde in een vruchtbare ondergrond. Een belangrijk neveneffect van deze zandwinning was het ontstaan van zogenoemde geestgronden - landbouwgronden die bij uitstek geschikt waren voor akkerbouw en tuinbouw.

Schematische weergave van de landschapsontwikkeling van het zandgebied.

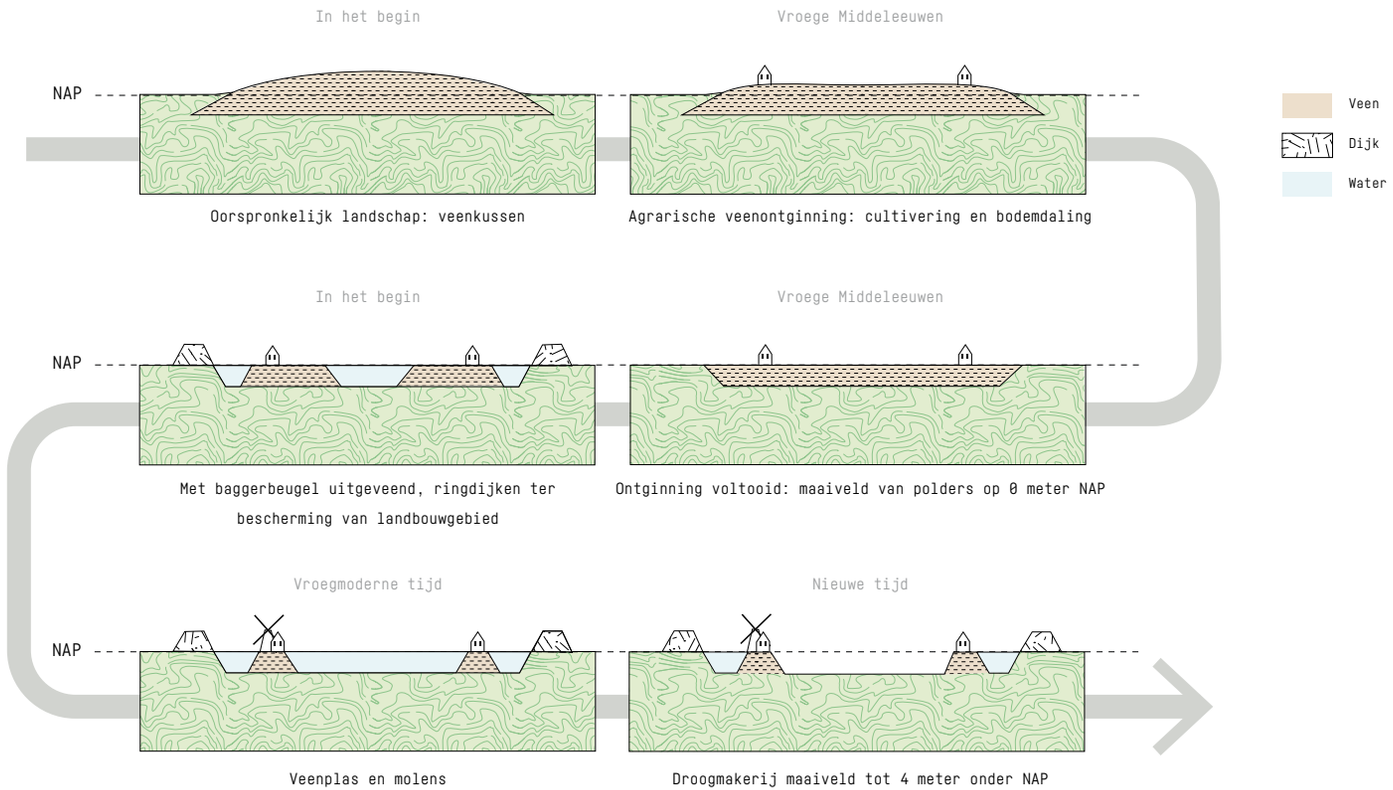

Het hoogteverschil van de Starrevaart en de omgeving, gezien vanaf De Star. Door het afgraven van de omringende veengrond kwamen waterlopen meters hoger in het landschap te liggen.
Foto Ronald Meekel, 2025.

Turfwinning

Aan de overzijde van de Vliet, in de ambachtsheerlijkheid Zoeterwoude werd geen zand, maar turf uit het veen gewonnen als brandstof. Het was geen nieuw fenomeen; al vanaf de ijzertijd had in deze omgeving turfwinning plaatsgevonden. Met de groei van de steden nam de vraag naar brandstof toe. Brandhout was geen vanzelfsprekendheid meer, aangezien grote delen van het bosareaal van de Utrechtse heuvelrug en de Veluwe al waren gekapt. Het ontgonnen veengebied bood een oplossing om naast huishoudens broodbakkerijen, steen- en pannenbakkerijen en brouwerijen in de steden van brandstof te voorzien.

In het veenweidegebied ten oosten van de Vliet stond een aantal boerderijen. Vanwege wateroverlast was het niet eenvoudig hier gewassen te verbouwen. De boeren gebruikten hun land voornamelijk als weidegrond voor veeteelt, waarbij ze een deel van het terrein afgroeven om extra inkomsten te genereren met turfwinning. Tussen de weilanden werd veen opgebaggerd, op akkertjes te drogen gelegd en vervolgens opgeslagen in een van de bijgebouwen van de boerderijen. Bestaande veenstroompjes werden gebruikt om het drasse gebied te kunnen bereiken. Haaks op de afwatering werden in een gelijkmatig patroon afwateringslootjes gegraven. Over de sloten, weteringen en vaarten werd turf vervoerd.

Schematische weergave van de landschapsontwikkeling van het veengebied.

Het gebied van Leidschendam-Voorburg rond 1623. Het Zoetermeersche Meer was in 1616 drooggelegd, maar is hier nog afgebeeld als meer. De Landscheiding is in oranje gearceerd.
Kaart van Floris Balthasarsz en Balthasar Florisz, 1623. Collectie Wageningen University & Research.

Het ontstaan van Stompwijk en Wilsveen

Bij de aanvang van de veertiende eeuw trokken honderden arbeiders naar het veengebied om hier zwaar, maar lucratief werk te doen. Een bestaande restkreek vanaf de Vliet werd uitgegraven en omgedoopt tot de Stompwijksevaart, met daarnaast de Stompwijkseweg. Vanaf de vaarten werden de percelen veen uitgegraven. Later kon met de baggerbeugel tot maximaal 5 meter onder water worden gebaggerd. Niet weggebaggerde veenlagen (restveen) zijn nog aanwezig in de Gecombineerde Starrevaart- en Damhouderpolder en in de Meeslouwerpolder. De bodem daalde flink, waardoor de wegen, vaarten en weteringen meters hoger kwamen te liggen dan het land. Dit is nog steeds goed zichtbaar bij de Stompwijksevaart.

Een lint van houten arbeiderswoningen aan de Stompwijkseweg, tegenwoordig de Doctor van Noortstraat, vormde uiteindelijk het dorp Stompwijk in het hart van het grillige veengebied. Ook Wilsveen ontstond op deze manier, langs de huidige weg 'Wilsveen'. Ook verrezen tientallen boerderijen aan de linten, omdat de uitgeveende en in cultuur gebrachte percelen opnieuw gebruikt konden worden als landbouwgrond. In Stompwijk en Wilsveen woonde een katholieke gemeenschap. Elke zondag trokken inwoners van Stompwijk naar de kapel in Veur. Wilsveen telde zoveel ingezetenen dat er de Mariakapel werd opgericht, voor het eerst genoemd in 1349. De begraafplaats van Wilsveen toont waar de kapel ooit heeft gestaan. Binnen het ambacht Zoeterwoude werd Stompwijk al snel een zelfstandige 'banne', waar eigen rechtspraak gesproken mocht worden.[11] De Stompwijkse bevolking was gesteld op haar zelfstandigheid. Zo zou het Hellepad in de Groote Westeindsche polder deze bijnaam hebben gekregen omdat Stompwijkers het een 'hel' vonden om richting de Zoeterwoudse gebieden te gaan. Ook na de verkoop van het ambacht Zoeterwoude aan Leiden in 1610 zou dit karakter behouden blijven.

De grootschalige ontginningen stagneerden enigszins vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw en aan het einde van de vijftiende eeuw kwam de veenwinning geleidelijk tot stilstand. Dit werd veroorzaakt door een combinatie van factoren. De plaatselijke bevolking had te lijden onder de oorlog die tussen adellijke families werd uitgevochten. De Hoekse en Kabeljauwse twisten (1350-1490) waren een slepend conflict binnen de elite van het graafschap Holland. Na de dood van de kinderloze graaf Willem IV (1307-1345) ontstond er discussie over de vraag wie het bestuur mocht overnemen. De hoge adel (de Hoeken) wilden de macht van de graaf beperken en de lagere adel (de Kabeljauwen) bleven de graaf steunen. De twisten leidden tot langdurige instabiliteit, maar eindigden uiteindelijk met de overwinning van de Kabeljauwen en de centralisatie van de macht onder de Bourgondiërs in 1490.

Daarnaast werd een groot deel van Europa getroffen door de pest. De eerste grote pestepidemie in de Lage Landen vond plaats rond 1349, waardoor tijdelijk een graanoverschot ontstond en de prijzen daalden.[12] Dit had directe gevolgen voor de ontginningsactiviteiten, die vrijwel stil kwamen te liggen. De Zwarte Dood bleef tot in de zeventiende eeuw in golven de kop opsteken, met grote aantallen doden. Zo eiste de pestepidemie van 1557 binnen drie maanden het leven van 500 mensen in Voorburg.[13] Binnen deze korte tijd verloor het dorp dus maar liefst tweederde van zijn inwoners. Na de pestepidemie volgde direct opnieuw rampspoed toen de oogst mislukte en een hongersnood uitbrak. Met het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) raakten de inwoners van Leidschendam-Voorburg opnieuw verzeild in een gewelddadige machtsstrijd.

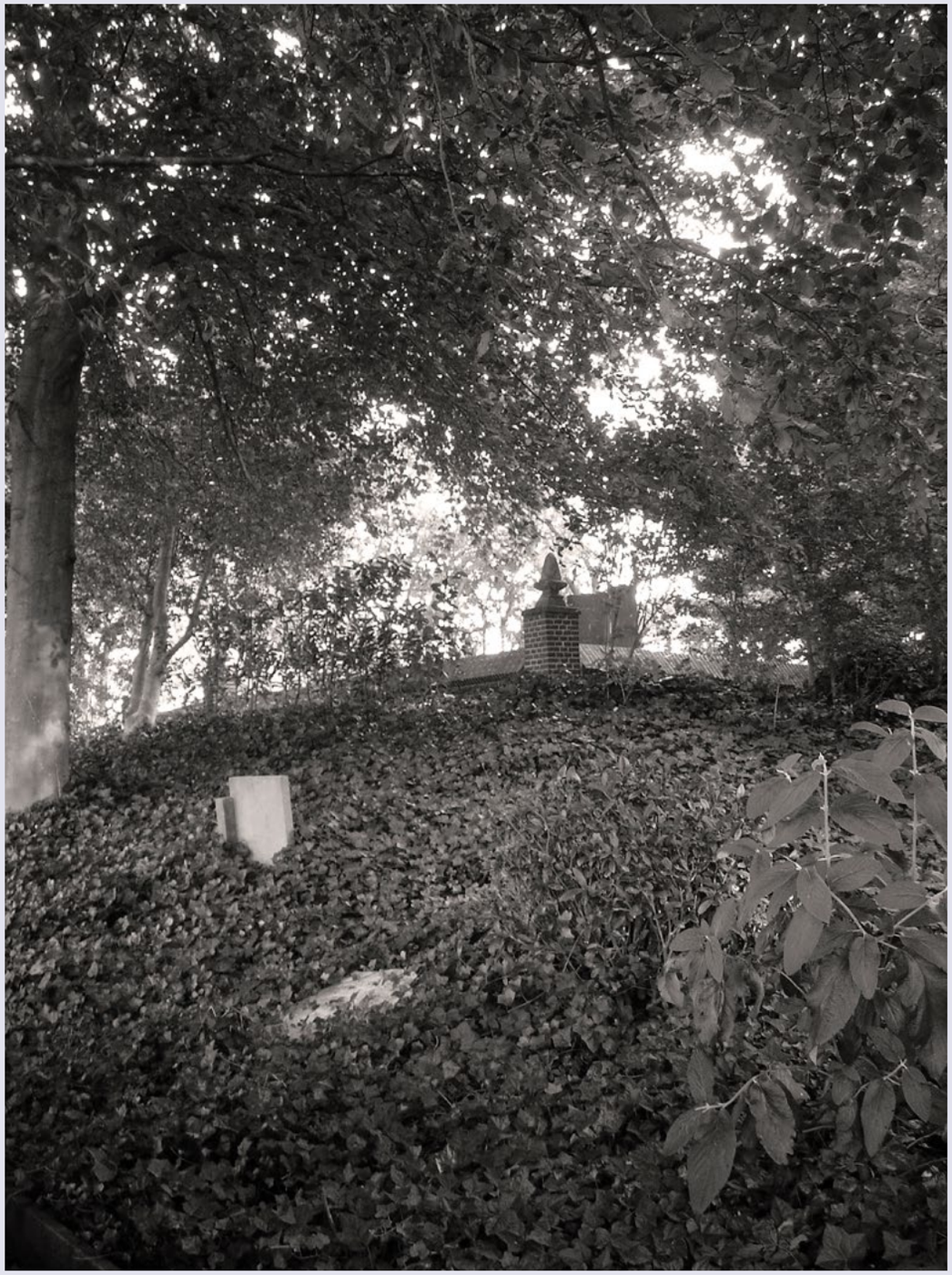

Het eikenhouten beeld van Maria met kind in stralenkrans stond voorheen in de katholieke kapel in Wilsveen. Waarschijnlijk is het beeld rond 1600 gemaakt. Museum Catharijne Convent, Utrecht.

Inwoners over hun erfgoed:

In Wilsveen stond al sinds de middeleeuwen een kapel. Hier werd in het begin van de zestiende eeuw een houten Mariabeeld geplaatst dat op miraculeuze wijze gevonden was in de veenplassen. De kapel werd een (bescheiden) bedevaartsoord tot aan het einde van de zeventiende eeuw. Het beeld verdween en werd pas in de twintigste eeuw teruggevonden bij een tentoonstelling in Delft. Op dit moment bevindt het Wilsveense Mariabeeld zich in de collectie van het Museum Catharijneconvent in Utrecht.

Stompwijk was een katholieke enclave, ook in de tijd dat het katholicisme officieel niet mocht worden beleden in Nederland. Aan de Meerlaan stond een schuilkerk, maar op die locatie herinnert niets aan deze bijzondere plaats.

De oude begraafplaats aan de Wilsveenseweg, waar eertijds de kapel met het wonderdoende Mariabeeldje heeft gestaan. De begraafplaats werd omstreeks 1820 aangelegd binnen de contouren van de voormalige kapel op een kunstmatige heuvel. Foto Kees van der Leer, 2010.

In de vuurlinie van de Opstand

Sinds de negende eeuw maakte het graafschap Holland deel uit van het Heilige Roomse Rijk, als leen van de keizer. In de loop der eeuwen kwam het gebied onder gezag van verschillende heersers, waaronder de Bourgondische hertogen vanaf de veertiende eeuw. In 1555 erfde koning Filips II van Spanje (1527-1598) de Nederlanden, waaronder Holland. In 1568 werd Filips II geconfronteerd met een opstand van enkele edelen en steden in het noorden van zijn rijk. Deze opstand mondde uit in een onafhankelijkheidsoorlog tegen Spanje waarmee ook een religieus conflict werd uitgevochten. Filips was streng katholiek en verbood protestanten om kerken te bouwen en preken te houden. Protestanten kwamen hiertegen in opstand. In Voorburg vond in 1566 bij de Hoornbrug een zogenaamde hagenpreek plaats, geïnitieerd door Lodewijk Pous, de bewoner van kasteel *De Binckhorst*. Het leidde tot grote onvrede en was een opmaat tot de Beeldenstorm: in Delft werden katholieke kerken vernield en in Voorburg werd het beeld van Sint-Joris in de *Oude Kerk* stukgeslagen.

Filips II stuurde de hertog van Alva naar de Nederlanden om de rust te herstellen en het katholicisme als staatsgodsdienst op te leggen. Edellieden zoals Willem van Oranje (1533-1584) vluchtten om in het buitenland een onafhankelijkheidsstrijd voor te bereiden. Met de eerste gewapende aanval van de Oranjes begonnen de opstandelingen, bekend als de geuzen, in 1568 de Tachtigjarige Oorlog. Willem van Oranje pleitte voor godsdienstvrijheid, maar de Staten van Holland gingen een stap verder. Het protestantisme werd in 1573 uitgeroepen tot staatsgodsdienst en het katholieke geloof verboden. Katholieken die hun geloof bleven uitoefenen werden vervolgd. De Voorburgse pastoor van de *Oude Kerk* werd opgepakt en onthoofd in Delft. Ondanks de vervolging van katholieken bleven velen hun geloof in het geheim trouw. In het huis *Bijvliet* kwamen Voorburgse katholieken bijeen en in Veur werd de mis opgedragen in boerderijen en schuurtjes. In Wilsveen werd de kapel wettelijk protestants, maar de katholieken bleven er samenkomen. Ook bleven pelgrims de kapel in groten getale bezoeken om het houten Mariabeeld erin te vereren.

De dorpen en buurtschappen werden meegesleurd in een strijd die vooral draaide om de grote steden. Tijdens het Beleg van Leiden (1573-1574) teisterden zowel geuzen als Spanjaarden de dorpen op het platteland. Inwoners moesten geld, voedsel, paarden en wagens afgeven aan de Spanjaarden. In oude ambachtsboeken van Voorburg zijn deze gedwongen uitgaven gedocumenteerd. Daarnaast moest huisvuil worden aangeleverd om schansen en forten te versterken. Spaanse soldaten sloten landwegen af, brandden de *Sint-Agathakapel* in Veur af om te voorkomen dat die als uitkijktoren gebruikt kon worden en verwoestten de overtoom van de Leidsche Dam om de toegang over de Vliet onmogelijk te maken. In 1574 liet Willem van Oranje de dijken doorsteken waarmee een groot deel van het zuiden van Holland onder water kwam te staan. De Spanjaarden werden verjaagd door de watergeuzen die met platbodemschepen Leiden konden ontzetten. Na het Beleg van Leiden werd de overtoom weer gerepareerd, maar al in 1577 liet Gouda, dat nog Spaansgezind was, voor een twéédе keer de overtoom vernielen. De stad Delft kocht in 1580 voor 8.000 gulden het erfleen van de dam af van het graafschap Holland. Hiermee werd Delft eigenaar van de Leidsche Dam.[14]

Het Ontzet van Leiden met links onder het midden Voorburg, de Leidsche Dam en Wilsveen. Na inundatie van de polders konden de geuzen met platbodems Leiden benaderen. Bij Voorburg en de Leidsche Dam stonden schansen en forten van de Spaanse troepen. Historieprent van Johan Liefrinck, 1614. Stadsarchief Delft.

De eerste droogmakerij

De combinatie van particulier kapitaal en nieuwe technologie maakte het in de zestiende eeuw mogelijk om steeds grotere en dieper gelegen gronden droog te malen. Grotere en krachtiger poldermolens boden ongekende nieuwe mogelijkheden: de winning van nieuwe landbouwgrond uit water. Dat was hard nodig. Een groot deel van het veengebied was door turfwinning en bodemdaling gedegradeerd tot een onbegaanbaar moeras. Daarnaast waren de dijken in 1574 doorgestoken tijdens het Beleg van Leiden waardoor het gebied enkele jaren blank had gestaan.

De eerste droogmakerij in het Hoogheemraadschap Rijnland was die van het Zoetermeersche Meer. Om een open water droog te malen tot een polder had de landeigenaar een vergunning (octrooi) nodig van het Hoogheemraadschap en de Staten van Holland en West-Friesland. De ambachtsheer van Zoetermeer, Jacob Oem van Wijngaerden, beschikte over het recht op visserij en vogelarij op het Zoetermeersche Meer. Deze natuurlijke veenplas was door de eeuwen heen flink uitgedijd. Van Wijngaerden verzamelde een aantal investeerders met wie hij gezamenlijk een octrooi aanvroeg, dat in 1614 werd verleend.[15] De droogmakerij ging van start met het opwerpen van een ringdijk met een ringvaart. Om die te kunnen aanleggen werd land opgekocht. Langs deze dijk kwamen molens die het water omhoog pompten en loosden op de ringvaart. Bij een diepere droogmakerij kon gebruikgemaakt worden van meerdere, getrapt geplaatste molens, in een zogenaamde molengang. In 1616 viel het land droog en werd de Zoetermeersche Meerpolder in cultuur gebracht. De ovaalvormige droogmakerij met strakke, strookvormige verkaveling is nog altijd zeer gaaf bewaard gebleven en is als het ware een ‘eiland’ te midden van de andere polders. In het nieuw-bemalen gebied werden boerderijen gebouwd.

Blik op de Zoetermeersche Meerpolder vanaf de Meer- en Geerweg. Foto Ronald Meekel, 2025.

Blik op de ringdijk vanaf de Meer- en Geerweg. Aan de horizon is in het midden Delft en rechts Nootdorp te zien. Foto Ronald Meekel, 2025.

De ringdijk (Meer- en Geerweg) markeert de ovaalvorm van de droogmakerij van de Zoetermeerse Meerpolder.
De vroeg-zeventiende-eeuwse verkaveling is herkenbaar aan de smalle en langgerekte percelen. Foto van the Royal Air Force, 1944. Haags Gemeentearchief.

De Generale Bepoldering

De droogmakerij van het Zoetermeersche Meer had grote gevolgen voor de aangrenzende percelen. Na het verdwijnen van het binnenmeer kampten de omliggende polders met hoge waterstanden. Negen jaar na de drooglegging van de Meerpolder besloten landeigenaars uit Stompwijk en Wilsveen de krachten te bundelen. In 1625 kwamen 34 grondeigenaars bijeen in een openbare vergadering, waarin een ambitieus plan werd opgesteld.[16] Voorgesteld werd om het totale veengebied tussen de Rijn, de Vliet, de Landscheiding Rijnland-Delfland en de Landscheiding van Hazerswoude-Hogeveen te bemalen met watermolens bij de Rijn. Uiteindelijk is een zeer afgezwakte versie van dit plan uitgevoerd, omdat niet alle ambachten wilden meewerken. Het definitieve plan van landmeter Jan Pieterszoon Dou voor de 'Generale Bepoldering' beperkte zich tot het gebied rond Stompwijk, Wilsveen en Zoetermeer. In 1637 werd het octrooi voor de uitvoering verleend en in 1640 en 1641 hebben diverse aangrenzende grondeigenaars zich bij de Generale Bepoldering aangesloten.[17]

Los van alle juridische strubbelingen en het uiteindelijke compromis (of 'poldermodel') paste de overkoepelende en systematische aanpak van de Generale Bepoldering in de tijdgeest van de zeventiende eeuw. Aangejaagd door technologische ontwikkelingen en kapitaalkrachtige investeerders legde men in hoog tempo veengronden rondom Stompwijk en Wilsveen (opnieuw) droog, polderde ze in en bracht ze in cultuur. Achtereenvolgens werden vergunningen verleend voor de Meeslouwerpolder (1611), de Rietpolder (1620), de Campens- of Huiszitterspolder (1627), de Starrevaartpolder (1628), de Hoge en Lage Damhouderpolder (1634), de Groote Blankaartpolder (1636) en de Groote Westeindsche polder (1641).

Het eerste, niet uitgevoerde plan voor de Generale Bepoldering. In het plan werd uitgegaan van een centraal geregelde waterafvoer van alle polders rondom de Zoetermeersche Meerpolder. Manuscriptkaart van Jan Pieterszoon Dou. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

'Caerte vant quertier van Soetermeer, Segwaert ende Stompwijck' (1626). Deze op het zuiden georiënteerde detailkaart van de Generale Bepoldering laat goed de vernatting van de veengebieden zien die was ontstaan door de turfwinning. De kleine eilandjes zijn legakkers, waarop de turf te drogen werd gelegd. Manuscriptkaart van Jan Pieterszoon Dou, 1626.
Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

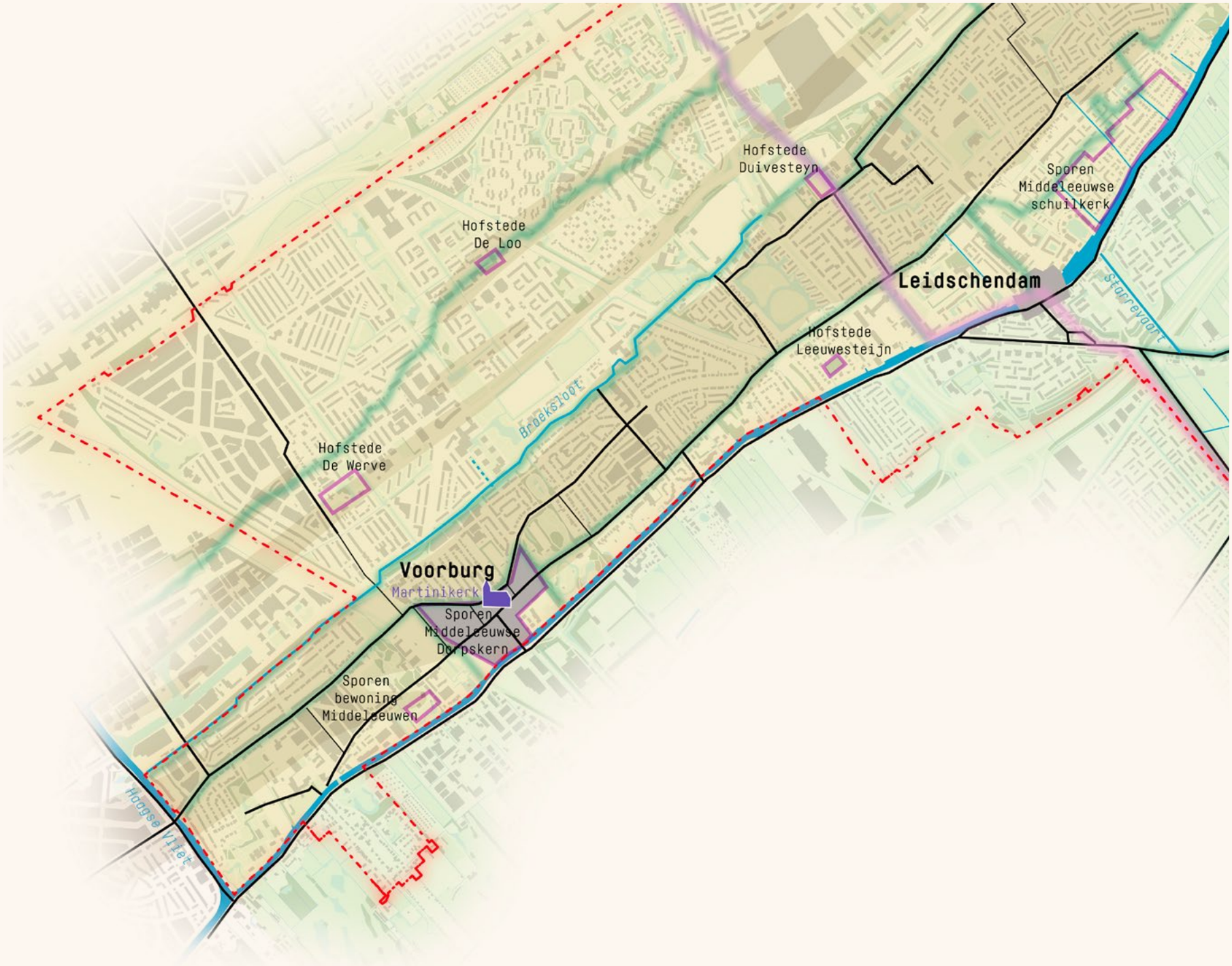
Erfenissen: systematische ontginningen en historische dorpskernen

Wat is er tegenwoordig van de ontwikkeling tussen 985 en 1638 in Leidschendam-Voorburg te zien?

- Sporen van bewoning op de oude strandwallen, zoals die bij de voormalige kastelen *De Werve* en *De Loo*. Hoewel beide kastelen niet meer bestaan vormen deze locaties nog bepalende knooppunten binnen de gemeente.
- De historische kernen van Voorburg, Leidschendam, Stompwijk en Wilsveen. In deze periode vormden zich de belangrijke stedenbouwkundige contouren van de dorpen en buurtschappen. De *Oude Kerk* in Voorburg is nog aanwezig, grotendeels in oude staat. De katholieke kapel van Wilsveen is verdwenen, maar de begraafplaats herinnert aan de plek waar deze heeft gestaan.
- De afgegraven zandgronden die als geestgronden in cultuur zijn gebracht. Kenmerkend voor geestnederzettingen is de ligging op de oude duinen, met de nederzetting op de hogere delen.
- Voormalige hoofdroutes op de overgang van de oude duinen naar lager gelegen gebieden. De Voorweg, ook wel Hereweg genoemd, volgt de route van het huidige traject Westeinde-Herenstraat-Oosteinde-Voorburgseweg-Veursestraatweg-Veurseweg. De Achterweg is nog te herkennen in het traject Prinses Mariannelaan-Parkweg-Veurselaan-Van Ruysdaellaan-Veurseachterweg-Lijtweg.
- Belangrijke waterwegen ontstaan, waaronder de Vliet en de weteringen zoals de Broeksloot, de Dobbewetering en de Schenk. In het veengebied getuigen de Stompwijksevaart en de daarop haaks lopende vaarten en sloten van de vroege veenontginning.
- De loop van de grens tussen de Hoogheemraadschappen Delfland en Rijnland in het veengebied is te herkennen aan de Landscheiding. In het veengebied is die te herkennen aan het hoogteverschil, zoals bij de Kostverlorenweg.
- De voormalige zandvaarten haaks op de Vliet, waaronder die van de Plaspoelhaven in Leidschendam en van de Kerkstraat en Schoolstraat in Voorburg.
- Bij het buurtschap Westeinde is de oudste nog bestaande veenontginning met opstrekkende strokenverkaveling binnen de gemeente te herkennen.
- De Zoetermeersche Meerpolder als eerste droogmakerij in Rijnland. Kenmerkend is de ringdijk (nu Meer- en Geerweg) en de zeventiende-eeuwse smalle en langgerekte verkaveling.
- De bestaande poldergrenzen en polderverkaveling als erfenis van de inpoldering en de Generale Bepoldering.

Erfeniskaart 985 - 1638

Hofstede
Duivesteyn
Sporen
Middeleeuwse
schuilkerk
Hofstede
De Loo
Leidschendam
Stoppelvaart
Hofstede
Leeuwesteijn
Broeksloot
Hofstede
De Werve
Voorburg
Martinikerk
Sporen
Middeleeuwse
Dorpskern
Sporen
bewoning
Middeleeuwen
Hoogse Vliet

Meerburger wet
Stompwijk
De Vliet
Stompwijksewetering
Kleinetocht
Grotetocht
Ommedijkse Wetering
Boventocht
Lange Zuidtocht
Wilsveen

4 Het vroegmoderne (recreatie-)landschap

1638 - 1843

Het vroegmoderne (recreatie-) landschap (1638 - 1843)

Met de ondertekening van de Vrede van Münster in 1648 kwam een einde aan de Tachtigjarige Oorlog. Dankzij internationale handel en de overzeese koloniën brak een economische bloeiperiode aan voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Door de verbetering van de trekvaart en aanleg van de sluis raakte het lommerrijke landschap van Leidschendam-Voorburg steeds meer in trek bij vermogende stedelingen. Langs de oevers van de Vliet verrezen buitenplaatsen met imposante landhuizen en tuinen. Terwijl de elite het groene buitengebied opzocht voor rust, ging de boerenarbeid door. In Voorburg en Veur bewerkten bouwmannen en warmoeziers (boeren en groentetelers) het land en werden de Oude Duinen verder afgegraven. In Stompwijk en Wilsveen werd op zo'n grote schaal turf gewonnen dat er ingenieuze systemen nodig waren om de voeten droog te houden.

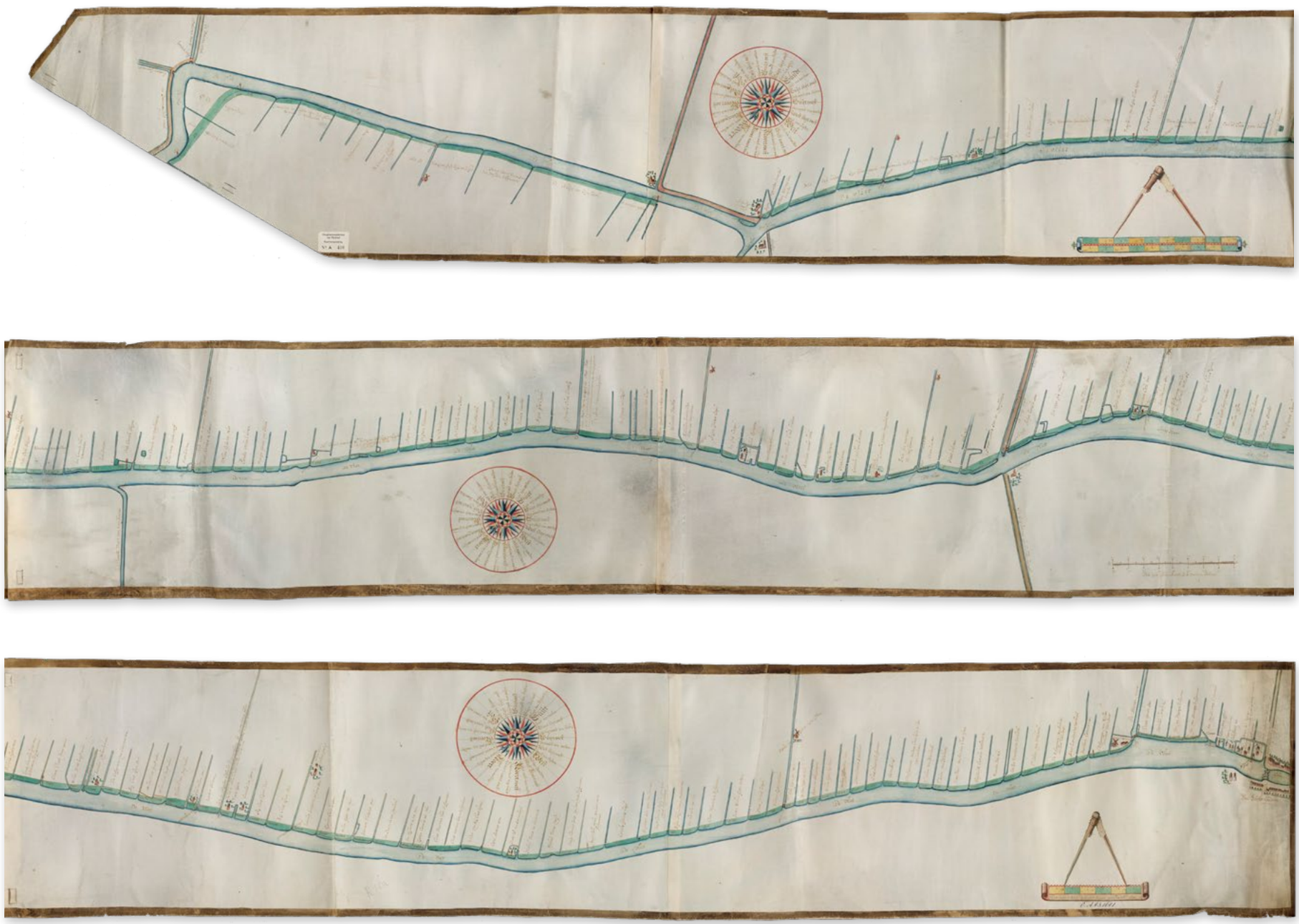
Stedenverbond voor de trekvaartdienst

In de Republiek groeiden de zeehavens van Holland en Zeeland en profiteerden steden van nieuwe importmogelijkheden en afzetmarkten. Tussen Amsterdam en Haarlem werd in 1632 de eerste trekschuitdienst geopend, een ontwikkeling die door andere steden met buitengewone belangstelling werd gevolgd. Ook over de Vliet werden al in de zestiende eeuw schuiten door paarden voortgetrokken, maar door de 'wedden', de doorwaadbare plaatsen voor vee, en de overtoom bij de Leidsche Dam was deze vorm van vervoer een omslachtige onderneming. Het Leidse stadsbestuur liet er geen gras over groeien en richtte een speciale commissie op om hier verandering in te brengen.[18] Er kwam een gedetailleerd ontwerp voor de verbetering van de Leidse Vliet. Aangezien de stad in 1610 het voormalige ambacht Zoeterwoude had opgekocht, werd het jaagpad logischerwijs aan de zuidoostelijke oever van de Vliet gesitueerd. In 1635 reisde een Leidse delegatie af naar Delft om te informeren naar een mogelijke samenwerking. Het bleek dat het Delftse stadsbestuur in 1632 al drie ontwerpen voor het verloop van de trekvaart had laten vervaardigen. In samenwerking met de hoogheemraadschappen lieten de steden een definitief ontwerp maken. Voor Rijnland tekende de landmeter een gedetailleerde uitvouwbare ontwerptekening van maar liefst zes meter lang.

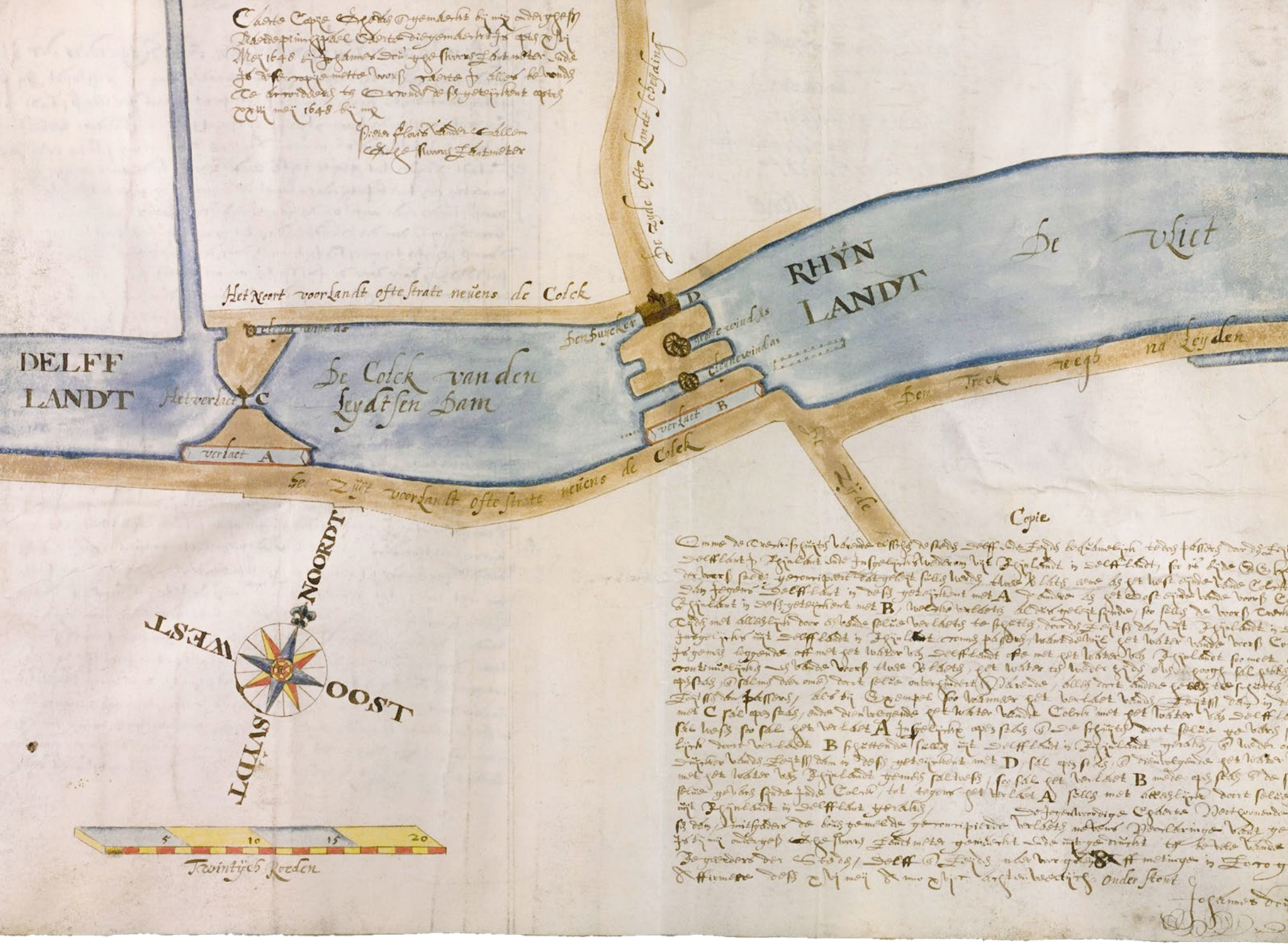
De toenadering van Leiden tot Delft bleek strategisch, want verreweg het meeste werk moest worden verricht aan de Leidse zijde van de trekvaart. De trekvaart moest worden uitgediept en verbreed, voorzien van een jaagpad met een naastgelegen sloot en nieuwe bruggen. Het project kostte een fortuin, naar schatting zo'n 82.600 gulden.[19] Delft stemde in om bijna eenderde van de kosten te betalen in ruil voor de helft van de exploitatie-inkomsten van de trekvaart. Op 30 juni 1636 werd het octrooi tussen de steden gesloten en al een dag later keurden de Staten van Holland en West-Friesland het goed.

De langverwachte sluis

Op 15 maart 1638 ging de trekschuitdienst tussen Delft en Leiden van start. Reizigers konden voor het eerst uitgaan van een vaste reistijd van drie uur. Met groot enthousiasme voeren 1.354 personen al in de eerste week mee met de Leidse schippers.[20] In de jaren daarna zou het gaan om zo'n 500 mensen per dag. Eén grote hindernis bleef echter bestaan: de Leidsche Dam. Kleine schepen konden via een duiker passeren, maar de meeste vaartuigen moesten met behulp van windassen over de houten balken van de overtoom worden getrokken. Grote schepen konden hier niet overheen. Delft besloot om de laatste hand aan de 'zeventiende-eeuwse snelweg' te leggen door de overtoom te vervangen voor een sluis. De overtoom was sinds 1580 eigendom van Delft, wat de stad opbrengsten van tolheffing opleverde. In 1648 kreeg Delft officiële toestemming om de overtoom te vervangen door twee doorlatende en schuttende sluizen.[21] Hierdoor ontstond een kolk waarin het waterniveau kon worden aangepast om schepen van Rijnland naar Delfland of omgekeerd over te brengen. Zoals verwacht stuitte de aanleg van de sluizen op protest van Gouda, Haarlem en Dordrecht. Toch konden zij de aanleg van de sluis niet voorkomen en werd de Vliet een van de belangrijkste routes in de regio.

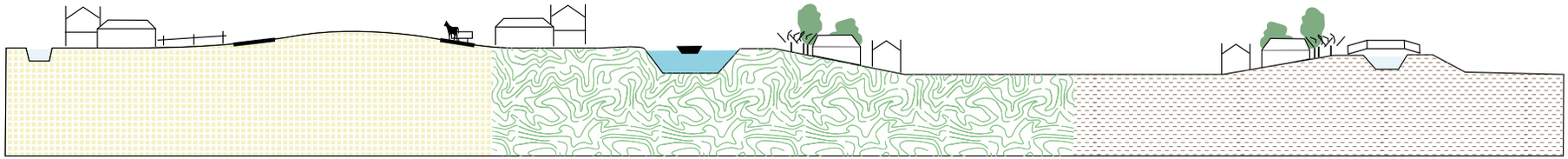

Ontwerp voor de verbeterde trekvaart tussen Leiden en de Leidschendam (1636). De Vliet werd uitgediept en voorzien van bruggen. De namen van de grondeigenaars zijn vermeld, omdat zij gecompenseerd moesten worden voor de onteigende delen van hun percelen. Manuscriptkaart Jan Janszoon Dou, 1636. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

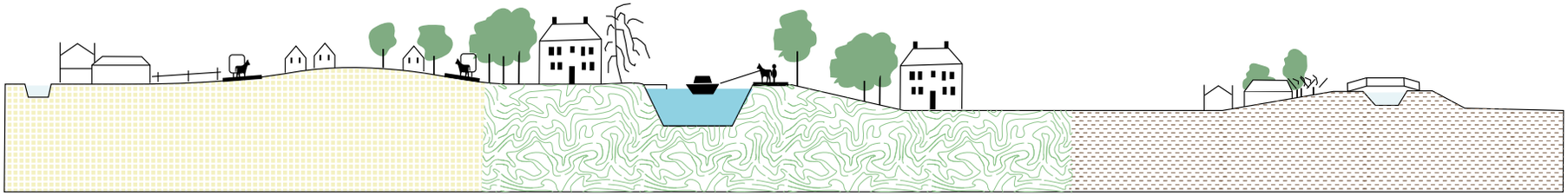

Bij de vergunningsaanvraag voor twee verlaten in de Leidsche Dam werd dit ontwerp voor de sluis bijgevoegd. Manuscriptkaart van Pieter Florisz van der Sallem, 1648. Stadsarchief Delft.

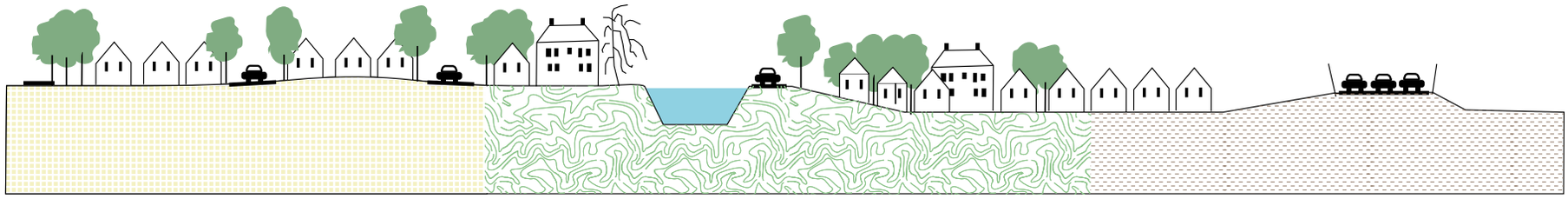
De schematische ontwikkeling van de Vliet en de nabije omgeving door de tijd heen

Na 1550: als trekvaart. De omgeving langs de vaart is hoofdzakelijk agrarisch in gebruik

Na 1636: na de invoering van de trekvaartdienst doen de eerste buitenplaatsen aan weerszijden van de vaart hun intrede

Tegenwoordig: als recreatievaart. De omgeving is divers in gebruik, het jaagdpad is deels verbreed en in gebruik voor het autoverkeer

In 1648 werd de langverwachte sluis bij Leidschendam voltooid. Met de aanleg van twee sluizen ontstond er in het midden een kolk - een tussenruimte waarin het waterpeil geregeld kon worden. De Vliet liep vanuit Leidschendam in twee richtingen: naar Delft en naar Leiden, met elk een ander waterpeil. Om schepen soepel door te laten varen, moesten zij op het juiste peil worden gebracht. In de kolk kon de sluiswachter het water laten stijgen of dalen, zodat de schepen hun weg zonder problemen konden vervolgen. Visualisatie van de Stichting Verborgen Stad.

Leidschendam en Voorburg aan de verbeterde trekvaart

Na de aanleg van de sluis begon Leidschendam gestaag te groeien. Aan de kolk en de sluizen, nu het Sluisplein, de Sluiskant, de Delftsekade en de Leidsekade, werden houten huizen en pakhuizen gebouwd. Ook liep er nog altijd een belangrijke dwarsverbinding tussen de horst en het veengebied: de weg over de Landscheiding. Aan deze aarden wal, gelegen op de plaats waar nu delen van de Kerkstraat en de Venestraat liggen, verrezen ook huizen. De meeste inwoners vonden werk in een van de voorzieningen rond de sluis, als winkelier, tapper, herbergier, molenaar of handelaar. Er was een levendige handel in producten die werden aangevoerd uit Leiden en Delft, evenals producten die lokaal werden verbouwd zoals gewassen en ook turf uit het veengebied. Vanuit het dorp waren de tientallen ros-, water- en windmolens zichtbaar die in de omgeving stonden. Houtzaagmolen De Salamander, verplaatst en herbouwd, geeft nog steeds een indruk van Leidschendam uit deze periode. In 1653 werd de protestantse *Dorpskerk*, ook bekend als de *Peperbus*, gebouwd aan de Delftsekade naar ontwerp van de stadsbouwmeester van Leiden. Ondanks diverse verbouwingen neemt de kerk nog steeds een prominente plek in aan de Vliet.

Van een omvang van enkele huizen in de tweede helft van de zeventiende eeuw groeide Leidschendam tot tientallen huizen aan het begin van de achttiende eeuw, zowel langs de Vliet als in de omliggende straten. De belastingregisters van het ambacht Veur geven een momentopname van het aantal inwoners. In het zogenoemde kohier voor het familiegeld, een belastinglijst, werd nauwkeurig bijgehouden hoeveel belasting elk huishouden moest betalen. In 1715 telde Leidschendam 33 huishoudens; in het nabijgelegen Stompwijk waren dat er 27 en in Wilsveen 3.[22] Uitgaande van het gemiddelde plattelandsgezin in het Rijnland in de zeventiende en achttiende eeuw - dat bestond uit ongeveer 4,7 personen, iets meer dan de 3 à 4 personen per huishouden in omliggende steden - woonden er in 1715 naar schatting zo'n 155 mensen in Leidschendam.[23]

Het ronde koepeldak van de *Hervormde Kerk* of *Peperbus* uit 1653 is al eeuwenlang een herkenningspunt in Leidschendam. Na een brand in 1693 werd het dak vervangen. Tekening van Hendrik Tavernier, 1784. Haags Gemeentearchief.

Op 1 januari 1786 woedde een grote brand in de Venestraat in Leidschendam. Alle huizen aan één zijde van de straat gingen verloren. Tekening van Jan Bulthuis, 1786. Haags Gemeentearchief.

Gezicht op de weilanden nabij de dorpskern van Leidschendam vanaf de Heereweg. Tekening van Karel la Fargue, 1758. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

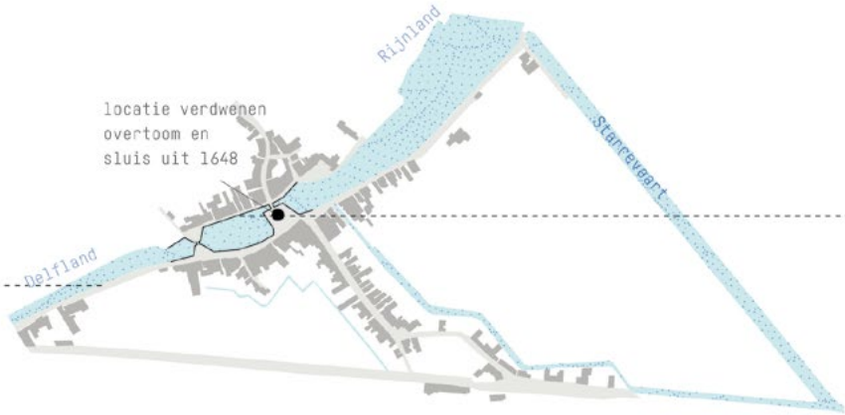
Houtzaagmolen *De Salamander* is een achtkantige stellingmolen met een rieten dak en geeft een indruk van de talrijke molens die tot aan de negentiende eeuw rond Leidschendam te vinden waren. Foto Ronald Meekel, 2025.

Zijde Delfland

Zijde Rijnland

Delftsekade. Kopergravure Paulus Constantijn La Fargue/Pierre Fouquet, circa 1775. Haags Gemeentearchief.

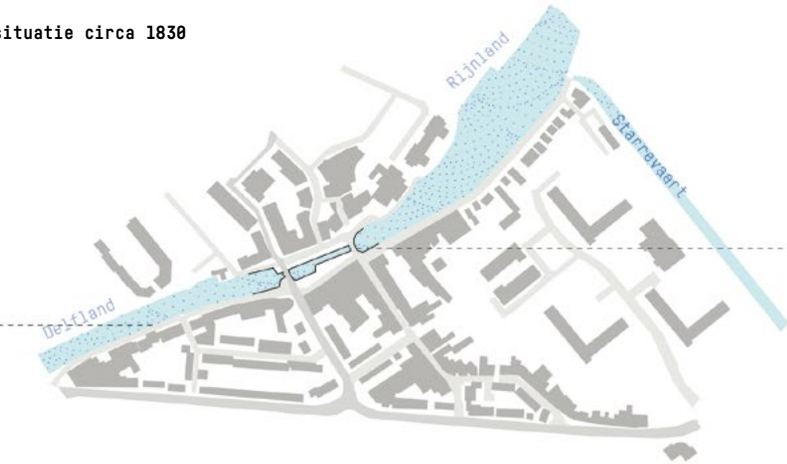
situatie circa 1830

Sluisplein. 'De Leidschendam', schilderij van Paulus Constantijn La Fargue, 1757. Huygens Museum.

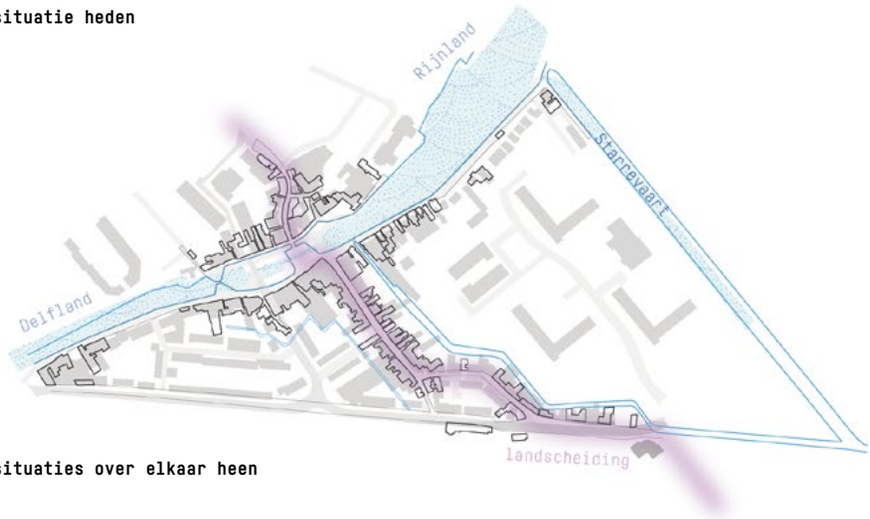
Foto Ronald Meekel, 2025.

situatie heden

Foto Ronald Meekel, 2025.

situaties over elkaar heen

De ontwikkeling van Leidschendam met beelden van toen en nu. Situaties over elkaar heen: bij de ingrijpende vernieuwing van het 1886-1888 werd het sluiscomplex iets richting het noordoosten verschoven. De Landscheiding loopt tegenwoordig in het midden van het sluiscomplex.

Op het moment dat Leidschendam begon te groeien rond de sluis, was Voorburg al een levendig dorp. Er woonden halverwege de zeventiende eeuw aanzienlijk meer inwoners dan in Leidschendam, zo'n zeven keer zoveel. In het kohier voor familiegeld in Voorburg werden 92 huishoudens geteld in 1674, wat geschat neerkomt op zo'n 400 inwoners. Een paar decennia later, in 1733, was het aantal huishoudens gestegen tot 206, naar schatting 970 inwoners.[24] Inwoners werkten in het dorp als bakker, slager, bouwvakker of metselaar. Ook trok er dagelijks een aantal het buitengebied in om er te werken als landarbeider of zandschipper. Langs de Herenstraat en de Kerkstraat breidde het dorp zich uit met statige woonhuizen, eenvoudige arbeiderswoningen en werkplaatsen. Tegenover de *Oude Kerk* opende omstreeks 1512 herberg *De Swaen*, die rond 1632 werd vergroot en ook ingericht als rechtshuis. De lokale bestuurders, de zogenaamde schout en schepenen, namen hier besluiten en sloten er huwelijken. Ook kwam in 1725 de *Waalse* of *Franse Kerk* tot stand, gesticht door hugenoten (protestanten) die Frankrijk waren ontvlucht voor religieuze vervolging. Met de totstandkoming van de verbeterde trekvaart groeide het dorp ook verder richting de Vliet. De oude zandsloot in het verlengde van de Kerkstraat ontwikkelde zich tot een insteekhaven. Langs de kade legden schepen aan met goederen uit Delft, Den Haag, Leiden of het omliggende buitengebied. De lading werd opgeslagen in pakhuizen of verwerkt in werkplaatsen. Voor de arbeiders werden woningen langs de haven gebouwd. Schippers moesten regelmatig tol betalen wanneer ze onder een van de bruggen over de verbeterde trekvaart doorvoeren. Bij Leidschendam en Voorburg bevonden zich bruggen als de Alkemadebrug, de Wijkerbrug, de Kerkbrug, de Oude Tolbrug en de Nieuwe Tolbrug. Over het gebruik van deze bruggen ontstonden vaak conflicten: schippers pleitten voor hoge bruggen om vlot te kunnen passeren, terwijl weggebruikers met paard en wagen juist de voorkeur gaven aan lage bruggen.

Een inwoner over zijn erfgoed:

Hendrik van Deventer (1651-1724) was een beroemde dokter. Hij maakte deel uit van de zogenaamde Labadisten, een gelovige sekte. In de bibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam liggen nog manuscripten van hem. Ook zou het kinderliedje met de tekst 'Labadie, labada, labadonia' op de Labadisten slaan. Zijn praktijk was ooit gevestigd in de Herenstraat, tegenover de Oude Kerk. *Later kocht hij de buitenplaats* Sionslust.

De Kerkhaven en links de Vliet. Detail van een ets van de Kerkstraat van Iven Besoet, 1760. Collectie Gerard Duijvestein.

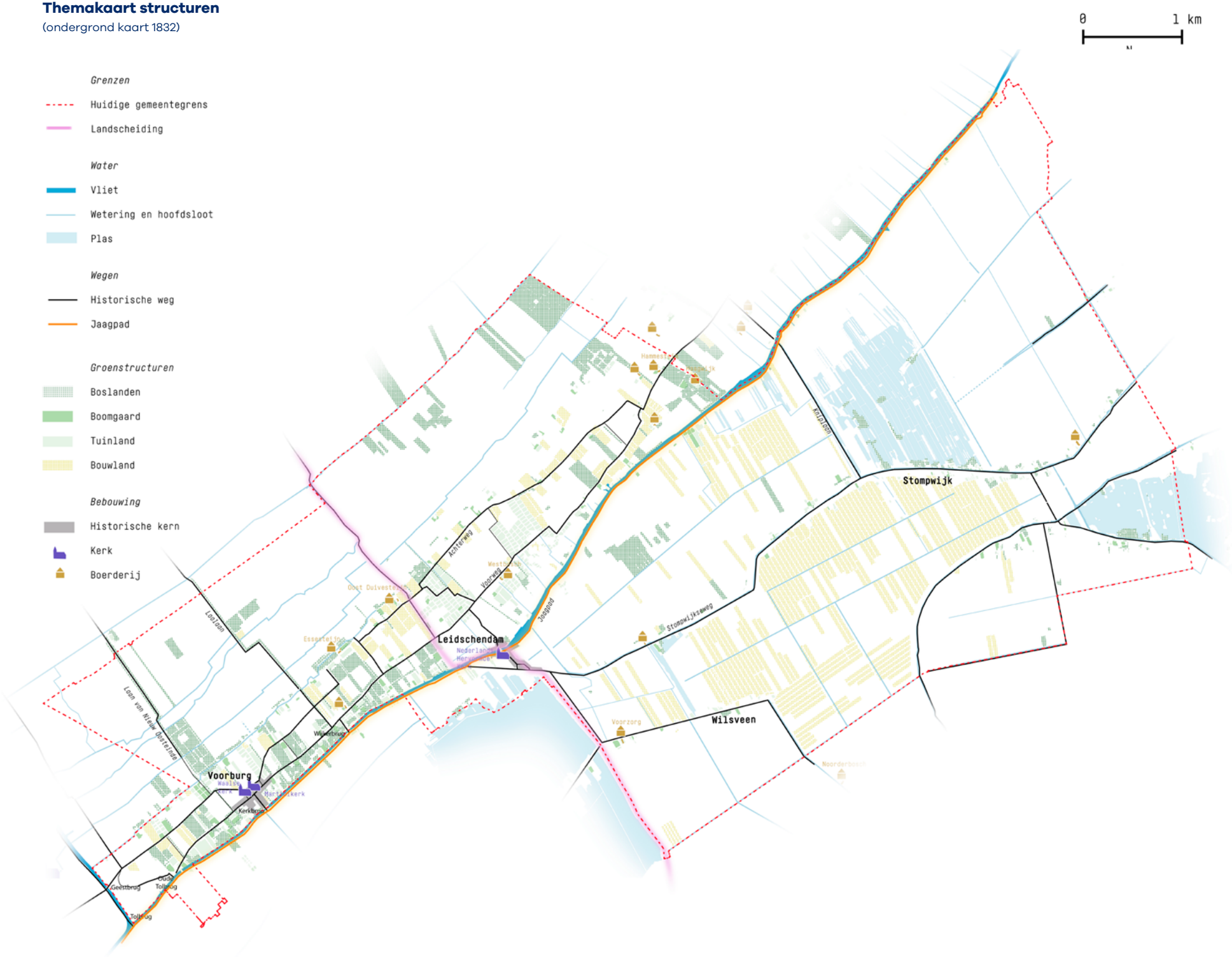
Oosteinde. Links de herberg *De Bonte Os* met daarachter het toegangshek van de buitenplaats *Eijnddorp* bij de huidige Rozenboomlaan. Tekening van Paulus Constantijn la Fargue, 1756. Haags Gemeentearchief.

Gezicht op Voorburg met links een prieeltje in de tuin bij *Hofwijck* en rechts een kleine scheepswerf aan de Vliet. Ets van Coenraet Decker, 1665. Collectie Gerard Duijvestein.

Themakaart structuren

(ondergrond kaart 1832)

De Herenstraat in Voorburg. Foto Ronald Meekel, 2025.

De ontdekking van het buitengebied

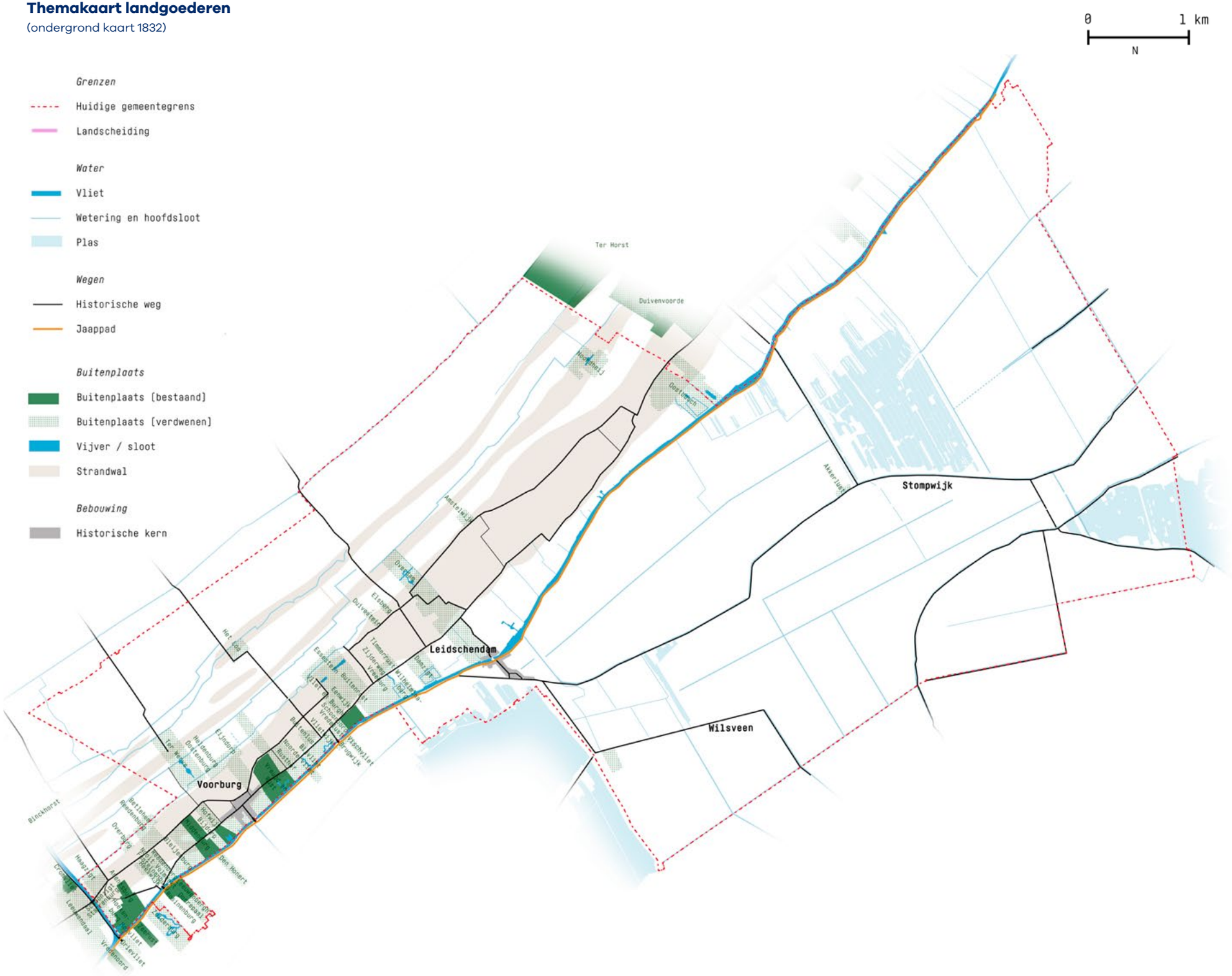
De aanleg van de trekvaart verkleinde de afstand tussen de steden en het omliggende platteland. Het fraaie landschap trok de aandacht van bewindvoerders van overzeese compagnieën, kooplieden, wetenschappers en bestuurders. Met name de Vlietzone, waar het in de zomermaanden aangenaam vertoeven was aan de lommerrijke oevers, was geliefd bij welgestelden uit steden als Leiden, Delft en Den Haag. Vanaf de vroege zeventiende eeuw werden statige dorpshuizen en buitenplaatsen gebouwd. Tot de inwoners behoorden onder anderen bestuurders zoals Constantijn Huygens (1596-1687), secretaris van de stadhouder, en later Jean Chrétien Baud (1789-1859), tussen 1840 en 1848 minister van Koloniën. Daarnaast woonden er vooraanstaande denkers en wetenschappers, zoals de natuurkundige Christiaan Huygens (1629-1695) en de filosoof Benedictus de Spinoza (1632-1677). Prinses Marianne van Oranje-Nassau (1810-1883) verbleef op de buitenplaats *Rusthof*.

Op de buitenplaatsen werden lust en nut met elkaar gecombineerd. Een buiten bestond doorgaans uit een ruim landhuis, koetshuis, theekoepel, tuinmanswoning, schuren en stallen. Het landgoed was ingericht met aanvankelijk een Franse of baroktuin en later een Engelse landschapstuin met vaak aan de overzijde van de Vliet een zichttuin. Naast een wandeltuin werden op het landgoed ook boomgaarden en moestuinen onderhouden. Er werden kassen gebouwd voor de kweek van exotische planten en bomen. Ook zorgden eigenaars voor betere verbindingen met de steden door bestaande wegen te verbeteren. Zo opende de eigenaar van *Huis De Werve* zijn particuliere weg richting Den Haag als tolweg. De Laan van Werve, tegenwoordig de Laan van Nieuw Oosteinde en Laan van Nieuw Oost-Indië, is nog steeds een belangrijke ontsluitingsweg.

De aanleg van buitenplaatsen werd mogelijk door de groeiende welvaart in de Republiek, grotendeels voortkomend uit de overzeese handel. Belangrijk was de handel van de 'moedernegotie', de handel die vanaf de late middeleeuwen werd gedreven met landen rond de Oostzee, zoals het huidige Duitsland, Zweden, Polen en de Baltische Staten. Wol, graan en hout werden geïmporteerd uit Noord- en Oost-Europa en via de stapelmarkt van Amsterdam verder verhandeld binnen Europa. Deze handel leverde aanzienlijke winsten op, die niet alleen leidden tot groeiende welvaart, maar ook dienden als kapitaal voor nieuwe ondernemingen. De opgebouwde rijkdom en handelsinfrastructuur maakten het mogelijk om te investeren in wereldwijde handel. Dit vormde een belangrijke voedingsbodem voor de oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in 1602 en de West-Indische Compagnie (WIC) in 1621. Via deze handelsmaatschappijen werden koloniale gebieden verworven zoals Nederlands-Indië, Suriname, de Antillen en Nederlands-Nieuw-Guinea. Op grote plantages werden winstgevende gewassen verbouwd zoals suiker, koffie en katoen. Daarbij werden lokale gemeenschappen uitgebuit, en ook een grote groep mensen tot slaaf gemaakt en gedwongen tewerkgesteld. De Nederlandse Republiek speelde een actieve rol in de trans-Atlantische slavenhandel en verscheepte naar schatting 600.000 Afrikanen - ongeveer vijf procent van naar schatting 12 miljoen mensen die tussen de vijftiende en negentiende eeuw door Europeanen en lokale heersers tot slaaf werden gemaakt.[25] In 1863 werd slavernij in Nederland officieel afgeschaft, als een van de laatste Europese landen. Rijkdom die direct of indirect voortkwam uit koloniaal handelsverkeer en slavernij vond op uiteenlopende manieren haar weg naar het Hollandse buitengebied - bijvoorbeeld bij de bouw van buitenplaatsen en de aanleg van siertuinen en verzamelingen van kunst en exotica. Bekend is dat de familie Van Wassenaer, bewoners van kasteel *Duivenvoorde*, investeerde in de VOC en WIC.[26]

Themakaart landgoederen

(ondergrond kaart 1832)

Twee voorbeelden van buitenplaatsen in de gemeente

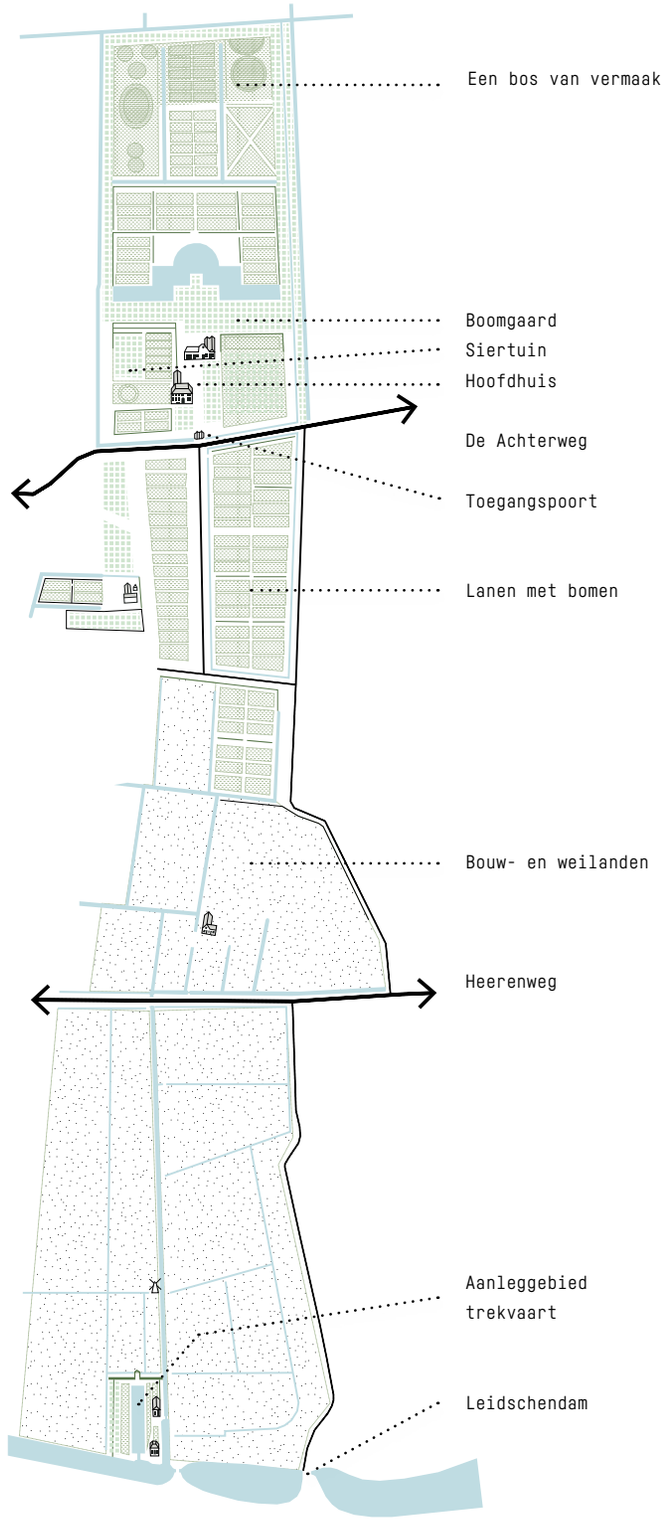
Links de verdwenen buitenplaats *Overdam* in Leidschendam, rechts *Hofwijck* in zijn huidige vorm.
De buitenplaatsen omvatten vergelijkbare onderdelen, elk in een andere vorm.

Een inwoner over zijn erfgoed:

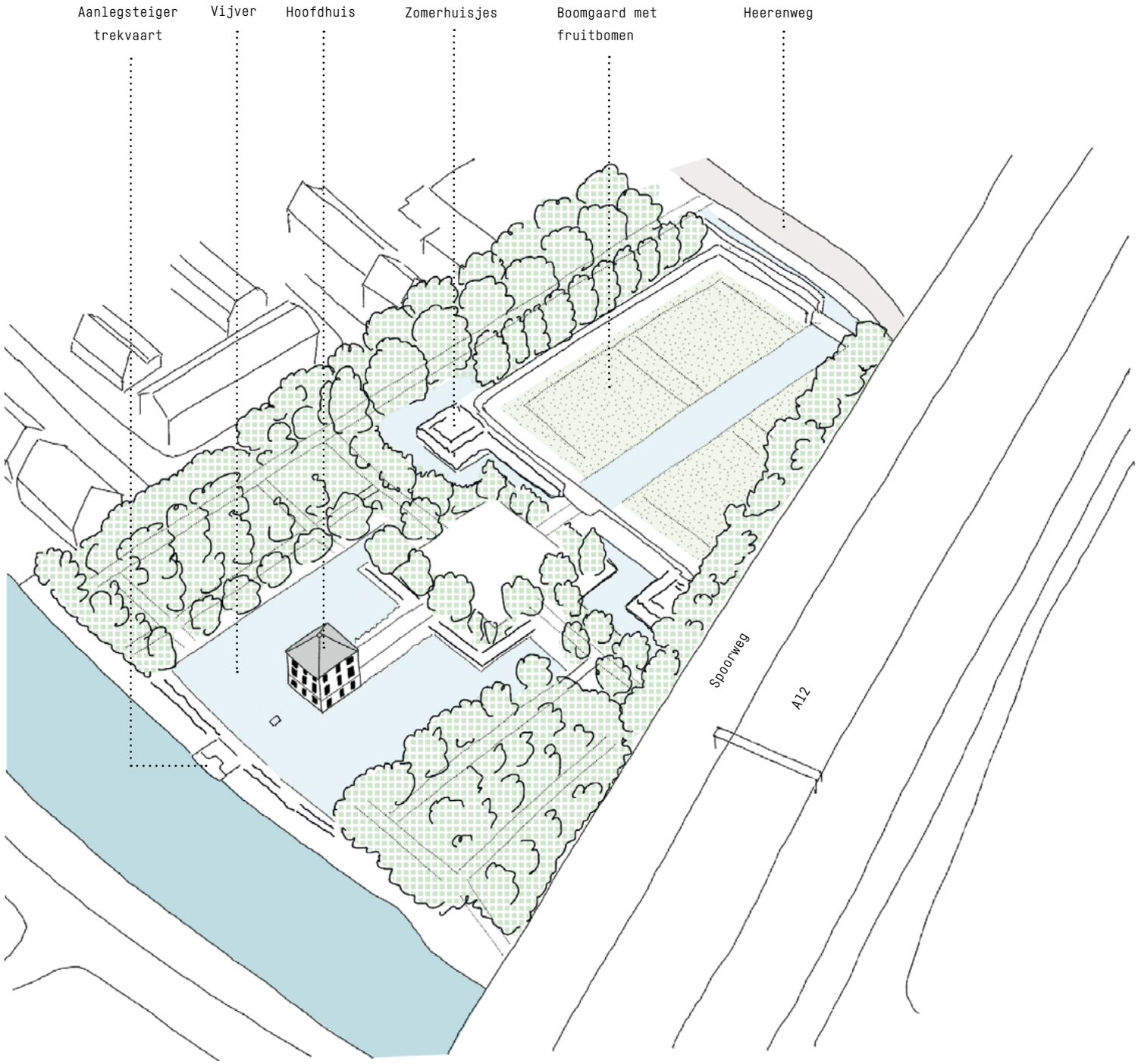
Groen verbindt. Ik ben al jarenlang vrijwilliger in de stadstuin Rusthout in Leidschendam. Het valt mij op dat - ongeacht de afkomst en achtergrond van de inwoners - iedereen elkaar kan vinden in het groen. Stadstuin Rusthout is het laatste overgebleven deel van buitenplaats Overdam*, gesticht in 1666.*

Stadstuin Rusthout. Foto Daniella van Bergen.

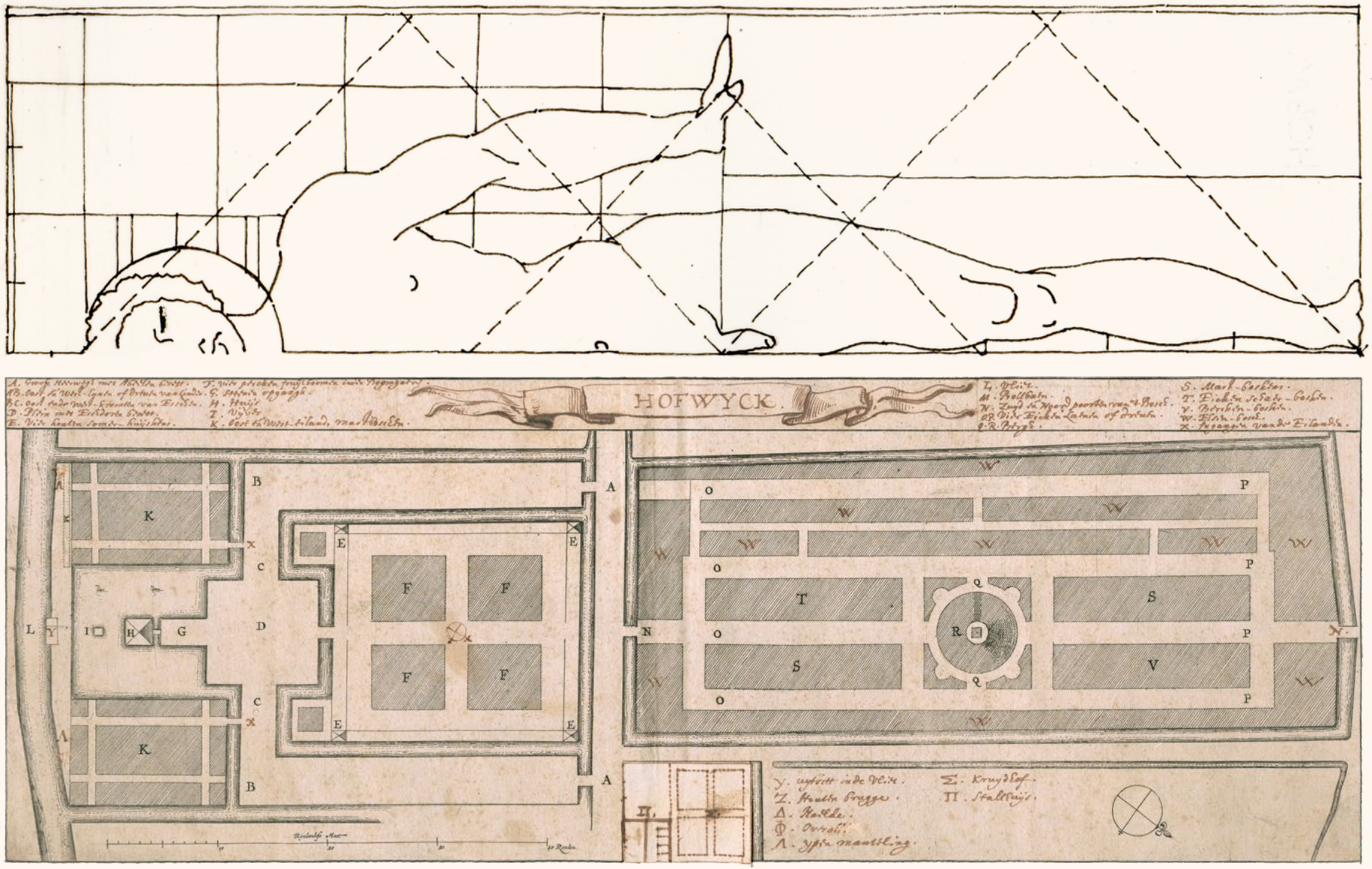
Overdam was een zeventiende-eeuwse buitenplaats aan de Vliet, aangelegd rond 1666 door de Utrechtse handelaar Willem Dirckz van Oisterwijck. Het landgoed van 14 hectare bestond uit tuinen, boomgaarden, bossen, vijvers en gebouwen en maakte deel uit van de heerlijkheid Veur. Na opheffing van de buitenplaats in 1929 werd het terrein verkaveld. In 1976 werd op deze plek park Rusthout geopend, vernoemd naar een nabijgelegen voormalige buitenplaats.

Huidige situatie van *Hofwijck* in Voorburg met erbij de nu nog overgebleven onderdelen van de buitenplaats.

Hofwijck

Op de hierbij afgebeelde plattegrond van *Hofwijck* in geëtste vorm heeft Huygens zelf in handschrift versierde opschriften en verklaringen bij de van letters voorziene onderdelen van de tuin toegevoegd. Op de plattegrond is goed te zien dat de aanleg in zijn ontwerp het menselijk lichaam nabootste, met links het hoofd, ter hoogte van het huidige Westeinde (letter A) het middel en rechts daarvan de benen, met de knieën ter hoogte van het heuveltje met het uitkijkpunt. Ook de verhoudingen komen daarmee overeen. De minder strak aangelegde tuin rechts (overeenkomend met het gedeelte tussen middel en voetzolen bij de mens) is tweemaal zo lang als de boomgaard links (de borstkas tot aan het middel), die weer twee maal zo lang is als het huis in de vijver met de opgang links (van de kruin tot en met de hals bij de mens). Tekening van R. Jongepier naar R.J. van Pelt.

Plattegrond van de tuin van *Hofwijck* met handschriftelijke toevoegingen van Constantijn Huygens. Ets van Pieter Post. Huygens Museum.

Hofwijck in vogelvlucht. Foto BusinessVisual, 2015.

Buitenplaatsen op zand en veen

Vanaf de zeventiende eeuw bevonden zich in het gebied van wat nu de gemeente Leidschendam-Voorburg is tientallen buitenplaatsen. Buitenverblijven werden aangelegd op zowel de hoger gelegen horst als in het omliggende veenweidegebied. Op de kaart van landmeter Simon Willem van der Noordaa uit 1838, gemaakt voor 's-Gravenhage, zijn drie afzonderlijke zones met buitenplaatsen te herkennen. De eerste zone bevindt zich aan de oevers van de Vliet. Hier werden verreweg de meeste buitenplaatsen gebouwd. Dankzij eigen insteekhavens, aanlegsteigers en de ligging aan oude landwegen waren deze buitenverblijven uitstekend bereikbaar. Tot de hier gevestigde buitenplaatsen behoren onder andere *Sionslust* (1603), *Middendorp* (circa 1605), *Hoekenburg* (1632), *Leeuwenbergh* (1640), *Hofwijck* (1640), *Eemwijk* (circa 1650), *Vreugd en Rust* (terug te voeren op buitenplaats *Opmijst* uit 1614), *Arentsburgh* (1662), *Middenburg* (1658), *Vliet en Burgh* (1681), *Zuiderburg* (zeventiende eeuw), *In de Wereldt is veel Gevaer* (1790, maar terug te voeren op een oudere buitenplaats uit circa 1610), *Rozenrust* (1791) en *Schoonoord* (1827).[27]

Jean Chrétien baron Baud (1789-1859), minister van Koloniën, met zijn familie en hond. Schilderij van Raden Saleh, circa 1831. Vermoedelijk geschilderd op Middenburg. Rijksmuseum, Amsterdam.

De tweede zone strekte zich uit langs de Broeksloot, een oude ontwateringssloot die parallel loopt aan de Vliet. De middeleeuwse hofstede *De Loo* en kasteel *De Werve*, gelegen op enige afstand van de Broeksloot, op een hoge wal in de strandvlakte, werden in gebruik genomen als buitenplaatsen. In de achttiende eeuw ontwikkelde *De Loo* zich tot een van de meest opvallende buitenplaatsen van Voorburg, die niet alleen als zomers toevluchtsoord diende, maar ook als statussymbool voor een vooraanstaande familie. De stadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden, Willem IV van Oranje-Nassau (1711-1751) kocht de buitenplaats in 1748. Onder zijn leiding, en later die van zijn weduwe prinses Anna (1709-1759) en hun zoon Willem V (1748-1806) werd op de *Grote Loo* een uitgebreide 'menagerie' of dierentuin ingericht die tot 1786 zou bestaan. De tuinen werden verfraaid met doolhoven, vijvers met waterlelies en exotische vissen, en de diergaarde groeide uit tot een internationaal befaamde menagerie. De verzameling exotische fazanten was destijds de grootste in Europa. In het landelijke Voorburg liepen plotseling apen, herten en zelfs Aziatische olifanten rond. Langs de Broeksloot lagen daarnaast ook andere buitenplaatsen, waaronder *Duivesteyn* (1610), *Huis te Vrijburg* (circa 1621) en *Overdam* (1666). Sommige boerderijen werden eveneens als buitenplaats gebruikt, zoals *Oostenburg* (circa 1560) en *Heldenburg* (1691).

De derde zone lag ten oosten van de Vliet, maar hier stonden slechts enkele buitenplaatsen. Vanwege de veengrond en de moeizame reis langs smalle vaarten en tolwegen was de aanleg van een buitenplaats hier wat minder aantrekkelijk. Langs de Stompwijkseweg lagen *Plassight*, *Marsrust* en *Soest* en *Rust*. Bij de Kniplaan stond boerderij *Akkerlust* (1765), ook als buitenplaats in gebruik. In Wilsveen stond buitenplaats *Veenrust* (1688), waarvan nog een oude muur resteert.

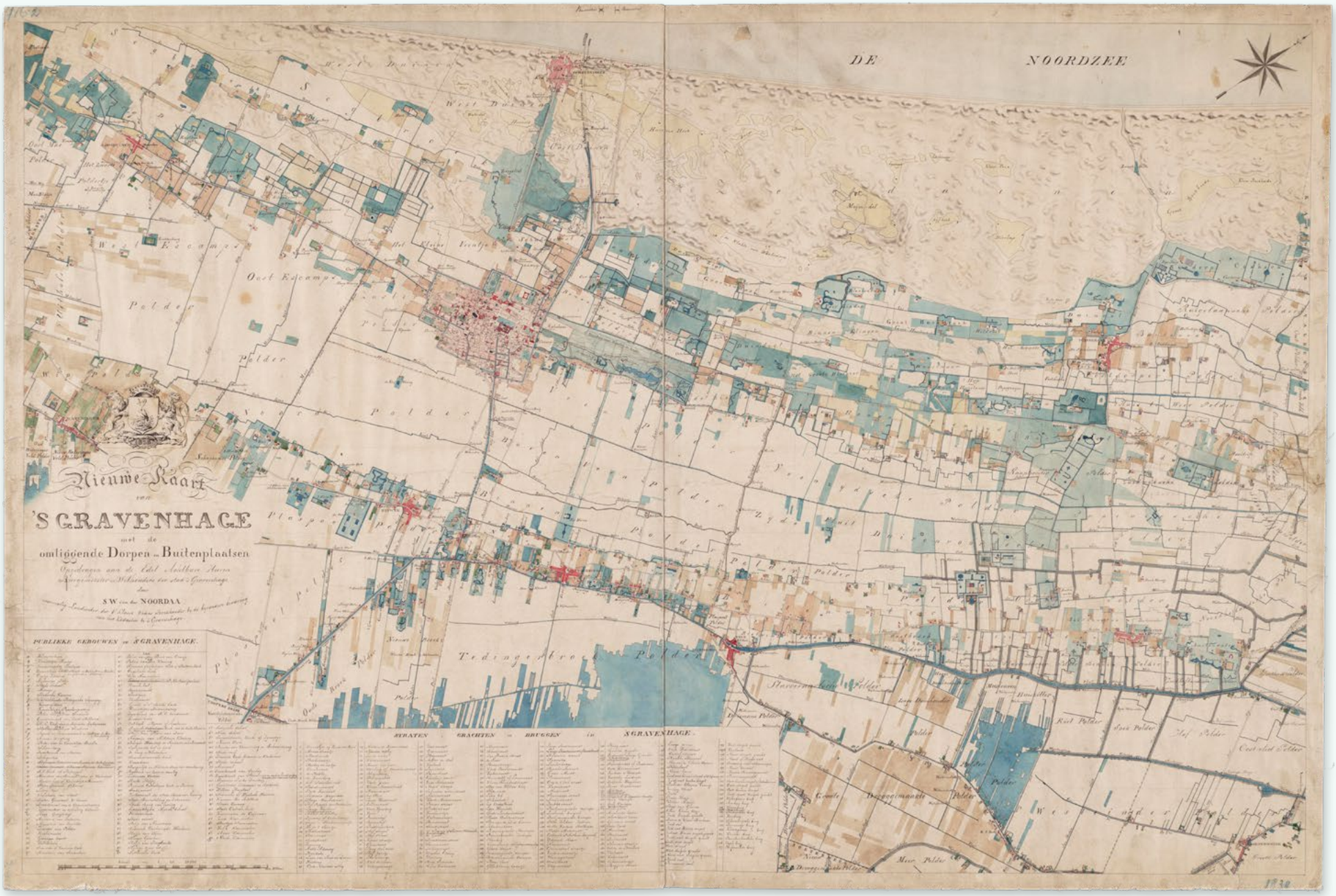

De faisanterie van Stadhouder Willem V met een verzameling exotische vogels. Behangselschildering van Aert Schouman, 1788. Collectie Koninklijke Verzamelingen.

Een selectie dierenafbeeldingen uit de reeks *Regnum Animale* van Arnout Vosmaer, een beschrijvende catalogus van de dieren in de menagerie van Willem V. Ingekleurde etsen naar tekeningen van verschillende tekenaars en etsers. Collectie Kees van der Leer.

Stadhouder Willem V bezat in Voorburg, op de Oude Loo, een grote menagerie die door zijn vader was begonnen als faisanterie met diverse vogelsoorten. Onder Willem V groeide deze uit tot een indrukwekkende verzameling 'exotische' dieren, zoals orang-oetans, olifanten, krokodillendoders, mormeldieren en luiaards - vaak voor het eerst levend in Europa te zien. Veel dieren ontving hij als geschenk van gouverneurs uit koloniale gebieden, al overleefden niet alle de lange zeereis met de Oost- of West-Indische Compagnie. In 1771 werd Arnout Vosmaer tot directeur benoemd; hij beschreef de dieren in *Regnum Animale*, geïllustreerd met levensechte tekeningen van kunstenaars als Aert Schouman.

Kaart van de dorpen en buitenplaatsen rondom Den Haag. Kaart S.W. van der Noordaa, 1838. Nationaal Archief, Den Haag.

Leeuwendaal

Hoekenburg

Arentsburgh

Zeerust

Vliet en Burgh

Zuiderburg

In de Wereldt is Veel Gevaer

Vreugd en Rust

Rusthof

Noordervliet

Petrus Josephus Lutgers vereeuwigde rond 1855 diverse buitenplaatsen langs de Vliet in zijn litho's. Collectie Gerard Duijvestein.

Burchvliet

Arentsburgh

Leeuwenberg

Middenburg

In de Wereldt is Veel Gevaer

Vreugd en Rust

Noordervliet

Eemwijk

Vronesteyn

Leeuwesteyn

Ansichtkaarten eind negentiende eeuw. Collectie Kees van der Leer.

Bouwmannen, warmoeziers en tuinders

Met de komst van buitenplaatsen langs de Vliet en Broeksloot verschoof het agrarisch centrum naar het noordwesten, grofweg van de Voorweg naar de Achterweg. Boeren maakten slim gebruik van de grens tussen zand- en veengrond op de horst. Op het zand bouwden ze stevige boerderijen van het hallenhuistype, waarin wonen en werken in één gebouw werden samengebracht. Het woongedeelte bestond uit een voorhuis, met opkamer, kelder en bedsteden. Daarachter begon de schuur, waar producten werden opgeslagen en vee werd gehouden. Er werden drie varianten van het hallenhuistype gebouwd. De langhuisboerderij, zoals boerderij *Essesteijn* (1760), heeft een langwerpige rechthoekige plattegrond met een doorlopende kap, vaak met een wolfseinde aan beide zijden. Bij de T- of dwarshuisboerderij is het woonhuis dwars op de stal gebouwd. De L- of krukhuisboerderij kenmerkt zich door een woonhuis dat aan één zijde was uitgebouwd, met een onderkelderde opkamer, zoals te zien is bij boerderij *Westbosch* (1630). De boerderijen grensden veelal aan de veengronden waarop weilanden lagen, direct naast de koebocht van de stallen. Vaak waren er ook moestuinen of boomgaarden op het terrein, omringd door bomenhagen die bescherming boden tegen de elementen.

Met de groeiende welvaart in de zeventiende-eeuwse steden nam de vraag naar verse producten toe. Waar voorheen productie van tarwe, gerst, hennep en vlas de belangrijkste gewassen waren, werden de geestgronden nu vaker ingezet voor teelt- en moestuinen. Zogenaamde warmoeziers specialiseerden zich in de kweek van groenten, kruiden en fruit. Zo werden er bijvoorbeeld in 1704 in het ambacht Voorburg 24 locaties genoteerd die gebruikt werden voor de teelt van 'warmoesvruchten'.[28] Schippers vervoerden de oogst via kleine sloten naar de Vliet en vanaf daar naar de grote markten, zelfs die in Amsterdam. In de achttiende eeuw deed ook de teelt van bloembollen voor narcissen, tulpen en lelies haar intrede.

.

Boerderijen aan de Broeksloot. Tekening van Paulus Constantijn la Fargue, circa 1757. Haags Gemeentearchief.

Boerderij *Westbosch* aan de Veursestraatweg, nu de Koningin Julianaweg. Aquarel van Jan Verheul, 1927. Tekening Haags Gemeentearchief.

De droogmakerijen bij Stompwijk en Wilsveen

Ten oosten van de Vliet vonden vele mensen werk op het land, als veenarbeider, baggeraar, turfsteker, schipper of boer. Ook bood de eendenkooi, waar wilde eenden werden gevangen voor consumptie, werkgelegenheid voor enkelen.[29] Verder werd er gewerkt in een van de winkels, herbergen of cafés die gevestigd waren in de linten. Belangrijke ontmoetingsplaatsen waren herberg *De Jonge Prins* in Stompwijk - sinds 1892 bekend als *Het Blesse Paard* - en het zeventiende-eeuwse kerkje dat ergens in de dorpskern heeft gestaan.[30]

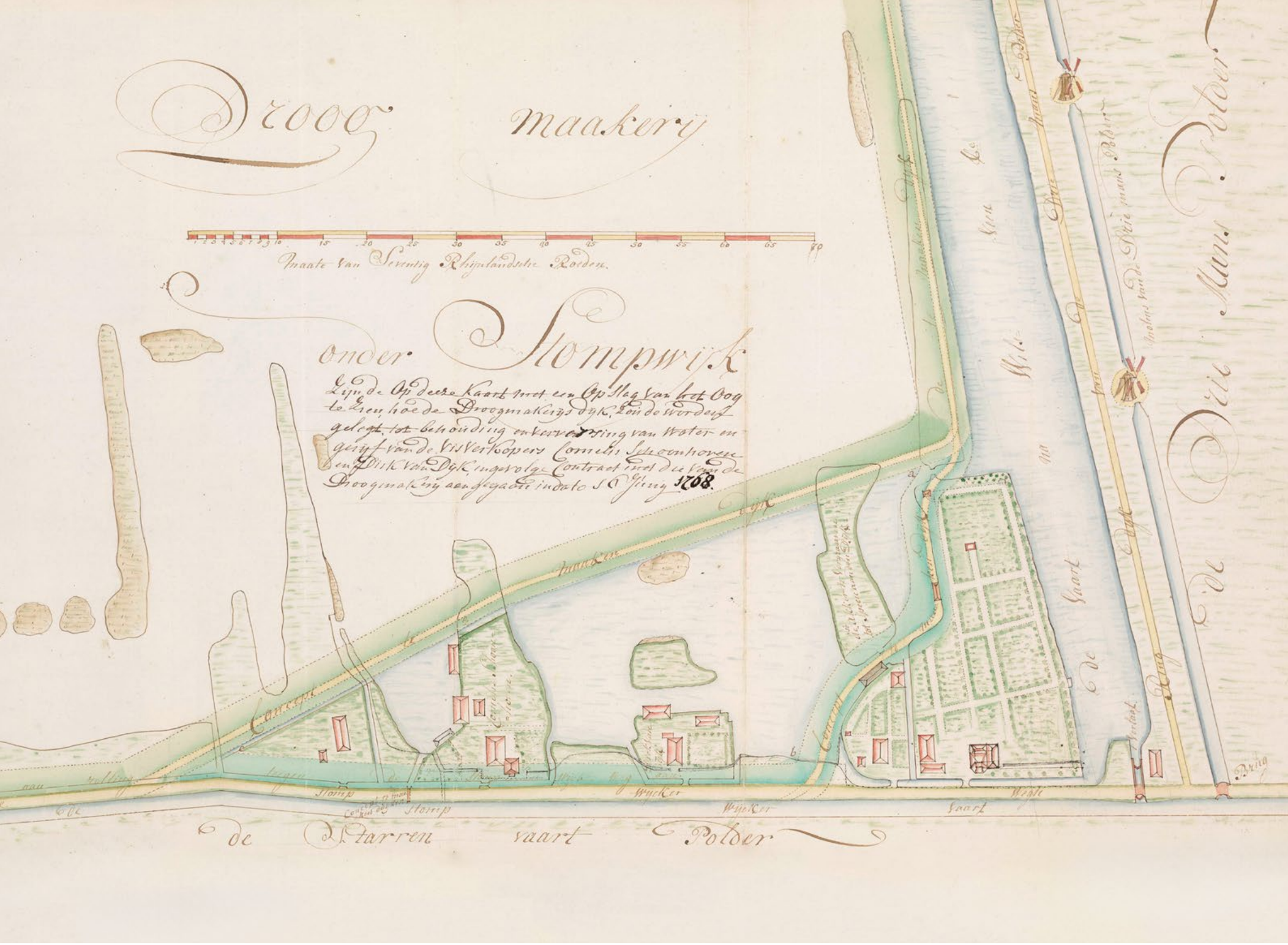
Het zeventiende-eeuwse landschap werd steeds ruiger. Veenders groeven het veen meters diep af, waardoor veenplassen ontstonden die zich uitstrekten tot vlak bij de bebouwde gebieden van Leidschendam. Het droogleggen van deze plassen bood een nieuwe mogelijkheid geld te verdienen. In 1668 verleenden de Staten van Holland en West-Friesland een octrooi voor de aanleg van de Driemanspolder bij Wilsveen.[31] De droogmakerij was een lucratieve kans voor de 23 stedelingen die gezamenlijk de benodigde 40.000 gulden financierden.[32] Na de drooglegging zouden zij hun investering terugverdienen via opbrengsten uit boerenpacht of turfwinning, naast belastingvoordelen van de Staten van Holland en West-Friesland. In 1672 werd het project voltooid met behulp van twee rijen watermolens, waarvan alleen drie molens van de oostelijke molengang nog overgebleven zijn. Voor vele inwoners van de gemeente is de molendriegang een dierbare plek. Wel betekende de droogmakerij het einde van de middeleeuwse kapel van Wilsveen. De ongefundeerde kapel stortte in 1679 in door het veranderende waterpeil. In 1684 werd een nieuwe kapel gebouwd, die er tot 1820 heeft gestaan.
Vanwege een agrarische recessie rond het einde van de zeventiende eeuw kwamen de droogmakerijen tijdelijk tot stilstand. De kaart van Melchior Bolstra uit 1746 toont daarom nog steeds grote plassen bij Wilsveen, Stompwijk en Tedingerbroek. In de achttiende eeuw herstelde de economie zich en waren het de ambachten die het initiatief tot de droogmakerijen weer oppakten. De droogmakerij van de Starrevaartpolder (1736) en de Hoge en Lage Damhouderpolder (1758) werd gerealiseerd. Het volledige veengebied van het huidige Leidschendam-Voorburg werd drooggemalen, met uitzondering van de Spek- en Rietpolder. Tot 1986 was in deze twee polders nog de middeleeuwse polderverkaveling zichtbaar. Daarna begon hier de zandwinning en de ontwikkeling van het recreatiegebied Vlietland.

Het Blesse Paard, langs de Meerlaan. Hier is goed te zien dat de Meerlaan omlaag voert naar de diepgelegen Grote Drooggemaakte Polder. Ansichtkaart circa 1930. Collectie Kees van der Leer.

De Molendriegang in de Driemanspolder. Ets van Iven Besoet, 1762. Haags Gemeentearchief.

De aanleg van een droogmakerij begon met het opwerpen van een ringdijk met een ringvaart. Bij dit ontwerp voor een droogmakerij onder Stompwijk werd een dijk geprojecteerd langs de Stompwijksevaart en Starrevaart. De landmeter hield rekening met de verversing van het water en het gerief van lokale visverkopers. Rechts de eerste molen van de molendriegang bij Stompwijk. Manuscriptkaart van Klaas Vis, 1768. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

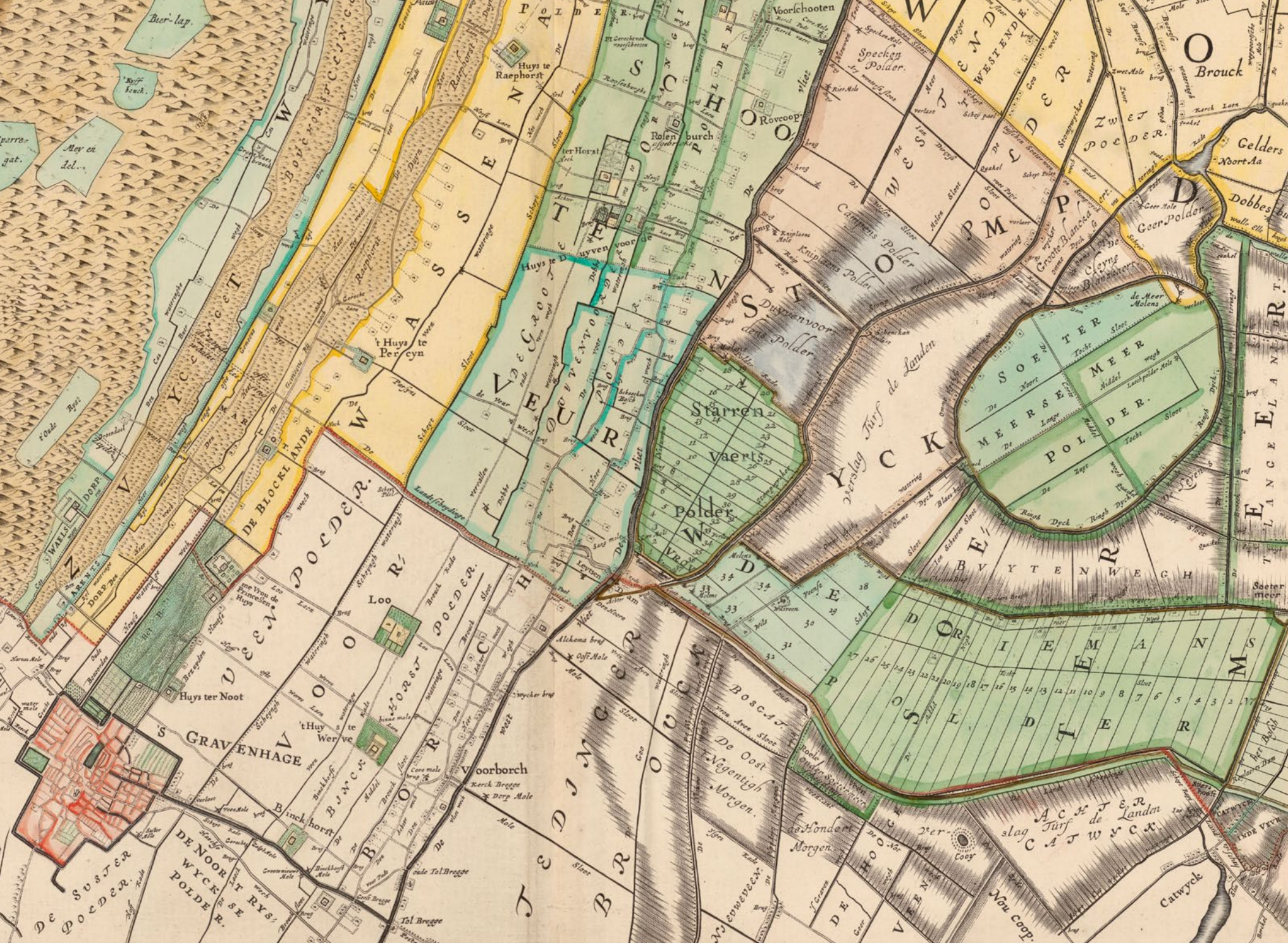

De Molendriegang in de Driemanspolder. Foto Ronald Meekel, 2025.

Themakaart polders

(ondergrond kaart 1832)

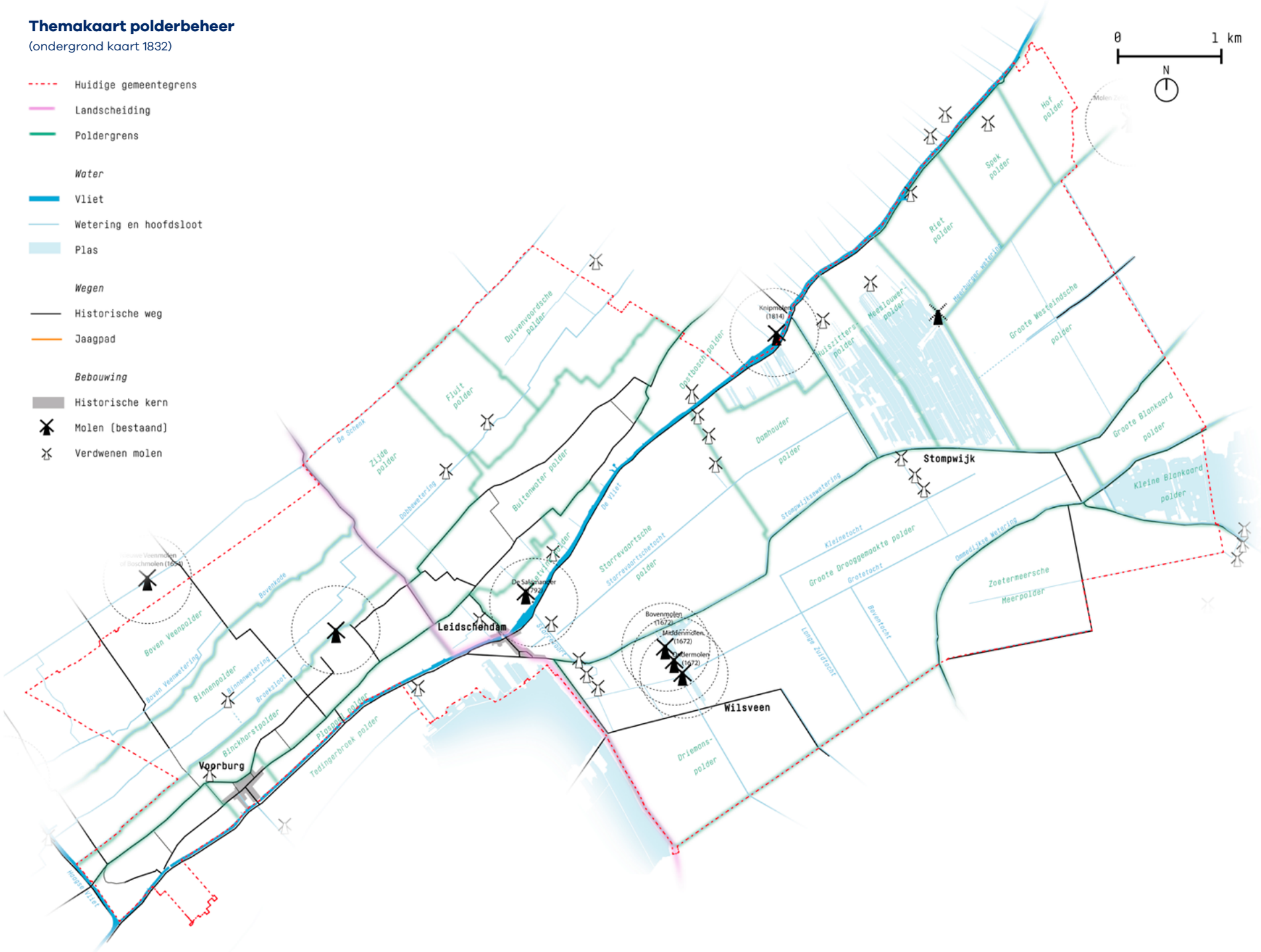

De landmeter Melchior Bolstra maakte voor deze kaart gebruik van de kaart van Jan Janszoon Dou en Steven Pieterszoon van Brouckhuijsen uit 1687. De droogmakerijen van de Meerpolder, de Driemanspolder en de Starrevaertsepolder zijn groen geaccentueerd. Op de Tedingerbroekspolder, de Hoge en Lage Damhouderspolder en de Campens- of Huiszitterspolder liggen nog grote veenplassen. Kaart van Melchior Bolstra, 1746. Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

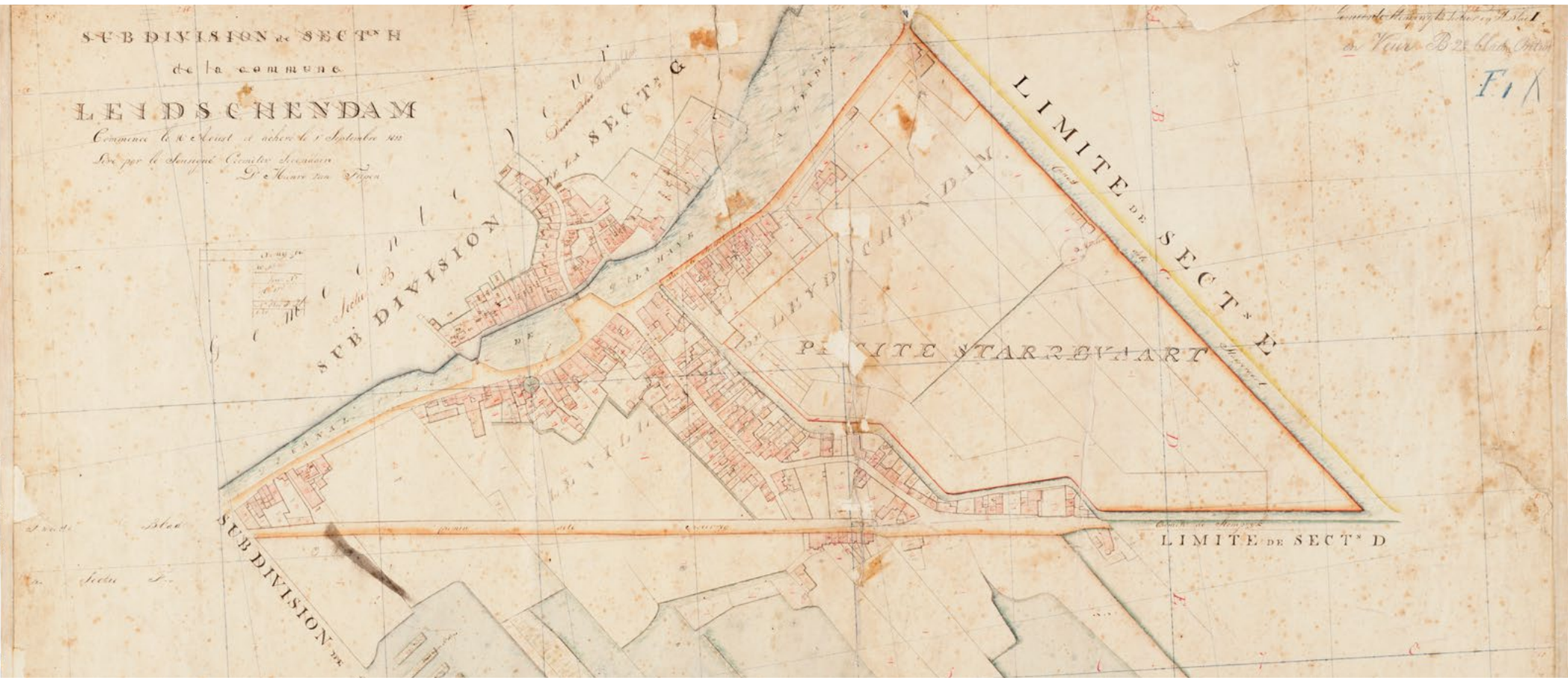
Themakaart polderbeheer

(ondergrond kaart 1832)

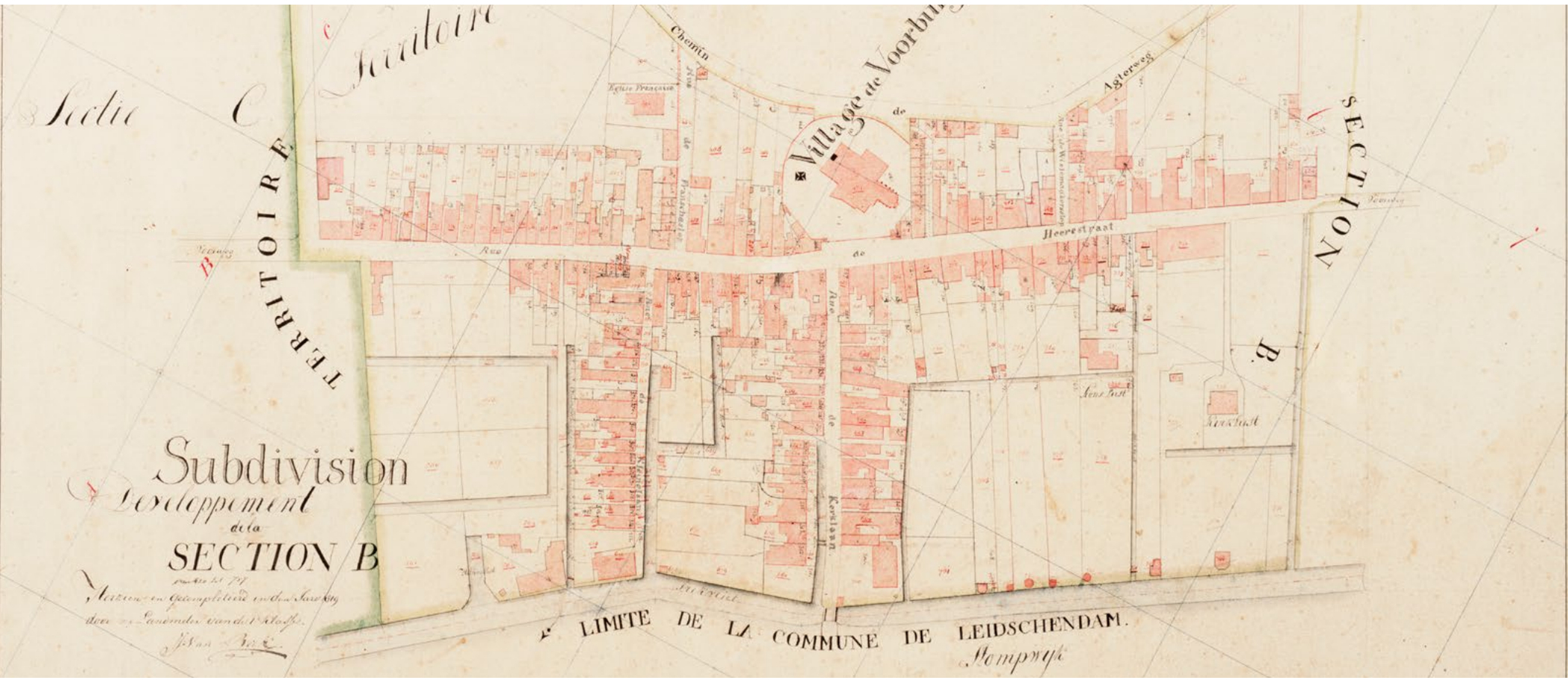
Eeuwenoude grenzen op de schop

Aan het einde van de achttiende eeuw veranderden de eeuwenoude verhoudingen. De economie ging achteruit door de steeds minder winstgevende overzeese handel, de aanzienlijke werkloosheid en de hoge kindersterfte. Waar in de zeventiende eeuw nog grote bevolkingsgroei was, namen de bevolkingsaantallen nu af. In 1789 brak in Frankrijk de revolutie uit, die de absolute monarchie omverwierp en meer macht aan het volk gaf. Deze veranderingen verspreidden zich snel door heel Europa. In 1795 viel een Frans leger de Republiek binnen en werd de Bataafse Republiek uitgeroepen, een meer gecentraliseerde staat met het bestuur in Den Haag. Steden en ambachten verloren soms hun eeuwenlange zelfstandigheid en de gemeenteraad werd voor het eerst door burgers gekozen. Ook de protestantse kerk verloor haar bevoorrechte positie, waardoor katholieken meer vrijheid kregen. Na de Bataafse Republiek volgde het Koninkrijk Holland in 1806, dat al in 1810 werd opgenomen in het Franse Keizerrijk. Onder keizer Napoleon Bonaparte (1769-1821) werden allerlei administratieve hervormingen doorgevoerd, zoals de samenvoeging van kleine gemeenten. Zo werden in 1811 de ambachten Veur en Stompwijk samengevoegd tot de gemeente Leidschendam, waarmee de agrarische gemeenschappen met elkaar werden verbonden. Na de val van Napoleon en het Congres van Wenen in 1815 werd Willem I koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Hij draaide veel Franse hervormingen terug, waarbij de gemeente Leidschendam weer werd opgeheven. In 1817 werden Veur en Stompwijk opnieuw aparte gemeenten, die desondanks nauw verbonden bleven door hun gedeeld bestuur.

De dorpskern van Leidschendam werd vastgelegd op een kadastraal minuutplan. Tussen 1811 en 1817 behoorde het dorp tot de Gemeente Leidschendam, waarna het overging naar het grondgebied van de Gemeente Veur. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

In Voorburg was het de stad Delft die de gemeentegrenzen opschudde. Historisch gezien hoorde Voorburg bij het ambacht Wassenaar, maar het was in 1615 gekocht door de stad Delft. Uit de raadsnotulen van het Delftse stadsbestuur van oktober 1828 blijkt dat het van plan was om de heerlijkheidsrechten van Voorburg openbaar te veilen. In reactie hierop vormde zich een raad in het dorp, die streed voor een eigen bestuur. Na het indienen van een verzoekschrift met een financieringsplan bij de koning slaagde de raad erin op 9 oktober 1828 de rechten te kopen voor 7.500 gulden.[33] Hiermee werd Voorburg in 1828 een zelfstandige gemeente. Hoewel de grenzen van de nieuwe gemeenten in de twintigste eeuw opnieuw zouden veranderen, legde deze periode de basis voor een eigen bestuursidentiteit. Ook in de daaropvolgende stroom van ontwikkelingen, zoals de aanleg van de spoorlijn in 1843, konden de gemeenten zich hieraan vasthouden.

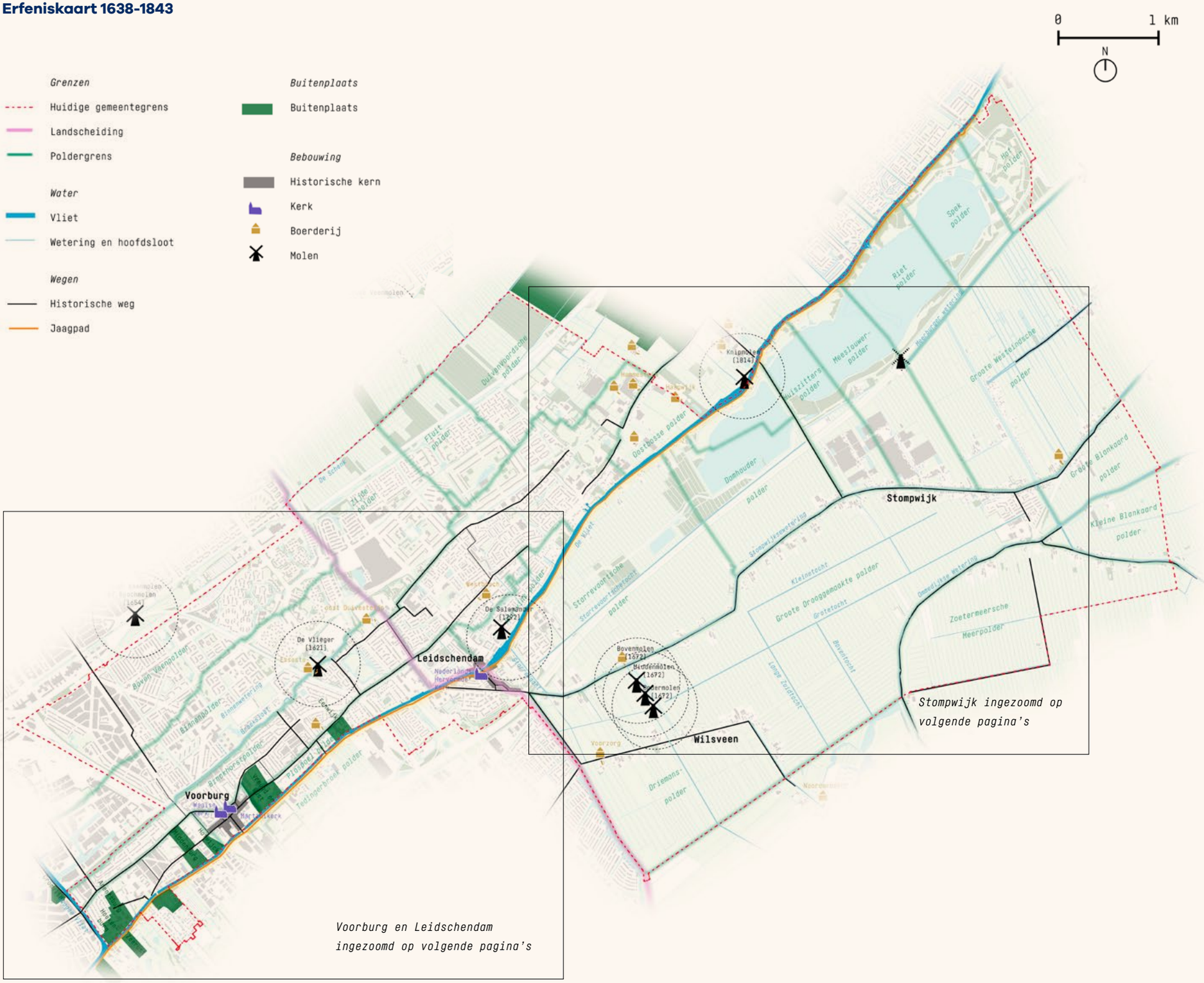
Dorpskern van Voorburg op de kadastrale kaart (1811-1832). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

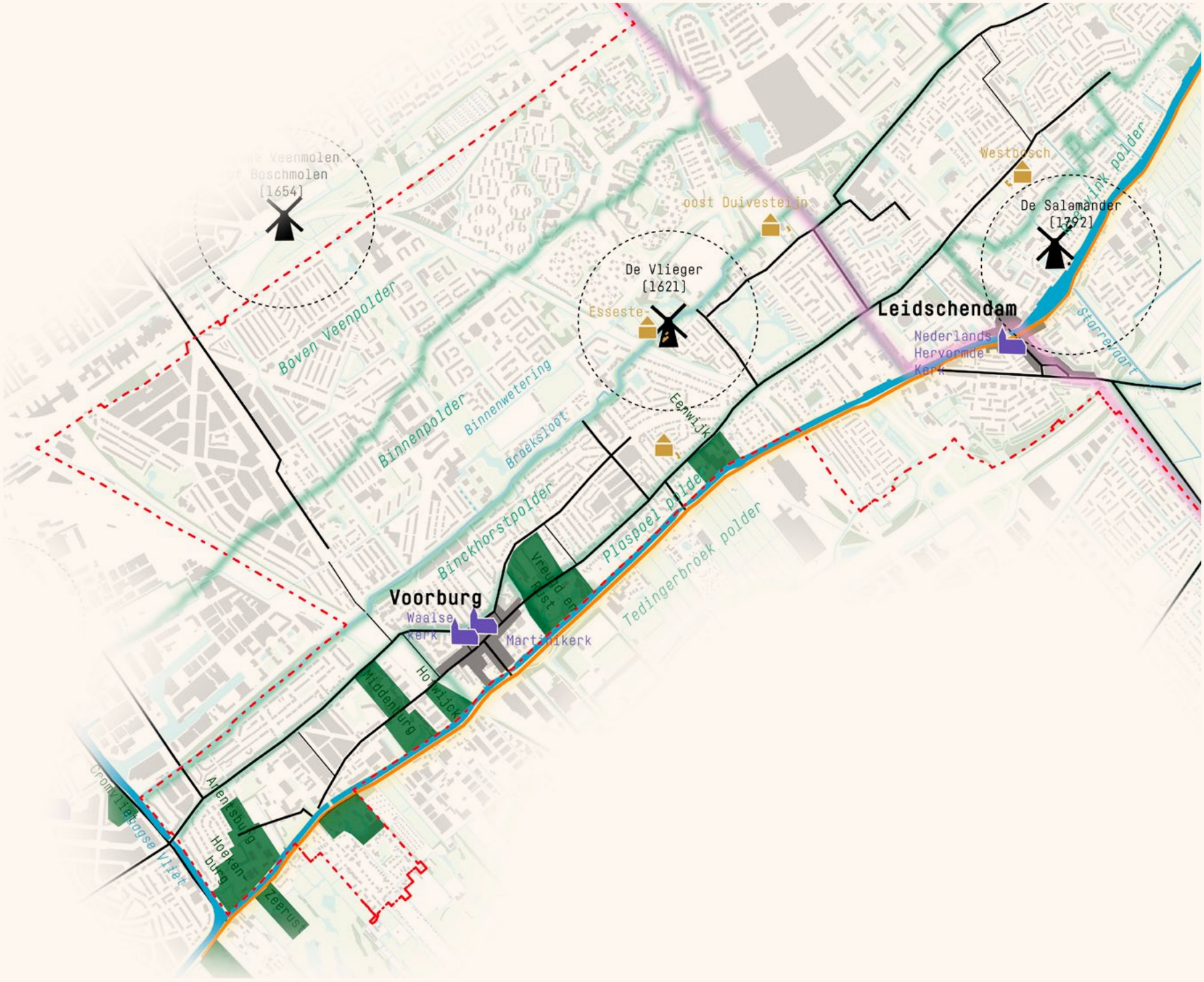
Erfenissen: het vroegmoderne (recreatie-)landschap (1638-1843)

Wat is er tegenwoordig van de ontwikkeling tussen 1638 en 1843 in Leidschendam-Voorburg te zien?

- De historische dorpskern van Voorburg, met zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse bebouwing aan de Herenstraat, Schoolstraat, Kerkstraat, Raadhuisstraat en een gedeelte van het Oosteinde. Een opvallend gebouw in dit gebied is de *Waalse* (of *Franse*) *Kerk*. In 1971 kreeg de dorpskern de status van rijksbeschermd dorpsgezicht.
- De historische dorpskern van Leidschendam, met nog enkele panden uit de zeventiende, achttiende of negentiende eeuw aan de Venestraat, Delftsekade, Leidsekade, het Sluisplein en de Sluiskant. De sluis die in 1648 werd gebouwd is niet meer aanwezig, aangezien deze in de negentiende eeuw vernieuwd is. Wel kenmerkend is de nog aanwezige *Dorpskerk*, de *Peperbus*. De dorpskern werd in 2006 aangewezen als rijksbeschermd dorpsgezicht.
- De Vliet als trekvaart die in 1638 werd verbeterd door Delft en Leiden. Kenmerkend voor deze periode zijn het rechtgetrokken tracé, met een breder profiel en op de meeste plekken nog het jaagpad.
- Restanten van buitenplaatsen en landgoederen, te vinden langs de Vliet, de Broeksloot en in het veenweidegebied. Sommige buitenplaatsen, zoals *Hofwijck*, zijn nog vrijwel compleet bewaard gebleven, met zowel het huis als (deels) de omliggende biotoop. Van andere resteren alleen landschappelijke elementen, zoals tuinen of insteekhaventjes. In 2007 werd een deel van de landgoederen in het noordwesten van de gemeente, nabij de *Duivenvoorde*-corridor, aangewezen als rijksbeschermd gezicht onder de naam Landgoederenzone Wassenaar-Voorschoten-Leidschendam-Voorburg.
- De boerderijen op de horst aan de voormalige Voorweg en Achterweg en in het veenweidegebied gelegen aan de vaarten en dijken. De meeste zijn in de twintigste eeuw gesloopt ten behoeve van stadsuitbreiding. Boerderijen als *Essesteijn*, *Oost-Duyvesteijn*, *Bohemenhoeve* en *Westbosch* zijn daardoor zeldzame erfenissen.
- De grenzen en het hoogteverschil van de droogmakerijen ten opzichte van vaarten en wegen zijn nog steeds zichtbaar. Ook zijn afwateringssloten, ringdijken en molens behouden gebleven. De molendriegang in de Driemanspolder is een gezichtsbepalend element in het landschap.

Erfeniskaart 1638-1843

Veenmolen
Boschmolen
[1654]
Boven Veenpolder
Binnenpolder
Binnenwetering
Broeksloot
Binckhorstpolder
De Vlieger
[1621]
oost Duivesteijn
Eerwijk
Westbosch
De Salamander
[1792]
Leidschendam
Nederlands
Hervormde
Kerk
Stortgraaf
Plaspoel polder
Tedingerbroek polder
Voorburg
Waalse
Kerk
Martinikerk
Vreugd en
Rust
Middenburg
Hoekwick
Arenaburg
Hoeken-
burg
Zeerust
Vliet

Knipmolen
(1814)
Hammesteijn
Haagwijk
Oostbosse polder
Huiszitters-
polder
Meeslouwer-
polder
Meerburger wetering
Groote Westeindsche
polder
Damhouder
polder
Stompwijk
De Vliet
Stompwijksewetering
Starrevaartsche
Starrevaartschetocht
polder
Kleinetocht
Groote Drooggemaakte polder
Grotetocht
Ommedijkse Wetering
Zoetermeersche
Meerpolder
Bovenmolen
(1672)
Middenmolen
(1672)
Ondermolen
(1672)
Longe Zuidtocht
Boventocht
Wilsveen
Voorzorg